

PABLO VARONA RUBIO

CORPUS PROSOPOGRAPHICUM TARRACONENSE: UNA PROPOSTA METODOLÒGICA

TREBALL DE FI DE MÀSTER

dirigit per la Dra. Diana Gorostidi Pi
amb el suport de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Màster Interuniversitari en Arqueologia Clàssica

Tarragona

2017

Aviae meae

ÍNDEX

PART I

1. INTRODUCCIÓ.....	1
2. OBJECTIUS.....	2
3. METODOLOGIA.....	2
4. ANTECEDENTS.....	7
5. <i>TARRACO</i> ENTRE ELS ESCIPIONS I VESPASIÀ (218 A.C.-69 D.C.).....	8

PART II

6. CONSIDERACIONS PRÈVIES AL CATÀLEG.....	13
7. CATÀLEG.....	13

PART III

8. ESTUDI DE CAS: <i>AMBIGUA LIBERTAS</i> . ROLS SOCIALS FEMENINS A LA <i>TARRACO</i> PREFLÀVIA.....	55
8.1 INTRODUCCIÓ.....	55
8.2 LES DONES DE LA <i>TARRACO</i> PREFLÀVIA.....	56
8.3 ELS DOS MARITS DE <i>MINICIA SATULLA</i>	62

PART IV

9. CONCLUSIONS.....	67
10. PERSPECTIVES DE FUTUR.....	68
11. BIBLIOGRAFIA.....	69

PART I

1. Introducció

El professor hongarès Géza Alföldy, un dels més grans epigrafistes del segle XX, va dedicar els últims anys de la seva vida a actualitzar els fascicles del *Corpus Inscriptionum Latinarum* dedicats a *Tarraco et vicinia*¹. Gràcies al seu treball, Tarragona gaudeix d'un dels *corpora* epigràfics més ben estudiats del món occidental fora d'Itàlia. Amb tot, l'objectiu d'Alföldy fou des d'un bon principi crear una eina d'investigació que servís de base per a futures línies de recerca arqueològica i historiogràfica basades en les inscripcions tarraconenses.

L'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, actualment, desenvolupa diversos projectes d'investigació basats principal o tangencialment en l'epigrafia romana de Tarragona. De tots ells, el principal és el projecte *Officinae lapidariae Tarraconenses. Canteras, talleres y producciones artísticas en piedra de la provincia Tarraconense* (I+D HAR2015-65379-P), coordinat des del grup d'investigació ArPA (Arqueometria i Produccions Artístiques)². Va ser en el marc d'unes converses amb la investigadora principal de l'esmentat projecte, la doctora Diana Gorostidi, que es parlà de la gran oportunitat que obria la nova edició del CIL per plantejar la confecció d'un catàleg a on documentar tots els individus esmentats a l'epigrafia tarraconense des d'una òptica multidisciplinar: principalment prosopogràfica, però complementada amb aspectes arqueomètrics i topogràfics per tal d'enriquir i espremer al màxim la informació que ens aporta l'epigrafia sobre les històries dels habitants de *Tarraco*.

Els estudis de G. Alföldy havien establert un precedent amb la publicació del catàleg dels *Flamines provinciae Hispaniae Citerioris*³, una eina enfocada a l'estudi dels personatges a partir de la informació epigràfica, però amb una orientació que seguia les fitxes del projecte *Prosopographia Imperii Romani*⁴. Altres obres havien continuat pel mateix camí, com estudis sobre la gens Gargilia⁵, la Minicia⁶ o la Fulvia⁷, però no s'havia realitzat cap estudi sistemàtic de conjunt que abastés un ventall social més ampli, pel que la publicació de la nova edició del CIL de *Tarraco* presenta la oportunitat perfecta per escometre un projecte d'aquestes característiques.

¹ v. Alföldy 2011

² Agraïxo a la dra. Diana Gorostidi la tasca de revisió i el suport al llarg de l'elaboració d'aquest treball

³ v. Alföldy 1973

⁴ PIR², v. I-III, 1933-2015

⁵ v. Alföldy 1978

⁶ v. Andreu, Otiña i Curulla 2006 i ídem 2008

⁷ v. López Vilar 1999

2. Objectius

La meta d'aquest treball és crear un corpus prosopogràfic de *Tarraco* i el seu *ager* entre l'any 218 a.C. i el 69 d.C. a partir de l'epigrafia plantejant una metodologia adequada a la seva aplicació a un context geogràfic i cronològic inèdit. En aquest sentit, ens referirem a l'epigrafia preflàvia a aquest conjunt d'inscripcions acotades en aquesta forquilla cronològica.

Aquesta catalogació acurada de tots els individus documentats epigràficament es duu a terme per tal de possibilitar estudis de cas que permetin aprofundir en la comprensió que tenim de la societat tarraconense del període. Per tal d'aconseguir-ho, es planteja testar l'aplicabilitat de la metodologia amb un estudi de cas dimensionat segons els resultats obtinguts en el procés de catalogació.

3. Metodologia

Com s'ha esmentat abans, l'objectiu d'aquest treball és presentar una metodologia per tal d'elaborar un catàleg prosopogràfic a la *Tarraco* preflàvia. Tenint aquest fet en ment, es va dissenyar un pla d'acció encaminat a documentar i registrar de la manera més completa possible tot aquell individu documentat epigràficament, *instrumentum domesticum* de producció local inclòs, a més dels pocs individus registrats a l'epigrafia ibèrica tarraconense.

El primer que es va establir va ser el període cronològic objecte d'estudi. S'escollí acotar aquest primer test metodològic a l'epigrafia datada entre els anys 218 a.C. i 69 d.C. El *terminus post quem* venia establert, evidentment, per l'arribada de Roma a les costes cossetanes. L'*ante quem*, en canvi, i tal com s'ha explicat, es va fixar a l'inici del regnat de Vespasià i el que s'ha anomenat l'explosió epigràfica flàvia⁸. Es va decidir actuar de moment en aquest ventall temporal pels següents motius:

- La quantitat d'inscripcions recollides al CIL de *Tarraco* (1569 en total), que desaconsellava treballar-les com a conjunt en un projecte de recerca d'aquestes característiques.
- La cesura epigràfica que suposa l'arribada dels Flavis, en relació amb la reforma urbanística i l'arribada de nous contingents arran de la reforma administrativa provincial.

⁸ v. Alföldy 2002

- El corpus d'inscripcions republicanes i juli-clàudies és quantitativament abastable, a més de presentar una coherència com a conjunt i una representativitat de la societat del moment.

D'acord amb això, i valorant com s'ha dit el mantenir aquest estudi dins uns límits d'espai i temps, l'epigrafia posterior a l'any dels quatre emperadors es reservà per una fase posterior a dur a terme en el futur.

Un cop decidit l'arc cronològic a tractar s'acomplí una cerca bibliogràfica exhaustiva per tal d'identificar el màxim d'inscripcions possibles i realitzar-ne el buidatge bibliogràfic. La base per aquesta tasca fou la gran obra d'Alfoldy esmentada anteriorment, la revisió del *Corpus Inscriptionum Latinarum* dedicat a *Tarraco* realitzada l'any 2011⁹. Per tal de complementar la informació obtinguda d'aquesta font s'identificaren altres repertoris epigràfics que ajudaren a perfilar la informació sobre els individus. El primer d'aquests repertoris fou el volum del projecte *Ager Tarraconensis* dedicat a les inscripcions romanes del l'àmbit rural de la colònia (IRAT) de l'epigrafista Diana Gorostidi¹⁰, del que també es va consultar el catàleg de marques ceràmiques realitzat per Berni. La tercera obra revisada per al buidatge bibliogràfic fou les *Inscripcions ibèriques del Camp de Tarragona* (IICT), de Panosa¹¹, que actualitzà aquelles peces del corpus d'Untermann d'inscripcions en signari ibèric procedents a la província de Tarragona. Per últim, es tení en compte també el catàleg d'epigrafia llatina republicana d'Hispania de Díaz Ariño¹² en relació a algunes peces, degut a què el corpus Alfoldy ja recollia en molts casos les consideracions d'aquest treball.

Aleshores es considerà convenient la elaboració d'una base de dades digital que contingués fitxes per a cada individu documentat epigràficament, en comptes del sistema per inscripcions utilitzat als *corpora* abans esmentats. Això es feu per poder gestionar millor la informació personal amb la màxima informació per cada individu. En concret, la base de dades s'estructurà de la següent manera:

- Identificador: a cada individu se li donà un codi d'identificació basat en el *corpus* del que s'havia extret la informació (CIL, IRAT i IICT), el número de la fitxa de la inscripció dins el seu propi catàleg i un número d'identificació de l'individu. Per exemple, *Afranius Dioscurides* rebé el codi CIL1300/3 al ser el tercer personatge documentat a la inscripció 1300 del CIL II²/14. Aquest codi només fou d'ús intern per a la base de dades, doncs com s'explica més endavant el catàleg definitiu utilitzà un altre mètode classificador.
- Sexe: en els casos que era possible identificar el gènere de l'individu. Alguns, per qüestions de conservació epigràfica, van ser impossibles de classificar o la seva

⁹ Per simplificar, sempre que en aquest treball s'esmenti el CIL II²/14 es farà com a CIL.

¹⁰ v. Gorostidi 2010

¹¹ v. Panosa 2010

¹² v. Díaz Ariño 2008

adscripció és dubtosa. Per exemple, el cas de *Tha[---]a[---]* (CIL 861/2) es considerarà de gènere desconegut, encara que com es veurà a l'estudi de cas al final s'adscriu al gènere femení.

- Tipologia: seguint el criteri de catalogació d'Alfoldy, les inscripcions es catalogaren segons si feien referència a càrrecs col·legials, eqüestres, magistratures, militars, oficials, sevivals, senatorials, inscripcions sacres, monumentals, sepulcrales o sobre *instrumenta*, amb menció d'*origo* i de tribu. Per altra banda, les inscripcions de l'IRAT i l'IICT es van classificar segons si era epigrafia rural general, marques ceràmiques (amfòriques, sobre *dolia* o *tegulae*) o inscripcions ibèriques, que per la seva poca escassetat no requeriren més classificació.
- Nom sencer: els *tria nomina* de l'individu. Més endavant es recull cada element per separat per facilitar la gestió de la informació.
- *Praenomen*
- *Nomen*: aquest aspecte ha esdevingut finalment un dels més importants, doncs permeté fer anàlisis dels clans familiars documentats i, en alguns casos, les seves activitats a la ciutat o el seu recorregut social.
- *Cognomen*
- *Tribu*: en el cas de què la inscripció ho especifiqui.
- *Origo*
- Càrrecs/oficis: càrrecs militars, magistratures, sacerdocis, oficis, etc.
- Familiars: indicant els individus i la seva relació (progenitors, germans, avantpassats, descendència, etc.)
- Altres relacions: com amo i esclau, patró i llibert, amistats, etc.
- Ètnia: en aquells casos en què la onomàstica pugui suggerir-ne una en concret.
- Edat
- Cronologia: el més acurada possible. En alguns casos la casuística permetia ubicar les inscripcions en un interval d'anys, encara que d'altres només es podia intuir la seva pertinença a època altimperial. Per a matisar cronològicament algunes datacions més genèriques s'ha tingut en compte també el suport i el material (camps inclosos més avall) així com la paleografia de la inscripció.

ID	SEX	TIPOLOG	NOM SENCER	PRAEN	NOMEN	COGNOMEN	TRIB	ORIG	CÀRRECS/OFCIS	FAMILIARS	ALTRES	ETN	ED	CRONOLOGIA
CIL 1447 2	F	sepulcral	[Aemil?ia] [Hil]lara		[Aemil?ia]	[Hil]lara				[---] Aemilius Nicolavos (mar	Ilberta de Gaia			mitj s I aC
CIL 1447 3	F	sepulcral	*[Aemilia ---]		[Aemil?ia]	[---]					Aemilia Hilara (II			mitj s I aC
CIL 1483 3	M	sepulcral	*[Cnaeus Axilius ---]		[Axilius]	[---]					Axilia [---] (Ilibe			s I dC
CIL 1486	M	sepulcral	[---] [B]aebi[us] [---]		[B]aebi[us]	[---]								s I dC
CIL 1319	?	monumenta	[C]aecil[ius?/ia?] o [C]aecil[ianus?]		[C]aecil[ius?/ia?]	[C]aecil[ianus/ana?]								s I dC
CIL 1065 3	M	militar	M[arcus] [C]oe[lius] Sabi[nus]		[C]oe[lius]	Sabi[nus]								fin I aC a princ I dC
CIL 1520 1	?	sepulcral	[---] [C]orn[eliu]s[elia] [---]		[C]orn[eliu]s[elia]	[---]				miles Leg VI cent. Vè	Marcus Coelius [---] (pare), Lu			fin I aC a princ I dC
CIL 1205	M	magistrat	[---] Calpurnius Tiro		[Calpurnius]	Tiro								princ I aC
CIL 0974 1	F	senatorial	[Caninia] [Galla]		[Caninia]	[Galla]								fin I aC
CIL 0974 4	M	senatorial	*[Lucius] Caninius Gallus		[Caninius]	Gallus								fin I aC
CIL 0974 5	M	senatorial	*[Lucius] Caninius Gallus		[Caninius]	[Gallus]								fin I aC
CIL 1497 3	F	sepulcral	*[Capitonia ---]		[Capitonia]	[---]					Capitonia Urbane			s I dC
CIL 1620 9	M	sepulcral	*[Titus Cassius ---]		[Cassius]	[---]				Titus Cassius Niger (fill), Qui				fin s I aC
CIL 1515 5	M	sepulcral	*[Lucius Cincius ---]		[Cincius]	[---]								mitj I dC a fin I dC
IRAT 007 1	F	ager (hon)	[Cla]udia Ati[liana]		[Cla]udia	Ati[liana]					Cincia Saturnina			I a II dC
CIL 1515 4	M	sepulcral	*[Caius Clodius ---]		[Clodius]	[---]								mitj I dC a fin I dC
CIL 1520 2	?	sepulcral	[---] [Col]nel[ius/ia] [---]		[Col]nel[ius/ia]	[---]					Caius Clodius Am			fin I aC a princ I dC
CIL 1520 3	?	sepulcral	[---] [Cor]nel[ius/ia] [---]		[Cor]nel[ius/ia]	[---]								fin I aC a princ I dC
CIL 0974 3	M	senatorial	*[Publius] Cornelius Dolabella		[Cornelius]	Dolabella			Septemvir epulonur		Caninia Galla i Lu			princ I dC
IRAT 024 2	M	ager (fun?)	*[---] Cornelius ---]		[Cornelius]	[---]				Lucius Cornelius Tacitus (fill)				s I dC
CIL 1530	M	sepulcral	[---] [Domitius] [Cre]scentinus		[Domitius]	[Crescentinus]			pontifex, consul ite					princ I aC a mitj I a
CIL 0977	M	senatorial	[Cnaeus] Domitius Calvinus (II)		[Domitius]	[Calvinus]								fin I aC
IRAT 046 1	M	ager (fun)	[---] [---]e[us] Paet[ia]nus		[---]e[us]	Paet[ia]nus				Paetianiana (mare)				s I dC
CIL 1313 2	M	tribu	*[Publius] Fadius ---]		[Fadius]	[---]				Quintus Fadius [---] (fill)				fin I aC a princ I dC
CIL 1545 3	M	sepulcral	*[Lucius] Faltonius ---]		[Lucius]	[Faltonius]					Lucius Faltonius I			mitj I aC a mitj I dC
IRAT 025 2	M	ager (fun)	*[Caius] Farronius ---]		[Caius]	[Farronius]				Caius Farronius Quietus (fill)				s I dC
CIL 1551 5	M	sepulcral	*[Titus] Fisevius ---]		[Titus]	[Fisevius]					Titus Fisevius Par			s I dC
CIL 0865 1	M	sacra	[Sextus] [Flavius] Ger[manus]		[Sextus]	[Flavius]					Libert de Sextus			fin I aC a princ I dC
CIL 0865 9	M	sacra	[Sextus] [Flavius] Theog[enes?]		[Sextus]	[Flavius]					Libert de Sextus (			fin I aC a princ I dC

Figura 1: Mostra de la base de dades confeccionada com a base per la catalogació

- Fets: l'esdeveniment documentat epigràficament pel qual es registra l'individu. A la majoria dels casos, la seva pròpia mort o la dedicatòria d'una tomba a un relatiu.
- Suport: informació arqueomètrica sobre la inscripció a la qual es documenta el personatge.
- Material del suport: identificació del material segons la informació disponible.
- Bibliografia: en alguns casos, bibliografia específica sobre la inscripció tractada.
- Troballa i ubicació: indicació del seu lloc de trobada i la seva ubicació actual.
- Notes: qüestions específiques, apunts concrets sobre qüestions de diversos tipus relacionades amb casos problemàtics.

La base de dades va patir diverses modificacions i afegits al llarg de la seva elaboració, segons la situació ho indicava o gràcies a consells d'especialistes com la dra. Rada Varga, investigadora de la *Universitatea Babes-Bolyai* de Cluj-Napoca (Romania), amb qui es va establir una col·laboració recíproca en el marc del projecte de recerca *Romans one by one*, tal com s'explicarà posteriorment amb més deteniment.

Un cop completada la base de dades, es procedí a la confecció del catàleg prosopogràfic que conforma el cos central de l'estudi. Es decidí que dels 366 individus registrats a la base de dades només aquells dels que s'hagués documentat el seu *nomen* formarien part del catàleg, reduint el nombre a 233 ítems. Aquesta decisió es va prendre amb la intenció d'agrupar els individus segons la seva *gens* per tal de possibilitar estudis de tall transversal, molt més enriquidors i complexos que els que de manera general es poden extreure d'un individu del qual només en conservem el *cognomen*.

Havent ordenat els individus segons la seva *gens*, es passà a atorgar el codi identificador definitiu. Aquest consisteix en la inicial del nomen i un número correlatiu a la seva posició, basat en l'ordenació alfabètica entre *gentes* i cronològica entre individus de la mateixa¹³.

Com s'ha esmentat abans, els individus d'una mateixa família s'ordenaren cronològicament, però també es tingué en compte la consistència de la seva adscripció a una *gens*, classificant-se entre segurs i possibles. Per exemple, [- A]emi[lius? ---] (A7) es considerarà possiblement dins els *Aemilii*, però degut a la possibilitat no descartable a que en realitat es tractés d'un *cognomen* ([A]emi[lianus]) aconsellà tractar l'individu amb la

¹³ Per exemple, *Afranius Dioscurides*, que inicialment rebé el codi CIL1300/3 per a la base de dades, s'identificà com a A9

deguda prudència. Addicionalment, algunes *gentes*, per la seva abundància o importància històrica per a l'esdevenir de la ciutat van ser tractades de manera especial amb un últim apartat de comentari prosopogràfic.

Un cop finalitzada la catalogació dels personatges es va dur a terme un estudi de cas per explorar les possibilitats que obria la utilització d'aquest mètode, és a dir, fins a on es podia portar un estudi prosopogràfic basat en l'epigrafia tarraconense del període. Es van sopesar diverses opcions, com per exemple un estudi sobre els potencials lliberts de notables documentats a la ciutat, com per exemple diversos personatges dels *Iulii* o els *Nonii*. Finalment s'optà per fer un estudi social basat en els rols femenins documentats en el procés d'investigació, com s'especificarà al seu propi apartat.

4. Antecedents

La prosopografia (del grec *prosopon*, màscara teatral, personatge, i *graphein*, escriure) és la branca de la historiografia que recopila i organitza la informació disponible sobre individus, les societats a les que pertanyen i les connexions internes. Aquesta ciència auxiliar va néixer com un mètode per analitzar en profunditat les figures històriques que apareixien a les fonts, una eina per realitzar retrats dels personatges claus del passat. La prosopografia moderna, però, va néixer arran del nou model implantat pel projecte *PIR* (*Prosopographia Imperi Romani*), liderat pels historiadors Klebs, Dessau i Rohden¹⁴. La nova prosopografia es centra en la concepció holística d'individu i societat, en tant que la segona només es pot entendre com la suma d'infininitat de relacions entre persones que, amb els seus actes quotidians, li donen forma¹⁵.

Tot i les breus mencions a la producció dels investigadors locals, la prosopografia tarraconense no ha tingut un recorregut extens fora dels grans treballs d'Alföldy, mancant més publicacions monogràfiques de tall transversal, encara que disposem de diversos estudis centrats en qüestions concretes sobre aspectes prosopogràfics. Per exemple, la identitat del personatge recordat a la inscripció opistògrafa CIL II²/14 988, *P. Mucius Scaevol[a]* (M16), ha estat motiu de discussió acadèmica des de mitjans del segle XX¹⁶. Altres estudis han tractat aspectes prosopogràfics des d'una òptica d'estudis socials, com per exemple l'obra de Le Roux sobre la influència social de l'exèrcit a *Tarraco*¹⁷.

En el referent a l'epigrafia, les inscripcions llatines de Tarragona han estat objecte d'estudi des del Renaixement, quan l'escola humanista sorgida al voltant de diversos

¹⁴ v. Klebs, Dessau i Rohden, 1898.

¹⁵ Per aprofundir en aquesta qüestió, v. Verboven, Carlier i Dumolyn 2007.

¹⁶ Per a més informació, v. Amela 2002, p. 272 i la fitxa M16 d'aquest catàleg.

¹⁷ v. Le Roux 1998.

arquebisbes sensibles al passat romà de la seva seu metropolitana promogué els primers reculls epigràfics. El primer fou el canonge Joan de Sessé, autor d'unes primeres *memoriae urbis Tarraconensis*, seguit dels arquebisbes Gaspar Cervantes de Gaeta i Antoni Agustí i l'erudit Lluís Pons d'Icart. És en aquest moment, a la segona meitat del segle XVI, quan es publiquen el *Diálogo de medallas, inscripciones y otras antigüedades* (1587), d'Antoni Agustí, i els *Epigrammata antique urbis Tarraconensis* (1573), de Pons d'Icart. Després d'un lapse temporal en el que per qüestions socials, polítiques i econòmiques es perd l'interès per l'epigrafia tarraconense, només trencat per la publicació de la *Recopilación (sic) de las antigüedades de la ciudad de Tarragona* (1773) per l'enginyer irlandès Joseph Boy, no és fins a mitjans del s. XIX que es reprèn la tasca documental de mans de Bonaventura Hernández Sanahuja, arqueòleg i inspector d'antiguitats, i l'arqueòleg alemany Emil Hübner, qui redactà la primera versió del CIL II (1869) dedicat a les inscripcions hispanes¹⁸.

A principis del segle XX arribaria la descoberta de la necròpolis Paleocristiana i l'ingent col·lecció epigràfica associada, de caràcter funerari o reutilitzada d'altres àmbits. Tot i això, no fou fins mig segle més tard que aparegué la primera obra que actualitzava el corpus de Hübner: *Die römischen inschriften von Tarraco* (1975) de Géza Alföldy, esmentada abans. Aquest estudi, a més d'incrementar exponencialment el nombre d'inscripcions documentades a la ciutat, fou la culminació de la tasca investigadora que l'epigrafista hongarès portava anys desenvolupant, amb obres com serví com a base per una gran quantitat d'estudis de tipologia molt diversa, però en especial els prosopogràfics. Alguns d'ells, de gran importància, realitzats pel mateix epigrafista hongarès, com per exemple la seva obra sobre els *flamines* provincials de la *Hispania Citerior*¹⁹ o el cos funcional de la mateixa regió²⁰. Del seu bast coneixement van sorgir estudis fonamentals per a la història romana com els que van permetre identificar a *Cn. Domitius Calvinus* (fitxa D1 del catàleg d'aquest treball) com a *patronus* de la colònia o a *Caninia Galla* (C5), filla del cònsul *L. Caninius Gallus* (C6), com a esposa del *legatus augusti* i posterior cònsul *L. Nonius Asprenas* (N4)²¹.

5. Tarraco entre els Escipions i Vespasià (218 a.C.-69 d.C.)

L'etapa tardorrepublikana de la ciutat de Tarraco va patir fins una data molt propera una manca d'interès acadèmic provocada per l'esplendor d'altres èpoques com l'augustea, la vespasiana o l'adrianea, a més de la relativament escassa documentació arqueològica d'aquest període, afectada ja d'antic per les successives reformes i

¹⁸ Per un recull acurat de la historiografia premoderna sobre la Tarraco romana, v. Massó 2002

¹⁹ v. Alföldy 1973

²⁰ v. Alföldy 1969

²¹ CIL II²/14 974

monumentalitzacions de la ciutat²². Per contra, és en aquest moment quan la ciutat, fins aleshores un *oppidum* portuari ibèric d'influència regional comença a desenvolupar el seu nou rol com a *caput Hispaniae*, seu dels governadors provincials primer de la *Citerior* i posteriorment de la *Tarraconense*. És per aquest motiu que resulta crucial comprendre com era la ciutat en aquest interval cronològic i qui l'habitava.

Malauradament, fins a una època relativament recent els treballs sobre la *Tarraco* dels Escipions no anaven més enllà d'una recerca a les fonts clàssiques, sense el necessari contrast amb el registre arqueològic, incipient en aquell moment. Això provocà diversos errors com l'adscripció etrusca (avui en dia descartada) que l'arqueòleg alemany Schulten feu de les muralles tarraconenses i, per extensió, a la fundació de la ciutat, en base a la famosa menció d'Ausoni a la *Thyrrhenica Tarraco*²³, afirmació difícilment defensable amb el coneixement arqueològic actual. Recentment, el primer volum del monumental projecte *Tarraco: arquitectura y urbanismo*, capitanejat pel Seminari de Topografia Antiga de la Universitat Rovira i Virgili i dedicat a la ciutat fins la construcció del temple d'August²⁴, així com la última revisió des de la perspectiva hispana de l'arribada dels Escipions a la península realitzada en motiu de l'exposició *Los Escipiones: Roma conquista Hispania*²⁵ han permès renovar el discurs sobre les primeres passes de la Tarraco romana afegint les noves interpretacions i evidències arqueològiques.

L'actual Tarragona apareix de manera repetida als textos grecs i llatins en base a la seva localització estratègica primer com a enclau comercial i després com a base militar²⁶. L'esment més antic a l'àrea tarragonina recollit a les fonts és un periple massaliota del segle VI a.C. que Aviè (s. IV d.C.) assegura utilitzar de base per a la seva *Ora maritima*, encara que la seva condició de poeta més que d'historiador i les inconsistències entre la seva descripció de la costa tarragonina i la realitat arqueològica aconsellen entendre l'obra des d'un angle més estètic que històric²⁷. Diversos geògrafs grecolatins descriviren, igualment, el litoral tarraconense amb vocació, aquest cop sí, purament descriptiva, com per exemple Ptolomeu, Estrabó, Erastòtenes i Plini el Vell, que coincideixen en atorgar a la ciutat un caràcter de fortalesa arran de mar. Tot i això, és l'arribada a Ibèria dels contingents romans i cartaginesos en el marc de la Segona Guerra Púnica²⁸ i el rol decisiu de l'*oppidum* indígena de *Tarrakon/Kesse* el que disparà l'interès dels historiadors llatins. En aquest sentit, tant Livi com Polibi tractaren àmpliament l'esdeveniment de la batalla

²² Per exemple, la guia arqueològica de la ciutat editada pel mateix Museu d'Arqueologia de Catalunya (Aquilué *et al.* 1999) dedica un curt capítol a la *Tarraco* d'aquest període, segurament per l'escassetat del registre arqueològic i la seva confusa interpretació.

²³ Schulten 1948, pp. 13-22

²⁴ V. Mar *et al.* 2012

²⁵ v. Bendala 2016

²⁶ Un recull exhaustiu de textos clàssics referents a Tarragona es pot trobar a Cavallé 2007

²⁷ Mar *et al.* 2012, p. 31

²⁸ Revilla i Santacana 2015 conté la interpretació més moderna dels fets d'aquest conflicte des de l'òptica local.

de *Kissa/Cissis* i la posterior creació del campament permanent a l'actual Part Alta de Tarragona²⁹.

El discurs imperant sobre els orígens de la ciutat es va mantenir estable fins l'aparició dels primers estudis sobre el substrat arqueològic ibèric a la ciutat entre els anys 70 i 90 del segle passat. L'aparició de les primeres notícies sobre contextos ceràmics amb vaixel·la àtica va precedir a una primera síntesi explicativa sobre l'etapa ibèrica de la ciutat³⁰. Temps després arribà un estudi clau per a la comprensió holística de l'oppidum ibèric de Tarragona fou la Planimetria Arqueològica de Tarragona³¹, que per primer cop plasmà totes les estructures ibèriques que havia documentat la fragmentària arqueologia urbana en un plànol, permetent tot tipus d'estudis posteriors, com els duts a terme per Mar, Ruiz de Arbulo *et alii* sobre l'urbanisme i la morfologia urbana de la ciutat³².

Tot i aquest avenços en la comprensió de la *Tarraco* ibèrica i tardorrepublikana, l'epigrafia d'aquest període seguia mantenint-se en un segon pla. Aleshores, les primeres aproximacions a l'epigrafia ibèrica tarraconense per Untermann³³ van despertar l'interès dels acadèmics. Temps després, i ja amb un coneixement molt més acurat de la realitat indígena³⁴ i amb el corpus epigràfic llatí actualitzat per Díaz Ariño³⁵, l'estudi de Panosa al voltant de la societat preaugustea a partir de la seva petjada epigràfica enriquí enormement la imatge i comprensió que es tenia de la població tardorrepublikana de la ciutat³⁶. Segons Panosa, la societat tarraconense entre el s. III i I a.C. era dinàmica i d'una marcada multietnicitat provocada per la barreja del substrat ibèric local amb les diverses onades migratòries itàliques a partir del 218 a.C.³⁷. Prova d'aquesta barreja cultural és la documentada interacció epigràfica entre la societat romana i la indígena i entre les diverses societats indígenes sota el jou de Roma³⁸. A *Tarraco*, inscripcions com la de *Fulvia Lintearia* i *Atinbelaur* (fitxa F31 del catàleg que es presenta) exemplifiquen aquesta realitat social.

Un punt crític a la història de la ciutat s'assolí en el marc del conflicte entre Cèsar i Pompeu, durant el qual *Tarraco*, que en un inici donava suport a la causa pompeiana, canvià de bàndol l'any 49 a.C., quan Cèsar guanyà la batalla d'*Ilerda*. Potser com a conseqüència de l'ajuda tarraconense a l'escenari bèl·lic la ciutat fou declarada colònia de Roma³⁹. La ingent tasca transformadora que comportà la colonització va atraure a la ciutat a la segona gran onada migratòria provinent de la península itàlica, formada entre

²⁹ Idem, p. 33. Per un estat de la qüestió actualitzat, v. Ruiz de Arbulo 2014

³⁰ v. Adserias et al. 1993

³¹ Macias et al. 2007

³² v. Mar et al. 2012

³³ Untermann 1990

³⁴ v. Sanmartí i Santacana 2005

³⁵ v. Díaz Ariño 2008

³⁶ v. Panosa 2009

³⁷ Panosa 2009, p. 239

³⁸ v. Beltrán 2016

³⁹ Panosa 2009, p. 75

d'altres per un contingent de comerciants, representants i administradors itàlics que dinamitzaren l'economia local i integraren la ciutat a les rutes comercials panmediterrànies⁴⁰.

L'arribada d'August a la ciutat per comandar personalment les tropes romanes a la lluita per vèncer els pobles del nord peninsular en el marc de les Guerres Càntabres suposà un trasbals per a la ciutat a tots els nivells. En el temps que l'emperador residí a la ciutat aquesta es consolidà com a *simulacra Romae* i visqué un procés de monumentalització que fou un viu reflex del nou rol de *Tarraco* al món clàssic⁴¹. La influència de l'estada d'August a la ciutat ha estat ben estudiada recentment, ja que amb motiu del bimil·lenari de la seva mort s'organitzà a la ciutat un congrés internacional que, amb una òptica multidisciplinar, analitzà el període augusteu a les províncies occidentals de l'Imperi⁴².

Al cap i a la fi, la societat tarraconense juli-clàudia no diferia a grans trets de la de qualsevol de les altres capitals provincials d'Occident, profundament romanitzades. Les elits locals i provincials tarraconenses estaven en contacte directe amb les seves homòlogues a la metròpolis, com es veurà més endavant en aquest treball. Segurament, el moment culminant en aquest reposicionament polític-social de l'aristocràcia hispana arribà amb la proclamació de Galba, governador de la *Tarraconense*, com a emperador de Roma l'any 68 a.C. Amb ell desembarcà a la ciutat eterna una nova fornada de patricis hispans, com potser ho foren *C. Apronius Secundus* (A14) o *M. Fabius Priscus* (F1), documentats en el present treball. Però això, com se sol dir, és una altra història.

⁴⁰ v. Arrayás 2005 i 2005b

⁴¹ Per exemple, la transformació viscuda pel Fòrum Colonial. Per un estudi centrar en aquesta qüestió, v. Mar, Ruiz de Arbulo i Vivó 2010

⁴² v. López Vilar 2015, en especial l'article de Ruiz de Arbulo (2015, pp. 151-168)

PART II

6. Consideracions prèvies al catàleg

Els individus que porten un asterisc davant el nom, com per exemple **M. Volumnius* (V19) apareixen esmentats indirectament a l'epigrafia. En el cas de l'individu V19, el seu nom ha estat restituït a partir de la fórmula de patronatge inserida a la nomenclatura dels seus tres lliberts, *M. Volumnius M. lib. Primulus* (V17), *M. Volumnius M. lib. Celadus* (V20) i *Volumnia M. lib. Callais* (V21). Aquells el nom dels quals aparegui completament entre claudàtors, com per exemple *[*C. Antonius*] (A13), són personatges reconstruïts per Alföldy als seus estudis i recollits a la última actualització del fascicle tarraconense del *CIL II*.

7. Catàleg

A

Acilii

-A1 *M. Aciliu[s ---]*: s. I a princ. II d.C. Esmentat a una inscripció sobre un carreu de Mèdol provinent d'un edifici públic o monument funerari de grans dimensions, del qual probablement en seria el dedicant, reaprofitat al llenç de muralla entre la torre del Pretori i la de les Monges. A pesar de no disposar de més informació sobre l'individu de manera directa, les característiques del suport epigràfic condueixen a pensar que el personatge pertanyia a l'estament superior de la colònia. *CIL* 1318.

Comentari:

Els Acilii eren una gens plebeia provinent de Roma que participava del cercle clientelar dels *Cornelii Scipiones*, encara que també existien branques de la família a la Campània, l'Etrúria i el Vènet⁴³. A Hispania es convertiren en una gens abundant i molt dispersa geogràficament. Als entorns de Tarraco es troben documentats a diverses ciutats del litoral llevantí (*Saguntum, Ilici, Carthago Nova*)⁴⁴.

⁴³ Castillo 2006, p. 227

⁴⁴ Ídem, p. 229

Aemilii

-A2 [- A]emilius [O l. N]icolavos: mitj. s. I a.C. Possiblement llibert d'*Aemilia (A4) i col·libert i parella d'Aemilia Hilara (A3). La seva filiació o patronatge està perduda, però per l'abundància de paral·lels de parelles formades per col·liberts és molt probable que es tracti d'un *Gaius libertus* com Hilara. Inscripció sepulcral sobre placa de pedra d'Alcover de procedència desconeguda. El seu *cognomen* podria indicar una procedència hel·lenística. CIL 1447.

-A3 [Aemil?]ia O l. [Hil]ara: mitj. s. I a.C. Lliberta d'*Aemilia (A4), col·liberta i parella d'Aemilius Nicolavos (A2). Inscripció sepulcral sobre placa de pedra d'Alcover. CIL 1447

-A4 *[Aemil?]ia: mitj. s. I a.C. Patrona d'Aemilia Hilara (A3) i Aemilius Nicolavos (A4). Inscripció sepulcral sobre placa de pedra d'Alcover. CIL 1447.

-A5 M. Aemilius Placidus: s. I d.C. Esmentat a la tomba del seu administrador (*dispensator*) Firmus, que per nomenclatura (absència de *tria nomina*) i paral·lels seria un esclau⁴⁵. Placa de pedra d'Alcover trobada d'antic i de procedència desconeguda. CIL 1550.

-A6 P. Aem[ilius ---]: s. I d.C. Inscripció funerària sobre placa calcària, de procedència desconeguda i actualment perduda. Per la presència de *praenomen*, es pot assegurar que fou ingenu o llibert. CIL 1445.

Possibles:

-A7 [- A]emi[lius, -a ---]: s. I d.C. Placa sepulcral de *marmor* indeterminat, procedència desconeguda. Podria ser també el *nomen* G]emi[nius o els *cognomina* -a]emi[lianus, -a o G]emi[nianus, -a. CIL 1441.

-A8 [A]emil[ii?]: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Marca de propietat de seient al teatre. Pot ser tant *nomen* com *cognomen*. CIL 1364.

Comentari:

Del registre epigràfic es pot deduir que els Aemilii gaudien d'una presència relativament preeminent a la ciutat, com demostren diverses qüestions: la quantitat d'individus documentats, la varietat de la seva condició (tant ingenus com lliberts), l'existència d'un *dispensator*, que evidencia un patrimoni abundant o algun tipus de negoci requerit d'una gestió professionalitzada, i la identificació del material de la inscripció CIL 1447 com a pedra d'Alcover, utilitzada en inscripcions de bona qualitat⁴⁶, fins i tot a les oficials, sense oblidar la presència d'un *titulus sedis* procedent del teatre pertanyent, possiblement, a aquesta *gens*. Aquesta importància podria estar relacionada amb el fet que la gens tarraconense fos descendent directa o a través de lliberts de L. Aemilius Paullus Macedonicus, *praetor* d'*Hispania Citerior* c. 190 a.C.⁴⁷, de M. Aemilius Lepidus Porcina,

⁴⁵ v. Muñiz 1989

⁴⁶ v. Gorostidi, López i Gutiérrez 2015

⁴⁷ Mar et al. 2012, p. 72

governador de la *Citerior* c. 136 a.C. i cònsul l'any anterior o bé de *M. Aemilius Lepidus*, triumvir amb Octavi i Marc Antoni i administrador d'*Hispania*⁴⁸.

Afranii

-A9 (-?) *Afranius Dioscurides*: s. I d.C. Marit d'*Hortia Maxima* (H8). dedica a la seva *uxor* un monument funerari, la inscripció del qual està realitzada sobre una placa de pedra calcària recuperada de les excavacions de la Necròpolis (suburbi occidental de la ciutat en època romana). CIL 1300.

Annii

-A10 **P. Annius*: fin. s. II a.C. a princ. I d.C. Ingenu o llibert de certa categoria social en una cronologia molt primerenca. Esmentat a una inscripció del seu *servus Phil]odamus* o *Hipp]odamus* sobre tres carreus de Mèdol procedent del suburbi occidental de la ciutat (Santa Maria de Bell-lloc) a la qual un grup de *servi* i *liberti* (potser un *collegium funeraticium*⁴⁹) aproven la construcció d'una *aedicula*. Per altres membres del mateix *collegium*, v. F21-23, M1-3, S1 i V12-13. CIL 865.

Comentari:

Els *Annii* foren una *gens* procedent del Laci o la Campània que semblen haver tingut un paper actiu a l'activitat colonitzadora romana a Hispania en aquest moment, com testimonia el que aparegui un *C. Annius C. f. Seneca* esmentat a la *sortitio* d'*Ilici* (Elx)⁵⁰. Els *Annii* foren una de les famílies més influents de la *Puteoli* (Pozzuoli) juli-clàudia⁵¹. El fet que l'esclau de **P. Annius* aparegui acompanyat d'individus relacionats amb altres *gentes* campanes podria indicar una procedència similar.

Antistii

-A11 *L. Antisti[us ---]*: fin. s. I a.C. a mitj. I d.C. Familiar (marit i col·libert?) d'*Antistia* (A12). Els seus noms apareixen a una placa probablement sepulcral de Santa Tecla de procedència indeterminada. CIL 1462.

-A12 *Antistia*: fin. s. I a.C. a mitj. I d.C. Familiar (esposa i col·liberta?) de *L. Antisti[us]* (A11). Documentada al mateix epígraf que l'anterior personatge. CIL 1462.

Comentari:

La *gens Antistia* tarraconense està escassament documentada (només tres inscripcions registrades a l'EDCS), però podria tenir relació amb la *mansio Antistiana* documentada a diversos itinerària, situada a l'Alt Penedès i anomenada així potser per trobar-se a terres

⁴⁸ v. Weinrib 1990

⁴⁹ Díaz Ariño 2008, p. 158

⁵⁰ Díaz Ariño 2008, p. 88

⁵¹ v. Camodeca 1979

dels *Antistii*⁵². També cal recordar que *C. Antistius Vetus* fou *propaetor* a *Hispania Citerior* c. 69 a.C.⁵³, personatge amb el que potser estaven relacionats els dos *Antistii* aquí recollits i l'anomenada *mansio*⁵⁴.

[Antonii]

-A13 *[*C. Antonius*] (*Hybrida?*): mitj. s. I a.C. Cònsul l'any 63 a.C. amb *M. Tullius Cicero* i besavi de *Caninia Galla* (C5), esposa de *L. Nonius Asprenas* (N4), a la inscripció funerària de la qual apareix esmentat. Nom reconstruït per Alföldy. CIL 974.

A[p]ronii

-A14 *C. A[p]ronius Secundus*: mitj. s. I d.C. (60-65 d.C.) Provablement magistrat local o membre de l'elit política de la colònia. El magistrat i tribú *M. Fabius Priscus* (F1) li dedica una estàtua, amb una inscripció peculiar a la base a la que es relata el *cursus honorum* del dedicant i no el del dedicat, segurament perquè l'estàtua estaria situada a la possessió d'*Apronius Secundus*, remarcant la connexió de l'amfitrió amb *Fabius Priscus*, senador del cercle de confiança del governador d'*Hispania Citerior* i posteriorment emperador Galba. Pel lloc de la troballa aquesta *villa* possiblement fos la de Paretdelgada (La Selva del Camp, Baix Camp)⁵⁵. IRAT 5 (=CIL 2291).

Atilii

-A15 [-] *Atiliu[s ---]*: fin. I a.C. a mitj. I d.C. Esmentat a una inscripció probablement sepulcral sobre un carreu de Mèdol reaprofitat al claustre de la catedral. CIL 1472.

-A16 **Q. Atilius [---]*: mitj. s. I a.C.: El seu nom apareix esmentat a un precinte de plom d'un esclau seu el nom del qual no s'ha conservat. CIL 2078.

Axsilii

-A17 *Axsilia Cn. l. [---]*: fin s. I a.C. (augustea). Lliberta de **Cn. Axsilius* (A19) i col·liberta d'*Axsilia* (A18). Es conserva un fragment de la inscripció funerària de les dues col·libertes, feta sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental (Necròpolis Paleocristiana). CIL 1483.

- A18 *Axsilia Cn. l. [---]*: fin s. I a.C. (augustea). Lliberta de **Cn. Axsilius* (A19) i col·liberta d'*Axsilia* (A17). Es conserva un fragment de la inscripció funerària de les dues col·libertes, feta sobre una placa de *marmor* indeterminat. CIL 1483.

⁵² Pons 1985, p. 130

⁵³ Mar et al. 2015, p. 29

⁵⁴ Revilla i Santacana 2015, p. 119

⁵⁵ Gorostidi et al. 2013, p. 414

-A19 **Cn. Axsilius*: fin s. I a.C. (augustea). Patró d'*Axsilia* (A17) i *Axsilia* (A18), a la placa sepulcral de les quals apareix esmentat. CIL 1483.

Comentari:

Aquest és un gentilici certament poc comú. A part de l'evidència tarraconense, la forma *Axsili-* només es documenta a Ostia. La forma *Axili-* és lleugerament més freqüent, però tanmateix es pot comprovar en una cerca a l'EDCS la seva raresa amb només 15 inscripcions documentades a tot l'Imperi.

B

Baebii

-B1 *L. Baebius L. l. Segillus*: fin. s. I a.C a princ. s. I d.C. Llibert de **L. Baebius* (B3), col·libert i marit de *Baebia Primilla* (B2). Apareix a una inscripció sepulcral opistògrafa a la qual, segons Alföldy, apareix primer sol per posteriorment girar la placa per afegir la seva esposa. *Segillus* pot ser un nom d'arrels cèltiques. CIL 1487-88.

-B2 *Baebia L. l. Pri[milla?]*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Lliberta de **L. Baebius* (B3), col·liberta i esposa de *L. Baebius Segillus* (B1). Apareix a una inscripció sepulcral opistògrafa a la qual, segons Alföldy, apareix primer el seu marit sol per posteriorment girar la placa i afegir-la. Pot ser també *Pri[ma]* o *Pri[mulla]*. CIL 1487-88.

-B3 **L. Baebius*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Patró de *L. Baebius Segillus* (B1) i *Baebia Primilla* (B2). Apareix esmentat a la inscripció sepulcral dels seus lliberts. CIL 1487-1488

-B4 [- *B]aebiu[s---*]: s. I d.C. Esmentat a una inscripció possiblement funerària inscrita sobre una placa calcària. CIL 1486.

Possibles:

-B5 [-] *Baebi[us, -a]*: s. I d.C. Esmentat a una inscripció possiblement funerària inscrita sobre una placa de pedra d'Alcover conjuntament amb un altre personatge anomenat *Fla[vius?]*. També podria ser *Baeb[ianus, -a]*. CIL 1484

-B6 *Baebi[a? ---]*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Esmentada a una inscripció funerària conjuntament amb el seu possible marit *C. Iu[lius ---]* (I6). Inscripció sobre *marmor* indeterminat. També podria ser *Baebi[us]* o *Baebi[anus, -a]*. CIL 1485.

Comentari:

Els *Baebii* de *Tarraco* tenen una datació primerenca, semblant a la dels primers *Baebii* documentats a *Saguntum*, qui foren objecte d'estudi per part d'Alföldy⁵⁶. Cal assenyalar que un dels ambaixadors romans davant Anníbal per exigir el fi de les hostilitats contra

⁵⁶ v. Alföldy 1977

la ciutat saguntina fou *Q. Baebius Tamphilus*. Pel llarg període entre aquest fet (finals del s. III a.C.) i els primers *Baebii* documentats no es pot assegurar una relació directa entre el personatge i la branca saguntina, però sí que podria indicar que els *Baebii* tingueren un paper a la romanització d'*Hispania* des d'una època molt primerenca⁵⁷. Un altre membre dels *Baebii* possiblement emparentat amb la branca tarraconense és el comandant *L. Baebius*, enviat a *Tarraco* amb un gran contingent de tropes a principis del s. II a.C.⁵⁸

C

Caec[ilii]

-C1 C. *Caec[ilius] Inpar[atus]*: s. I d.C. Esmentat a una possible inscripció funerària inscrita sobre una placa de *Luni* trobada al forn de calç de la *villa* del Vinyet (Sitges, Garraf), pel que s'ha proposat que la propietat fos patrimoni dels *Caecilii*. IRAT 20 (= CIL 2355).

Possibles:

-C2 [- *C]aecil[ius, -a ---]*: s. I d.C. Esmentat a *Tarraco* a una placa de pedra de Santa Tecla de procedència desconeguda però que per les mesures de les lletres podria correspondre a la dedicatòria d'un edifici públic. També podria ser *C]aecil[ianus, -a*. CIL 1319.

Caesii

-C3 *L. Caesius Ampio*: princ. a mitj. s. I a.C. Dedica *de suo* una estàtua (possiblement votiva), el pedestal de la qual, un paral·lelepípede de pedra del Mèdol molt desgastat, va aparèixer al cor del nucli urbà de *Tarraco*, molt a prop d'unes restes identificades amb el temple de Minerva⁵⁹ (c. Pons d'Icart amb c. Méndez Núñez⁶⁰). CIL 870.

Calpu]rnii

-C4 [- *Calpu]rnius Tiro*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. *Aedilis*. Un dels primers magistrats colonials documentats. Dedica una *mensa macelli* de *marmor Lunense*, una de les peces d'aquest material més antiga documentades a *Tarraco*⁶¹. Per la cronologia augustea de la peça el magistrat pot estar relacionat amb el procés de consolidació colonial a *Tarraco* i la construcció o embelliment d'infraestructures com el *macellum* al que pertanyia la peça. CIL 1205.

⁵⁷ Ídem, p. 25

⁵⁸ Mar et al. 2012, p. 72

⁵⁹ Mar et al. 2012, p. 146; també Díaz Ariño 2008, p. 151

⁶⁰ Macias et al. 2007, p. 99, f. 337

⁶¹ Per un estat de la qüestió sobre el *marmor lunense* a *Tarraco*, v. Ruiz Rodríguez 2016

Comentari:

Els *Calpurnii* foren una família influent de magistrats municipals a la *Barcino* flàvia. Encara que possiblement hi hagi algun tipus de relació, la diferència cronològica entre el magistrat tarraconense i els barcinonenses (de finals del s. I d.C.) no permeten identificar cap més lligam⁶².

Caninii

-C5 *Caninia Galla*: princ. s. I d.C. Mare, esposa, filla, néta i besnéta de cònsuls de la República. Segons l'arbre genealògic reconstruït per Alföldy, *Caninia Galla* seria la primera esposa de *L. Nonius Asprenas* (N4), en aquell moment *legatus augusti* a *Tarraco* i posteriorment *consul suffectus* l'any 6 d.C., amb el qual tindria a *L. Nonius Asprenas* (cos. suff. 29 d.C.). De família originària de *Tusculum*, provablement morí a *Tarraco* mentre el seu marit estava destinat a la ciutat i se li dedicà un sumptuós monument funerari prop de l'entrada oest al recinte murallat per la *Via Augusta* (Camp de Mart) del qual només es conservà un fragment de la inscripció sepulcral, avui perduda, en el qual es fa referència al *cursus honorum* del seu pare, avi, besavi i marit, a més d'una menció a *P. Cornelius Dolabella* (C37), amic de la família. CIL 974.

-C6 *[*L. Caninius*] *Gallus*: princ s. I d.C. Cònsul amb August l'any 2 a.C. i *quindecemvir sacris faciundis*, a més d'altres magistratures no recollides a la inscripció. Nét de **C. Antonius Hybrida* (A13, cos. 63 a.C.), fill de **L. Caninius Gallus* (C7, cos. 37 a.C.) i pare de *Caninia Galla* (C5), a la inscripció sepulcral de la qual apareix esmentat. CIL 974.

-C7 **L. Caninius Gallus*: princ. s. I d.C. Cònsul amb *M. Vipsanius Agrippa* l'any 37 a.C. Gendre de **C. Antonius Hybrida* (A13, cos. 63 a.C.), pare de **L. Caninius Gallus* (C6, cos. 2 a.C.) i avi de *Caninia Galla* (C5), a la inscripció sepulcral de la qual apareix esmentat. CIL 974.

Comentari:

La presència dels *Caninii* a *Tarraco* només està evidenciada per aquesta inscripció, el que pot indicar que *Caninia Galla* acompanyava al seu marit *L. Nonius Asprenas* durant la seva magistratura a *Tarraco* quan li sobrevingué la mort i que, pel registre epigràfic disponible, no comptava amb altres lligams (comercials, polítics, etc.) amb *Hispania*.

Capi[tonii]

-C8 *Capi[tonia] Urba[na]*: s. I d.C. Patrona de *Capitonia* $\supset$ l. (C9). La seva lliberta li dedica un monument funerari, la inscripció del qual, feta sobre una placa de *marmor* (*Lunense*?) fou trobada a l'extrem nord del suburbi occidental, lluny de les àrees sepulcrales contemporànies, a l'actual Avinguda Catalunya (Germanetes). Per una aproximació més profunda, v. el cas d'estudi d'aquest treball (part III, p. 54). CIL 1497a.

⁶² v. Rodà 2012

-C9 *Capi[tonia] ♂ l. [---]*: s I d.C. Lliberta de *Capitonia Urbana* (C8). Dedica un monument funerari a la seva patrona. Documentada a la inscripció comentada anteriorment. CIL 1497a.

Cassii

-C10 *T. Cassius T. f. Niger*: fin. s. I a.C. Segon marit de *Minicia Satulla* (M9). Fill de **T. Cassius*, probable germà de **Q. Cassius* i possiblement *patruus* i tutor de *Cassia Rustica* (C12). Apareix a una inscripció funerària opistògrafa junt amb la patrona o filla de la seva esposa, ella mateixa i la seva neboda. Per una descripció acurada de la inscripció, v. *Minicia Satulla* (M9) i l'estudi de cas (part III, p. 54). CIL 1620.

-C11 *Cassia Q. f. Rustica*: fin. s. I a.C. Filla de **Q. Cassius* (C13) i possible neboda i pupil·la de *T. Cassius Niger* (C10). Apareix a una inscripció opistògrafa junt amb la patrona o filla de la seva tia, ella mateixa i el seu possible *patruus*. CIL 1620.

-C12 **T. Cassius*: fin. s. I a.C. Pare de *T. Cassius Niger* (C10) i possiblement també de **Q. Cassius* (C13). Apareix esmentat a la inscripció funerària del seu fill. CIL 1620.

-C13 **Q. Cassius*: fin. s. I a.C. Pare de *Cassia Rustica* (C11) i possiblement germà de *T. Cassius Niger* (C10) i fill de **T. Cassius* (C12). Apareix esmentat a la inscripció funerària de la seva filla. CIL 1620.

Comentari:

Els *Cassii* foren una gens molt abundant a *Hispania*. A l'entorn de *Tarraco*, la gens *Cassia* tingué un paper polític destacat a *Dertosa* (actual Tortosa), a on fins i tot es documenta un magistrat local d'època flàvia anomenat *C. Cassius Niger* (CIL II²/14 791)⁶³. Si existí alguna relació entre ambdues branques de *Cassii Nigri*, no es pot confirmar.

Cincii

-C14 *Cincia Candi[da]*: ss. I a II d.C. Dedica una *arula* de pedra sorrenca (possiblement Mèdol) a la salut de *Tha[---]a[---]*, sacerdotessa de Venus, i els seus tres lliberts *Phar[os]* (C17), *Her]me[s]* (C18) i *Clarus* (C). La inscripció es va trobar descontextualitzada a un farciment tardoantic del Col·legi d'Arquitectes (C. Sant Llorenç). Podria ser també *Candi[diana]*. Per a més informació, v. el cas d'estudi (part III, p. 54). CIL 861.

-C15 *Cincia L. l. Saturnina*: mitj. a fin. s. I d.C.: Lliberta de **L. Cincius* (C16). El seu marit *C. Clodius Amarantus* (C25) i ella dediquen una inscripció sepulcral al patró del seu marit *C. Clodius Privatus* (C26) i a ells mateixos, realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental (àrea de la Necròpolis Paleocristiana). CIL 1515.

⁶³ Per un estudi complet sobre els *Cassii* del *conventus Tarraconense*, Andreu, Otiña i Curulla 2008, p. 112

-C16 **L. Cincius*: mitj. a fin. s. I d.C. Patró de *Cincia Saturnina* (C15). Apareix esmentat a la inscripció funerària de la seva lliberta. CIL 1515.

Possibles:

-C17 (- *Cincius* ∩ *l.*) *Phar[os]*: ss. I a II d.C. Llibert de *Cincia Candida* (C14), però també podria ser de *Tha[---]a[---]*. Esmentat a una *arula* que *Cincia Candida* li dedica al personatge abans referit i als seus dos col·liberts (C18-19). CIL 861.

-C18 (- *Cincius* ∩ *l.*) [*Her*]me[s]: ss. I a II d.C. Llibert de *Cincia Candida* (C14), però també podria ser de *Tha[---]a[---]*. Esmentat a una *arula* que *Cincia Candida* li dedica al personatge abans referit i als seus dos col·liberts (C17-19). CIL 861.

-C19 (- *Cincius* ∩ *l.*) *Clarus*: ss. I a II d.C. Llibert de *Cincia Candida* (C14), però també podria ser de *Tha[---]a[---]*. Esmentat a una *arula* que *Cincia Candida* li dedica al personatge abans referit i als seus dos col·liberts (C17-18). CIL 861.

Claudii

-C20 *Tib. Claud[ius ---]*: mitj. s. I d.C. Llibert imperial membre de la *familia Caesaris* de Claudi o Neró i *tabularius* de la *Hispania Citerior*. Dedicat un relleu de Minerva amb inscripció votiva (possiblement sobre *marmor*) trobat d'antic al carrer del Claustre, recollit per Laborde a un dels seus gravats i avui dia perdut⁶⁴. CIL 840.

-C21 *Cl(audia) Ni[ce?]*: s. I d.C. Esmentada a una possible placa sepulcral calcària molt malmesa. Pel redactat podria tractar-se d'un monument funerari dedicat per *Claudia* i el seu marit de nom desconegut *sibi et suis*. CIL 1508.

-C22 (-) *Claud(ius) Sota*: ss. I a II d.C. Administrador d'una *officina fistularia* a Tarraco. El seu nom apareix a una *fistula* de plom, al revers de la qual s'esmenta *C. Pompeius Festinus* (P4), possiblement el consignatari de la conducció d'aigua. Podria ser de cronologia flàvia. CIL 2082.

-C23 *Claud(ia) Persina*: ss. I a II. Sacerdotessa. Accepta un lloc designat per l'orde dels decurions de la ciutat com a sacre i hi dedica *impensa sua* un monument indeterminat un arquiteu o placa del qual conté la inscripció a la que es fa referència. Peça actualment perduda. Per a més informació, v. el cas d'estudi (part III, p. 54). CIL 1229.

-C24 [*Cla*]udia *Atil[iana]*: ss. I a II d.C. Esposa d'un senador el nom del qual no s'ha conservat. Li dedica un monument funerari de grans dimensions al seu marit, amb una inscripció sobre pedra calcària. El monument possiblement estigués als peus de la via del Francolí (*de Italia in Hispanias*), prop de la *villa* de la família, provablement Mas Sardà (La Pobla de Mafumet, Tarragonès). IRAT 7.

Possibles:

-Alguns *Clodii* el nomen dels quals no s'ha conservat complet podrien ser *Claudii*, com per exemple *C. Cl[odius ---]* (CIL 1513).

⁶⁴ Laborde 1806, planxa LIX

Comentari:

Els *Claudii* conformaren una de les famílies amb més influència en època juli-clàudia a la ciutat. És possible que almenys una de les branques d'aquesta *gens* a la ciutat descendís de lliberts imperials, com per exemple *Tib. Claud[ius, tabularius]* provincial (C20), amb el que la família tindria connexions directes amb l'administració palatina i un conseqüent prestigi a la colònia, corroborat pel fet que *Claudia Persina* (C23) sigui una de les només dues sacerdotesses registrades en aquest període.

Clodii

-C25 *C. Clodius C. l. Amarantus*: mit. a fin. s. I d.C. Llibert de *C. Clodius Privatus* (C26) i marit de *Cincia Saturnina* (C15). La parella li dedica un monument funerari al patró d'*Amarantus* i a ells mateixos, la inscripció funerària del qual està realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental (àrea de la Necròpolis Paleocristiana). CIL 1515.

-C26 *C. Clodius C. l. Privatus*: mitj. a fin. s. I d.C. Llibert de **C. Clodius* (C27) i patró de *C. Clodius Amarantus* (C25). El seu llibert i la seva esposa li dediquen un monument funerari. CIL 1515.

-C27 **C. Clodius*: mitj. a fin. s. I d.C. Patró de *C. Clodius Privatus* (C26). Apareix esmentat a la inscripció funerària del seu llibert. CIL 1515.

-C28 *[-] *Clod[ius] Aemili[anus]*: ss. I a II. Esmentat a una inscripció molt deteriorada que segons la reconstrucció d'Alföldy podria fer referència al seu fill o llibert, el nom del qual no s'ha conservat. Segons el mateix autor, podria ser el mateix personatge que el *C. Clodius Aemilianus* testimoni a una inscripció votiva trobada a Vilanova i la Geltrú, Garraf (IRAT 3). En aquest cas, el personatge seria de cronologia làvia o antonina. CIL 1514.

-C29 *M. Clo[dius] Mart[ialis]*: mitj. s. I d.C.? Personatge al que podrien correspondre tres segells amfòrics (MCLOMA, MCMART i CL·MAR) relacionats amb diverses *villae* de l'àrea de Reus. També és possible que els segells pertanyessin a diversos personatges homònims. IRAT 138, 169 i 170.

-C30 *L. C(lodius) M(artialis)*: mitj. s. I d.C. Possiblement emparentat amb l'anterior personatge. Diversos segells sobre àmfores, *tegulae* i altres objectes ceràmics de l'àrea de Reus registren la seqüència LCM. IRAT 137 i 159.

-C31 *C. Cl[odius ---]*: Esmentat a una placa possiblement funerària de *marmor* molt malmesa procedent del suburbi occidental (Necròpolis). En una línia inferior apareix la seqüència ANN[---], que podria fer referència a l'edat del finat (*ann[orum]*), el seu *cognomen* (*Ann[ianus?]*) o el nom de l'esposa i possible dedicant (*Ann[ia, -iana]*). CIL 1513.

Comentari:

Els *Clodii Martiales* possiblement foren propietaris d'un gran *fundus* agrari a la zona de l'actual ciutat de Reus, on s'han documentat nombroses peces ceràmiques amb segells

referents a diversos membres de la *gens*. Per tant, és coherent pensar que foren influents personalitats locals ja en època preflàvia, quan es documenten exercint alts càrrecs municipals⁶⁵.

Coelii

-C32 *M. [C]oe[lius] Sabi[nus]*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Soldat de la *Leg. VI*, de la centúria de *Verecundius*. Aixecà junt amb el seu pare, *M. Coelius* (C33), una estela funerària marmòria, perduda en gran part, a la memòria del seu progenitor i son germà *M. Coelius Bellicus* (C34). CIL 1065.

-C33 *M. Coelius M (f.)*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Oriünd de *Dyrrachium* (actual Durrës, Albània) i pertanyent a la *tribu Aemilia*, es traslladà a *Tarraco* possiblement per acompanyar el seu fill *M. [C]oe[lius] Sabi[nus]* (C32) mentre estava destinat a la ciutat. Morí amb vuitanta anys. CIL 1065.

-C34 *L. Coelius Bellicus*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. El seu pare *M. Coelius* (C33) i el seu germà *M. [C]oe[lius] Sabi[nus]* (C32) li dediquen una estela funerària. Morí amb 25 anys. CIL 1065.

-C35 **M. Coelius*: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Pare de *M. Coelius* (C33) i avi de *M. [C]oe[lius] Sabi[nus]* (C32) i *L. Coelius Bellicus* (C34). Apareix esmentat a la estela funerària familiar. CIL 1065.

Cornelii

-C36 *P. Cornelius Arabus*: mitj. a fin. s. I a.C. La seva inscripció funerària, realitzada sobre un bloc de pedra sorrenca, va aparèixer al suburbi occidental (c. Baró de les Quatre Torres). CIL 1521.

-C37 [*P. Cornelius*] *Dolabella*: Cònsul l'any 10 d.C. amb *C. Iulius Silanus*. Fill de *P. Cornelius Dolabella* (cos. suff. 35 a.C.). *Adfinis* (entès com a familiar polític⁶⁶) de *L. Nonius Asprenas* (N4) i *Caninia Galla* (C5), a la inscripció funerària de la qual apareix esmentat. Nom reconstruït per Alföldy. CIL 974.

-C38 **Cornelia Optata*: s. I d.C. Esmentada a la inscripció sepulcral en vers del seu esclau *Primus*, realitzada en *marmor* blanc grisós (*bardiglio* o Saint Béat) i trobada a Renau (Tarragonès). La seva localització fora de la ciutat podria indicar l'existència de possessions dels *Cornelii* a la zona, però no es pot descartar un trasllat postclàssic. En qualsevol cas, la qualitat del suport i l'excel·lent execució paleogràfica situen aquesta peça entre les més notables de l'època. IRAT 23 (=CIL 2301).

-C39 [*C]orn[eli]us, -a ---*]: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Esmentat a una placa sepulcral molt deteriorada de pedra calcària i procedència desconeguda conjuntament amb [*Co]rnel[i]us, -a* (C40) i [*Cor]nel[i]us, -a* (C41), possiblement els seus fills o lliberts. CIL 1520.

⁶⁵ Gorostidi et al. 2013, p. 408

⁶⁶ OLD

-C40 [Co]rnel[ius, -a ---]: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Esmentat a una placa sepulcral molt deteriorada de pedra calcària i procedència desconeguda conjuntament amb [C]orn[elius, -a] (C39) i [Co]rnel[ius, -a] (C41), possiblement familiars o patró i col·libert seus. CIL 1520.

-C41 [Co]rnel[ius, -a ---]: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Esmentat a una placa sepulcral molt deteriorada de pedra calcària i procedència desconeguda conjuntament amb [C]orn[elius, -a] (C39) i [Co]rnel[ius, -a] (C40), possiblement familiars o patró i col·libert seus. CIL 1520.

-C42 *Cornel(ia) Cruseid[is]: s. I d.C. Esmentada a la inscripció funerària del seu esclau *Agathocules*, realitzada sobre una placa de Santa Tecla de procedència desconeguda. CIL 1278.

-C43 *L. Cornelius* [?] *fil. Tacitus*: s. I d.C. Una inscripció amb referència a aquest personatge, probablement funerària i realitzada sobre un bloc de gres, es va trobar a Sant Martí Sarroca (Alt Penedès). IRAT 24.

-C44 *L. Corneliu*[s ---]: s. I d.C. Erigeix un monument funerari amb una inscripció realitzada sobre una placa de pedra d'Alcover per a si i les seves dues filles o llibertes (C45-46). CIL 1245.

-C45 *Cornelia L.* [f? ---]: s. I d.C. El seu pare o patró (C44) erigeix un monument funerari per a ells dos i la seva germana o col·liberta. CIL 1245.

-C46 *Cornelia L.* [f? ---]: s. I d.C. El seu pare o patró (C44) erigeix un monument funerari per a ells dos i la seva germana o col·liberta. CIL 1245.

-C47 [-] *Cornelius*: s. I d.C. Pare de *L. Cornelius Tacitus*. Apareix esmentat a la inscripció sepulcral del seu fill. IRAT 24.

Possibles:

-C48 [-] *Cor[nelius ---]*: s. I d.C. Apareix a un fragment menor d'inscripció funerària sobre una placa de *marmor* blanc (*Luni*?) trobat a Vilafranca del Penedès (Alt Penedès) juntament amb un altre personatge anomenat [V]aler[ius] (V4). També podria ser *Cornelia*, *Cornelianus* o *-ana*. En el cas de ser un *cognomen*, podria ser el del personatge anomenat *Valerius* (per tant, [V]aler[i-] Cor[nelian-]). IRAT 36.

Comentari:

La quantitat i transversalitat dels *Cornelii* documentats en aquest període permet constatar l'abundància d'aquesta gens a la *Tarraco* preflàvia. En part, aquest fet es podria explicar per la presència a la ciutat d'individus (testaferros o agents comercials, potser) relacionats amb les poderoses famílies patrícies romanes dels *Cornelii Scipiones* i *Cornelii Dolabellae*. Amb tot, el lapse entre l'estada dels Escipions a *Tarraco* i l'aparició del primer *Cornelius* esmentat epigràficament no permet relacionar cap individu directament amb els dos generals romans, tot i què el *praenomen* de *P. Cornelius Arabus* (C36) en pot ser un indici. Per cronologia, l'expansió d'aquesta gens a *Tarraco* podria estar relacionada més aviat amb activitats político-econòmiques dels *Cornelii* itàlics relacionades amb l'estada d'August a la ciutat.

D

Domitii

-D1 [Cn. Domitius Calvinus]: fin. s. I a.C. Pontifex, imperator i cònsul l'any 53 a.C. amb M. Valerius Mesalla Rufus i cos. iterum el 40 a.C. amb C. Asinius Pollio. Patró de la colònia de Tarraco. La colònia li dedicà una vistós monument (estàtua?) amb una inscripció sobre una placa de pedra d'Alcover commemorant el que guià a la ciutat durant l'ascens d'estatus polític. El nom és una restitució d'Alföldy en base a les restes del *cursus honorum* conservat i la cronologia de la peça. CIL 977.

-D2 Sex. Domiti(us): mitj. s. I a.C. a mitj s. I d.C. Diverses àmfores amb el segell amfòric SEX·DOMITI han aparegut a la villa de La Canaleta (Vila-seca, Tarragonès), que bé podria formar part d'un possible *fundus Domitii* propietat dels Domitii Calvinii (potser descendents de Cn. Domitius Calvinus, el patró de la colònia (D1), situat a la zona⁶⁷. Algunes d'aquestes marques amfòriques van acompanyades del segell de Philodamus (IRAT 143), possiblement *officinator* a la villa. IRAT 140.

-D3 Cn. Do[mitius ---]: fin. s. I a.C. a princ. I d.C. Esmentat a una inscripció possiblement funerària molt malmesa sobre una placa de Santa Tecla trobada al suburbi oriental (Robert d'Aguiló). Familiar (marit, germà o fill), patró o llibert de Domitia (D4). CIL 1528.

-D4 Domitia: fin. s. I a.C. a princ I d.C. Esmentada a la mateixa inscripció que el personatge anterior. Familiar (esposa, germana o filla), patrona o lliberta de Cn. Domitius (C3). CIL 1528.

-D5 L. Domit[ius ---]: s. I d.C. Seguint la interpretació d'Alföldy, soldat veterà del que no s'ha conservat a quina legió pertanyia, només la seqüència EX CH[---], que Alföldy entén com la referència a la cohort a la que militava (EX C(o)H[ortis ---]. El monument funerari disposava d'una inscripció sobre placa de Santa Tecla que es va trobar al suburbi occidental, prop de l'accés oest per la Via Augusta (c. Hernández Sanahuja). El text romanent també es podria interpretar com a L. Domit[ius] Veter[us?], referint-se el fragment ex Ch[---] (i no ex c(o)h[orte ---] com llegeix Alföldy) a la seva origo (Chaum –actual Chions, Itàlia- o Chios –Grècia- potser?). CIL 1078.

-D6 [- D]omitius [Cre]scentinus: s. I d.C. Dedica un monument funerari a si mateix i als seus descendents encara vius, la inscripció del qual, realitzada sobre *marmor lunense*, va aparèixer al suburbi oriental (Via Augusta). CIL 1530.

-D7 Domitius Meliton: s. I a III d.C. Esmentat a una petita inscripció sobre placa de *marmor* trobada a la pedrera del port, avui perduda, juntament amb A. Valerius Lucundus (V3) i Numerius (N5). L'extens arc cronològic al que s'adscriu l'epígraf no permet assegurar la seva naturalesa preflàvia. CIL 1700.

Comentari:

Els Domitii foren una altra de les grans famílies aristocràtiques de la Tarraco del període. La seva influència política i social es remunta al mateix *patronus* de la colònia, Cn.

⁶⁷ Revilla 1995, pp. 165-167

Domitius Calvinus (D1) a finals del s. I a.C., però més endavant van seguir ocupant una posició privilegiada com a grans latifundistes amb propietats a l'*ager* colonial, com a mínim fins a l'època flàvia.

F

Fabii

-F1 *M. Fabius Priscus*: mitj. s. I d.C. *IIIIVir viarum curandarum*, tribú de la *Legio I* i *quaestor* de la província d'*Achaia*. Dedica un monument, molt possiblement una estàtua, a *C. Apronius Secundus* (A14), amb la particularitat de que el protagonisme de la inscripció és per a *Fabius* i no per l'homenatjat, possiblement per emfasitzar la connexió entre un magistrat local i un senador reconegut a Roma⁶⁸. Podria ser el mateix personatge que Tàcit (*Hist.*, IV, 79, 3) esmenta posteriorment com a *legatus* de la Legió XIV *Gemina*⁶⁹. Val a dir que Syme el considera proper a Galba, pel que potser el monument pertany al seu breu regnat⁷⁰. La inscripció, avui perduda, s'ha conservat només per transmissió indirecta (Pons d'Icart). IRAT 5 (= CIL 2291).

Possibles:

-F2 *M. Fa[bius? ---]*: mitj. s. I d.C. Esmentat a una inscripció molt malmesa, possiblement sepulcral, realitzada sobre una placa de pedra de Santa Tecla procedent dels estrats d'abandonament de l'amfiteatre. Podria tractar-se també, per exemple, d'un *Fa[nnius]*. CIL 1541.

-F3 *Fa[bia? ---]*: s. I a princ. II d.C. Documentada a una inscripció sepulcral molt malmesa inscrita sobre placa de *marmor* indeterminat dedicada al seu fill, el nom del qual no s'ha conservat, dedicada pels seus dos pares. La inscripció prové del suburbi occidental (Necròpolis) CIL 1535.

Comentari: *M. Fa[bius?]* (F2), per cronologia, podria estar relacionat amb el senador *M. Fabius Priscus* (F1), potser un llibert administrador del patrimoni del patrici. Aquest senador romà, per rang i prestigi, segurament mantingué una estreta relació amb l'elit local i potser residí a la ciutat en algun moment, com demostra la seva amistat amb el jove patrici *C. Apronius Secundus* (A14), deixant a la seva marxa subordinats per tal de gestionar les seves possessions.

Fabricii

-F4 *Fabric[ia ---]*: princ. a mitj s. I d.C. Possiblement esposa de *L. Iunius Iucundus* (I9), orfebre (*aurifex*), ofici destacat per la seva relació amb la producció i comerç d'articles

⁶⁸ Gorostidi et al. 2013, p. 414

⁶⁹ Gorostidi 2010, p. 62

⁷⁰ v. Syme. 1982

de luxe. Els seus noms apareixen a una inscripció sobre placa calcària (probablement Santa Tecla) trobada d'antic. CIL 1288.

Fadii

-F5 *Q. Fadiu[s] P. f. [---]*: s. I a.C. a princ. I d.C. Membre de la tribu *Quirina*. Fill de **P. Fadius*. Esmentat a una inscripció monumental (honorífica o funerària) realitzada sobre dos carreus de pedra calcària reaprofitats als murs de la catedral. CIL 1313.

-F6 **P. Fadius*: s. I a.C. a princ. I d.C. Pare de *Q. Fadius* (F5). Esmentat a la inscripció monumental del seu fill (F5). CIL 1313.

Faltonii

-F7 *L. Faltonius L. l. [---]*: mitj. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Llibert de **L. Faltonius* (F8), marit de *Paulla Fulvia* (F27). La seva inscripció sepulcral, avui perduda, estava inscrita sobre un arquiteu pertanyent a un monument funerari de grans dimensions situat al suburbi occidental (Fortí Reial). CIL 1545.

-F8 **L. Faltonius*: mitj. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Patró de *L. Faltonius* (F7), a la inscripció sepulcral del qual apareix esmentat. CIL 1545.

Farronii

-F9 *C. Farronius Quietus*: s. I d.C. Fill de **C. Farronius* (F10) i [---]na. Morí amb 18 anys. La seva inscripció sepulcral, dedicada per la seva mare, està realitzada sobre un carreu amb el camp epigràfic rebaixat i originalment aniria encastada a l'estructura del monument. IRAT 25 (= CIL 2341).

-F10 **C. Farronius*: s. I d.C. Marit de [---]na i pare de *C. Farronius Quietus* (F9). Apareix esmentat a la inscripció sepulcral del seu fill. IRAT 25 (= CIL 2341).

Comentari:

La gens *Farronia* només està documentada a la ciutat d'*Hasta*, a la Ligúria italiana (actual Asti, Piemonte), el que podria indicar l'origen de la branca tarraconense⁷¹.

Fisevii

-F11 *T. Fisevius T. l. Eros*: s. I d.C. *Sevir*. Marit de *Iuventia Prima* (I10). Llibert o col·libert de *T. Fisevius Pamphilus* (F12). El seu nom i el de la seva esposa apareixen a dues inscripcions sepulcrales diferents com a protagonistes, certament un fet a destacar. CIL 1252 i 1551.

⁷¹ Gorostidi 2010, p. 79

-F12 *T. Fisevius T. l. Pamphilus*: s. I d.C. Patró o col·libert de *T. Fisevius Eros* (F11). Llibert de **T. Fisevius* (F13). Apareix a la primera inscripció sepulcral de *T. Fisevius Eros*, prèviament a la seva designació com a *sevir*. CIL 1551.

-F13 **T. Fisevius*: s. I d.C. Patró de *T. Fisevius Pamphilus* (F12) i, en el cas de que aquest no sigui el patró de *T. Fisevius Eros* (F11), manumissor també d'aquest últim. Apareix esmentat a la inscripció funerària de *Pamphilus* i *Eros*. CIL 1252 i 1551.

Possibles:

-**Sex. Flavius* i els seus tres lliberts *Alchib[iades]*, *Ger[manus]* i *Theog[enes]* (F21, F22, F23 i F24) podrien ser, en canvi, de la *gens Fisevia*.

Comentari:

Els Fisevii apareixen documentats a dues inscripcions, CIL 1252 i 1551. A la primera (CIL 1551), una inscripció sobre placa calcària trobada d'antic, la parella (encara no designada com a tal) apareix junt amb *T. Fisevius Pamphilus* i *C. Tarquitius Primulus* (T1), possiblement *amicus*. La segona (CIL 1252), en canvi, gravada igualment sobre una placa calcària però amb un estil molt més refinat, està realitzada després de l'elecció d'*Eros* com a *sevir*. En aquesta segona inscripció hi apareix de nou la parella, aquest cop *Iuventia* és esmentada específicament com a *uxor*, possiblement perquè abans no ho era legalment, acompanyada de la família llibertina de la dona: *C. Iuventius Quietus* i *Iuventia Prisca* (I11 i I12). Aquest fet s'explica potser gràcies a una millora de l'estatus de la *gens Iuventia* a la ciutat, ascens social que van voler manifestar després en una segona inscripció.

Flaminii

-F14 *L. Flami[nius ---]*: ss. I-III. Apareix a una inscripció (sepulcral?) trobada d'antic i actualment perduda. Marit/col·libert o germà de *Flaminia* (F15). El ventall cronològic al que s'ha adscrit aquesta inscripció no permet assegurar la seva condició preflàvia. CIL 1552.

-F15 *Flaminia [---]*: ss. I-III Esmentada a la inscripció anterior amb el seu familiar (F14). CIL 1552.

Comentari:

Els *Flaminii* tarraconenses podrien estar relacionats amb *C. Flaminius, quaestor a Hispania* c. 210 a.C. i *praetor* a la mateixa província al 193 a.C.⁷² Aquesta reiteració de magistratures a la península podria indicar l'existència d'interessos econòmics d'una branca d'aquesta important família consular a la zona.

⁷² Mar et al. 2012, p. 72

Flavii

-F16 *M'(anius) Flavius M'. f. Gemellus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Fill de **M'. Flavius* (F18) i *Flavia Successa* (F17). Morí amb 27 anys. La seva mare i el seu padrastre *St. Servilius Nymphodotus* (S9) li dediquen un monument funerari del qual resta la inscripció sobre pedra calcària, trobada d'antic al suburbi oriental (Via Augusta) i actualment encastada als murs del palau arquebisbal. CIL 1558.

-F17 *Flavia Successa*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Mare de *M'. Flavius Gemellus* (F16). Lliberta/colliberta i esposa de *M'. Flavius* (F18) i posteriorment de *St. Servilius Nymphodotus* (S9). Dedica un monument funerari al seu fill junt amb el seu segon marit. El fet de que comparteixi el *nomen* del seu primer marit pot indicar que fos lliberta o colliberta d'aquest. Cal anotar la recent descoberta d'un grafit de propietat amb el mot *SVC(c)ES(s)A* sobre un fragment de *patera* de T.S. Itàlica de la mateixa cronologia que aquest personatge trobat a Les Comes (Solivella, Conca de Barberà)⁷³, a on possiblement hi hagué un assentament (*villa?*) entre els ss. II a.C. i II d.C. CIL 1558.

-F18 **M'(anius) Flavius*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Pare de *M'. Flavius Gemellus* (F16). Esmentat a la inscripció sepulcral del seu fill. Possiblement collibert o patró de *Flavia Successa* (F17). CIL 1558.

-F19 [*S*]ex. *Flavius Sex. l. Plutus*: princ. a mitj. s. I a.C. Llibert de **Sex. Flavius* (F20). La seva inscripció sepulcral, sobre un carreu de Mèdol que aniria encastat a un monument funerari desaparegut, es troba inserit als murs de la catedral. CIL 1560.

-F20 **Sex. Flavius*: princ. a mitj. s. I a.C. Patró de *Sex. Flavius Plutus* (F19). Esmentat a la inscripció sepulcral del seu llibert. CIL 1560.

Possibles:

-F21 [*S*]ex. *Flavius S*]ex. *l. Alchib[iades]*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de **Sex. Flavius* (F24). Membre d'un possible *collegium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un temple o petit altar (*aedicula probaverunt*), ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). De la inscripció només en resten els traços més profunds del lapicida, que traspasaren l'estuc i marcaren la pedra de manera irregular. Proposo adscriure'ls a la *gens Flavia* ja que es s'hi documenta a Tarraco el *praenomen Sextus*, si bé en una data coetània o lleugerament posterior. Per altres membres del mateix *collegium*, v. A10, M1-3, S1 i V12-13. CIL 865.

-F22 [*S*]ex. *Fla*]vius *Sex. l. Ger*[manus]: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de **Sex. Flavius* (F24). Membre d'un possible *collegium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un temple o petit altar, ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). CIL 865.

⁷³ López Vilar 2016, p. 75-78

-F23 [*Sex. Flaviu*]s *Sex. l. Theog[enes]*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de **Sex. Flavius* (F24). Membre d'un possible *collegium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un temple o petit altar, ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). El seu nom apareix a l'últim carreu en palimpsest amb la fórmula dedicatòria de l'estructura, el que podria assenyalar un afegit posterior al grup dedicant o, pel contrari, la seva eliminació. El seu *cognomen* podria ser també *Theog[onus]*. CIL 865.

-F24 **Sex. Flavius*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Patró d'*Alchib[iades]* (F21), *Ger[manus]* (F22) i *Theog[enes]* (F23). Esmentat a la inscripció dels seus lliberts. CIL 865.

Comentari:

La *gens Flavia* es troba abundantment documentada en aquest període. Destaca la presència de personatges des de les èpoques més primerenques, trobant-se amb seguretat entre els primers itàlics que van arribar a la ciutat (*magistri*, potser, F21-F24), consolidant la seva presència en èpoques posteriors. Els Flavis de Tarraco continuaran molt presents en la Tàrraco del segle II dC, el que confirma l'arrelament social, polític i econòmic d'aquesta família a Hispània.

Fon[teii]

-F25 *M. Fon[teius ---]* s. I d.C. La seva inscripció sepulcral, prou malmesa i realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat, es trobà al suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1561.

Possibles:

-F26 [- *Fonte*]ius *Paeti[nia]nus*: s. I d.C. Fill de [*Font*]eia *Paeti[nian]a* (F27). Sa mare li dedica un monument funerari a la necròpolis de Cal Pau Surià, a Sant Pere Molanta (Alt Penedès), la inscripció del qual està realitzada sobre una placa de pedra calcària local (molassa) reutilitzada d'antic per inscriure-hi una nova dedicatòria funerària al segle III o IV de la nostra era. Gorostidi també apunta les *gentes* Pompeia, Velleia i Seia com a possibles famílies d'aquests dos personatges. IRAT 46 (= CIL 2347).

-F27 [*Font*]eia *Paeti[nian]a*: s. I d.C. Mare de [*Fonte*]ius *Paeti[nianus]* (F26). Dedicava un monument funerari al seu fill. IRAT 46 (= CIL 2347).

Fulvii

-F28 *Fulvia Lintearia*: princ. a mitj. s. I a.C. Possiblement lliberta d'un **Fulvius* (F29). Dedicava un monument funerari al seu pare o parella *Atinbelaur*, fill d'*Antalsar*, un iber. La inscripció d'aquest memorial, de petites dimensions, trobada a les afores del nucli ibèric original (c. Caputxins) i avui perduda, és bilingüe en ibèric (primeres dues línies, on es recull la fórmula funerària *aretake* – potser equivalent a *hic iacet?* – i el nom del difunt i el seu llinatge.) i llatí (el nom de la dedicant, amb l'acció elidida). Alföldy recull la idea que *Fulvia* sigui parella d'*Atinbelaur*, encara que també és interessant (i no gens

descartable) que fos filla seva, representant la bretxa cultural entre una generació encara enquadrada dins la cultura i els costums ibèrics i la següent, ja plenament romanitzada (en aquest cas, a través d'un procés d'esclavatge i manumissió). Una altra qüestió és el vocable *lintearia*: a primera vista sembla clarament el seu *cognomen*, però també podria referir-se a la seva activitat laboral: teixidora o comerciant de lli⁷⁴. Per un estudi més acurat sobre el tema, veure el cas d'estudi (part III, p. 54). IICT 45 (= CIL 1284).

-F29 **Fulvius*: princ. a mitj. s. I a.C. Possiblement, patró de *Fulvia Lintearia* (F28), encara que no apareix esmentat com a tal a la inscripció funerària dedicada per la seva hipotètica lliberta. IICT 45 (= CIL 1284).

-F30 [Q.] *Ful(vius) N(---)* fin. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Segell amfòric [Q]FVLN trobats a dos exemplars d'àmfora Pascual 1 provinents de Mas d'en Corts (Reus, Baix Camp). No es pot confirmar el seu origen local. IRAT 145.

-F31 *Paulla Fulvia L. l.* : mitj. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Esposa de *L. Faltonius* (F7). Lliberta o filla d'un personatge possiblement anomenat *Lucius* (només es conserven dos traços verticals després del *nomen*). La seva inscripció sepulcral, avui perduda, estava inscrita sobre un arquitrav pertanyent a un monument funerari de grans dimensions situat al suburbi occidental (Fortí Reial). Únic cas documentat en aquest repertori de *praenomen* femení (exceptuant les dones identificades com a O) junt amb *Lucia Porcia* (P6). CIL 1545.

-F32 **L. Fulvius*: mitj. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Patró o pare de *Paulla Fulvia* (F31). El seu nom no és segur per les condicions esmentades anteriorment. Esmentat a la inscripció sepulcral de la seva relativa. CIL 1545.

Possibles:

-**Sex. Flavius* i els seus tres lliberts *Alchib[iades]*, *Ger[manus]* i *Theog[enes]* (F21, F22, F23 i F24) podrien ser, en canvi, de la *gens Fulvia*.

Comentari:

Els *Fulvii* apareixen a l'epigrafia tarraconense en una època molt primerenca, fins i tot apareixent a una de les poques inscripcions bilingües en llatí i ibèric documentades a la ciutat. Si es confirmés l'origen local de la marca [Q]FVLN estaríem davant d'una altra família de propietaris de *villae*. Addicionalment, el fet que *Q. Fulvius Flaccus* (cos. 179 a.C.) fos *praetor* i *propraetor* d'Hispania Citerior entre el 182 i el 180 a.C.⁷⁵ podria indicar que els *Fulvii* tarraconenses foren descendents de membres de la família o lliberts de la mateixa. Tot i això, el salt cronològic entre la presència d'aquest personatge a la ciutat i el primer *Fulvius* documentat aconsella certa prudència.

⁷⁴ Nonnis 2013, p. 225

⁷⁵ Mar et al. 2012, p. 33

Furii

-F33 *L. Furius L. f. Faventinus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. D'origo suburitana (indret citat a diverses fonts clàssiques, situat amb tota seguretat entre *Tarraco* i el *Rubricatus*⁷⁶). Fill de **L. Furius* (F34). Rep honors públics a *Tarraco*, molt possiblement en forma d'estàtua, a la base de la qual aniria inserida la inscripció documentada, realitzada sobre una placa de pedra calcària. CIL 1292.

-F34 **L. Furius*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Pare de *L. Furius Faventinus* (F33), esmentat a la inscripció honorífica dedicada al seu fill. CIL 1292.

G

Gallonii

-G1 *T. Gallonius Quintus*: ss. I-II d.C. Esmentat a un precinte de plom realitzat a motllo de procedència desconeguda i conservació fragmentària. Recentment es documentà un altre exemplar a la villa del Burguet (Alcover, Alt Camp), que conserva el nom complet de personatge⁷⁷. CIL 2079.

Geminii

-G2 *T. Geminus Philippus*: mitj. a fin. s. I d.C. Originari del *conventus Bracarensis*. La seva neboda *Geminia Paterna* (G3) li dedica un monument funerari al suburbi occidental (Necròpolis), la inscripció dedicatòria del qual està realitzada sobre una placa de llisós. CIL 1298.

-G3 *Geminia Paterna*: mitj. a fin. s. I d.C. Neboda de *T. Geminus Philippus* (G2). Dedicat un monument funerari al seu oncle. CIL 1298.

Possibles:

-[- *A*]emi[lius, -a ---] (A7) podria ser tal vegada [*G*]emi[nius, -a]. Per a més informació, veure *Aemilii*. CIL 1441.

H

Hel[vii]

-H1 *M. Hel[vius ---]*: s. I d.C. Familiar (pare/fill?) de *M. H[elvius]* (H2). Esmentat junt amb el seu homònim a una inscripció, probablement sepulcral, realitzada sobre una placa de pedra d'Alcover trobada al suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1575.

⁷⁶ Arrayás 2005, p. 123; també v. Ferrer 1945

⁷⁷ v. López Vilar 2017

-H2 *M. H[elvius ---]*: s. I d.C. Familiar (pare/fill?) de *M. Hel[vius]* (H1). Esmentat junt amb el seu homònim a una inscripció, probablement sepulcral, realitzada sobre una placa de pedra d'Alcover trobada al suburbi occidental (Necròpolis). És destacable que *M. H[elvius]* pren un paper preponderant a la inscripció gràcies a una grafia de dimensions majors a la del seu acompanyant. CIL 1575.

[*Hel*]vidii

-H3 [*L. Hel*]vidius *L. l. Artas*: s. I d.C. *Magister conlegii* (sic). Llibert de **L. Helvidius* (H4). Possible parella de *Vergilia Anus* (V14, no s'especifica la relació entre ells, el que podria denotar un contuberni). *M. Titius* (T7) dedica *ex testamento* un monument funerari a la parella, la inscripció de la qual, de pedra d'Alcover, es trobà reutilitzada com a part d'una tomba de lloses tardoantiga al suburbi occidental (Necròpolis). També podria ser [*A*]vidius o [*O*]vidius, tot i que l'axialitat de la segona línia, la única completa, sembla afavorir un *cognomen* més llarg com el d'*Helvidius*. CIL 1270.

-H4 **L. [Hel]vidius*: princ. s. I d.C. Patró de [*L. Hel*]vidius *Artas* (H3). Esmentat a la tomba del seu llibert. CIL 1270.

He]renn[*ii*

-H5 [- *He*]renn[*ius ---*]: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Esmentat a una inscripció, de caràcter desconegut (sepulcral segons Alföldy) i en molt mal estat de conservació, realitzada sobre una placa de *marmor* trobada al Fòrum Colonial. Apareix acompanyat d'un altre [*Her*]enn[*ius*] (H6), tot i que tots dos personatges podrien ser, de fet, femenins. CIL 1577.

-H6 [- *Her*]enn[*ius ---*]: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Apareix a la inscripció anterior junt amb l'altre [*He*]renn[*ius*] (H5). CIL 1577.

Comentari:

Els *Herennii* foren una *gens* activa comercialment que ja en època flàvia posseïren un negoci alfarer del qual es té constància al llarg de tota la costa lleuantina des d'Alacant al Maresme⁷⁸, així com la franja mediterrània francesa i italiana⁷⁹. Tot i això, per cronologia no és possible associar directament els *Herennii* tarraconenses amb els *Herennii Optati* documentats als segells ceràmics.

Horatii

-H7 *M. Horatius R[---]*: s. I d.C. Dedica un monument (sepulcral?), una placa marmòria del qual va ser trobada al suburbi occidental (c. Felip Pedrell). CIL 1580.

⁷⁸ v. Abascal 2009 i Gorostidi i Clariana 2017

⁷⁹ Rodà 2015, p. 59

Hortii

-H8 *Hortia C. f. Maxima*: s. I d.C. Esposa d'*Afranius Dioscurides* (A9). D'*origo* sardiana (de Sardis, capital de Lídia –actual Turquia-). El seu marit li dedica un monument funerari, la inscripció del qual està realitzada sobre una placa de pedra calcària recuperada de les excavacions de la Necròpolis. CIL 1300.

-H9 **C. Hortius*: Pare d'*Hortia Maxima* (H8). Apareix esmentat a la inscripció sepulcral de la seva filla. CIL 1300.

Hostilii

-H10 *Hostilia* ♂ *lib. Hymni[s]*: s. I d.C. Lliberta d'**Hostilia* (H12) i col·liberta i possiblement parella d'*Hostilius* (H11). La seva inscripció sepulcral, sobre *marmor* indeterminat, va ser trobada d'antic a un indret no concretat. CIL 1581.

-H11 [-] *Hostilius* ♂ *lib. [---]*: s. I d.c. Llibert d'**Hostilia* i col·libert i possiblement parella d'*Hostilia Hymni[s]* (H10). La seva inscripció sepulcral, sobre *marmor* indeterminat, va ser trobada d'antic a un indret no concretat. CIL 1581.

-H12 **Hostilia*: s. I d.C. Patrona d'*Hostilia Hymni[s]* (H10) i *Hostilius* (H11). Esmentada a la inscripció sepulcral dels seus lliberts. CIL 1581.

I

Iulii

-I1 *M. Iulius Maxumus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Soldat de la Leg. VI, de la centúria de Valerius. La seva estela sepulcral està realitzada amb pedra calcària i presenta una part superior arrodonida. Trobada d'antic reutilitzada a una estructura medieval situada sobre el Fòrum Provincial (c. Major) CIL 1066.

-I3 [-] *Iulius [---]*: princ. s. I d.C. marit de [*Pro*]cula. Dedica un monument funerari a la seva esposa, la inscripció del qual, realitzada sobre una placa de pedra de Santa Tecla, es trobà al suburbi occidental (pl. Imperial Tàrraco). CIL 1588.

-I4 *C. Iulius [---]*: princ. s. I d.C. (24 d.C.) Evergeta local, molt probablement. El seu nom apareix a una inscripció sobre placa de *marmor* trobada a principis del segle XIX a la platja de l'Arrabassada a la que apareix el seu nom després d'una datació imperial (d'època tiberiana) i una de consular (*Ser. Cornelius Cethegus* i *L. Visellius Varro*), cas excepcional a l'epigrafia tarraconense del període. Possiblement es tractés de la inscripció dedicatòria d'un edifici públic lligat (costejat?) a aquest personatge. IRAT 84.

-I2 [*C.?*] *Iulius C. f. P[ap.?] [---]*: mitj. a fin. s. I d.C. Veterà de legió de possible origen emeritense (*tribu Papiria*), fill de **C. Iulius* (I5). La seva inscripció funerària, realitzada sobre una placa de pedra de Santa Tecla, es trobà al segle XIX a la pedrera del Port. Si la inscripció fos anterior al 68 d.C. podria pertànyer a la Leg. VI. CIL 1080.

-I5 *C. *Iulius*: mitj. a fin. s. I d.C. Pare de *Iulius* (I2). Esmentat a la tomba del seu fill. CIL 1080.

Possibles:

-I6 C. *Iu[lius ---]*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Marit de *Baebi[a]* (B6), a la que li dedica un monument funerari, la inscripció del qual, realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat, es trobà a principis del s. XX al suburbi occidental (Necròpolis). També podria ser *Iu[nius]*. CIL 1485.

Comentari:

La branca tarraconense de la *gens Iulia* podria descendir d'un llibert de Juli Cèsar afincat a la ciutat després del pas d'aquest personatge a mitjans del s. I a.C. en el procés de reorganització del control romà a la zona. El mateix es pot considerar a propòsit d'August, que va residir-hi entre els anys 26-25 aC. ja que els seus lliberts portaven el *praenomen* i *nomen* del *divus Iulius*⁸⁰. En aquest sentit és especialment interessant la figura de C. *Iulius* (I4), un membre de l'elit local d'època augustea i tiberiana que dedicà algun tipus d'estructura. Malauradament la seva filiació/patronatge no s'ha conservat, pel que no es pot verificar aquest supòsit.

Iunii

-I7 *Iun(ia) Q. filia Mat[e]r[na]*: s. I a princ. s. II d.C. Filla de *Q. *Iunius* (I8). Se li dedica un monument honorífic (una estàtua amb pedestal) *decreto decurionum ex pecunia publica*. L'origen o característiques arqueomètriques de la peça, avui perduda, no són coneguts. CIL 1220.

-I8 *Q. *Iunius*: s. I a princ. s. II d.C. Pare de *Iun(ia) Mat[e]r[na]* (I7). Apareix esmentat a la inscripció honorífica de la seva filla. CIL 1220.

Possibles:

-I9 L. *Iu[nius] Iucu[ndus]*: princ. a mitj s. I d.C. *Aurifex*. Possiblement marit de *Fabricia* (F4). Els seus noms apareixen a una inscripció sobre placa calcària (Alcover o Santa Tecla) trobada d'antic. També podria ser *Iu[lius]* de *nomen* i *Iucu[ndinus]* de *cognomen*. CIL 1288.

Iuventii

-I10 *Iuventia O l. Prima*: s. I d.C. Lliberta de **Iuventia* (I13). Esposa del *sevir T. Fisevius Eros* (F11). Apareixen a dues inscripcions sepulcral·ls diferents com a protagonistes, fet destacable. A la primera (CIL 1551), una inscripció sobre placa calcària trobada d'antic, la parella (encara no designada com a tal) apareix junt amb *T. Fisevius Pamphilus* (F12), col·libert o patró de *T. Fisevius Eros*, i *C. Tarquitius Primulus* (T1), possiblement *amicus* de la parella. La segona (CIL 1252), en canvi, gravada igualment sobre una placa calcària però amb un estil molt més refinat, es realitzà després de l'elecció d'Eros com a *sevir* i

⁸⁰ Weaver 1972, p. 24

hi apareix de nou la parella (aquest cop *Iuventia* és esmentada específicament com a *uxor*, possiblement perquè abans no fos oficial) acompanyada de la família llibertina de la dona, *C. Iuventius Quietus* (I11) i *[Iuv]entia Prisca* (I12). Aquesta voluntat de fer palès l'ascens social de la parella (tant en termes de jerarquia social tarraconense com en la millora de l'estatus jurídic de la unió conjugal) podria explicar l'encàrrec d'una segona inscripció funerària i el canvi d'acompanyants, potser degut a una posició social destacava de la *gens Iuventia* a Tarraco. CIL 1252 i 1551.

-I11 *C. Iuventius* $\mathcal{O}$ l. *Quietus*: s. I d.C. Llibert de **Iuventia* (I13) i col·libert de *Iuventia Prima* (I10) i *[Iuv]entia Prisca* (I12). Rebé sepultura junt amb *Prisca* al monument funerari al qual pertanyia la segona inscripció funerària de *T. Fisevius Eros* (F11) i la seva *uxor*. Això podria denotar una voluntat per part de la parella de lligar-se a la família llibertina de la esposa, potser per l'estatus del que gaudia. CIL 1252.

-I12 *[Iuv]entia C. et* $\mathcal{O}$ l. *Prisca*: s. I d.C. Lliberta de **Iuventia* (I13) i **C. Iuventius* (I14) i col·liberta de *Iuventia Prima* (I10) i *C. Iuventius Quietus* (I11). Rebé sepultura junt amb *Quietus* al monument funerari al qual pertanyia la segona inscripció funerària de *T. Fisevius Eros* (F11) i la seva *uxor*. Això podria denotar una voluntat per part de la parella de lligar-se a la família llibertina de la esposa, potser per l'estatus del que gaudia. CIL 1252.

-I13 **Iuventia*: s. I d.C. Patrona de *Iuventia Prima* (I10), *[Iuv]entia Prisca* (I12) i *C. Iuventius Quietus* (I11). Familiar (germana?) de **C. Iuventius* (I14). Apareix esmentada a les dues inscripcions funeràries de *T. Fisevius Eros* (F11) i *Iuventia Prima*, la segona de les quals corresponia, a més, al mausoleu col·lectiu dels seus tres lliberts. CIL 1252 i 1551.

-I14 **C. Iuventius*: s. I d.C. Patró de *[Iuv]entia Prisca* (I12). Familiar (germà?) de **Iuventia* (I13). Apareix esmentat a la segona inscripció funerària de *T. Fisevius Eros* (F11) i *Iuventia Prima* (I10). CIL 1252.

L

Licinii

-L1 *C. L(icinius) Mar(tialis?)*: datació indeterminada (juli-clàudia?) .Esmentat a un segell ceràmic (*C·L·MAR*) localitzat sobre les restes d'un *dolium* reutilitzat com a arqueta hidràulica (avui perdut) procedent d'unes prospeccions realitzades a mitjans del s. XX per J. Guinovart i S. Vilaseca al mas de la Boella (La Canonja, Tarragonès). Hipotèticament, *L. Licinius* estaria lligat (com a propietari?) a alguna *villa* situada a les rodalies de l'actual mas (potser els Antigons). Un segon segell ceràmic registrat al *dolium* (*VA·S·F*) faria esment a l'administrador de la finca en nom de *Licinius*, un *servus* anomenat *Va(lerius?)*. Les tres primeres lletres del *cognomen* de *Licinius* a més de la presència a d'altres *villae* properes de segells amfòrics pertanyents als *Clodii Martiales* (C31 i C32) permet aventurar una possible relació entre aquestes branques dels *Clodii* i els *Licinii*. IRAT 168b.

-L2 M. *Licinius M. l. Hilarus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de *M. *Licinius* (L3). La seva inscripció sepulcral, realitzada rudimentàriament sobre un carreu de pedra calcària, es reutilitzà posteriorment al parament d'un edifici medieval de la Part Alta (Casa del Degà, c. Escrivanies Velles). CIL 1605.

-L3 *M. *Licinius*: Patró de M. *Licinius Hilarus* (L2). Esmentat a la inscripció del seu llibert. CIL 1605.

-L4 L. *Licinius L. f. Sura*: fin. s. I a.C. Fill de *L. *Licinius* (L5), de la tribu *Sergia*. Honorat a la inscripció dedicatòria situada a l'arquitrav de l'arc de Berà (Roda de Berà, Tarragonès). Segons la teoria més acceptada avui en dia⁸¹ es tractaria del mateix personatge documentat com a *praefectus* de les emissions monetals de *Celsa* (actual Velilla de Ebro, Saragossa) l'any 39 a.C.⁸², posteriorment traslladat a la capital, a la qual hi formaria un dels clans més poderosos política i econòmicament de la societat tarraconense. Aquesta branca dels *Licinii* tindria propietats agràries a diversos punts del *conventus Tarraconensis*, en especial una gran finca, un *fundus Liciniorum* que s'estendria entre l'esmentat arc que, per tant, tindria un paper funcional com a fita territorial, a més de l'evident honorífic, i *Tarraco*, i que arribaria, potser, fins la torre dels Escipions⁸³. Molt probablement fou avi o besavi de L. *Licinius Sura*, cònsul per tres cops els anys 97, 102 i 107 d.C. i proper col·laborador de Trajà, personatge amb el que es confongué el *Licinius Sura* augusteu fins l'estudi de Dupré. IRAT 6 (= CIL 2332).

-L5 *L. *Licinius*: fin. s. I a.C. Pare de L. *Licinius Sura* (L4). Possiblement, ciutadà de *Celsa* (actual Velilla de Ebro, Saragossa). Esmentat a la inscripció dedicada al seu fill. IRAT 6 (= CIL 2332).

-L6 (M. *Licinius*) *Crassus Frugi*: fin. s. I a.C. Segons la interpretació d'Alföldy, l'amo de *Faustus*, un esclau el monument funerari (inscripció actualment perduda) del qual estaria situat proper a la porta oriental de la ciutat per la Via Augusta, al costat de l'amfiteatre, seria el cònsul de l'any 14 a.C. A Pollença (Illes Balears) es trobà a mitjans del segle XX una *tabula* de bronze⁸⁴ a la que la ciutat de *Bocchoris* (ubicada a la badia de Pollença) reconeixia a M. (L. *Licinius*) *Crassus Frugi* i els seus descendents com a patrons de la ciutat, el que evidència una relació intensa del personatge amb la Citerior i justificaria la presència d'un testaferró a la capital provincial. Segons Alföldy, *Crassus Frugi* podria haver estat *legatus augusti propraetor* d'*Hispania Citerior* entre el 13 i el 10 a.C. CIL 976.

Comentari:

Com s'ha pogut comprovar, els *Licinii* foren sense cap mena de dubte una de les grans famílies de la *Tarraco* preflàvia. Entre els integrants de la branca tarraconense es compten testaferrós dels *Licinii Crassi Frugi*. També es documenten propietaris agrícoles emparentats amb els *Clodii Martiales* relacionats amb el comerç (vi, potser?) i membres d'oligarquies locals forànies traslladats a la capital provincial per participar de l'entramat polític de la ciutat. El *fundus Liciniorum*, acceptant la teoria de la seva delimitació entre

⁸¹ Dupré 1994, p. 238-240 i Gorostidi 2010, p. 63, f. 6; també v. Rodà 2014

⁸² Es conserva una altra emissió de *Celsa* encunyada entre el 15 i el 12 a.C. pel *duumvir* L(icinius) *Sura* (fill de l'anterior?). veure Melchor 2013, p. 121

⁸³ Correspondria a la comarca natural del Baix Gaià; Gorostidi 2010, p. 32

⁸⁴ AE 1957, f. 317

la torre dels Escipions i l'arc de Berà, és una de les possessions de terres més importants de les rodalies de *Tarraco*, i la profusió de monuments i estructures de primer nivell (les abans esmentades, la *villa* dels Munts, etc.) concorda amb aquesta descripció.

Lucretii

-L7 *Cn. Lucretius L. f. [---]*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. De la tribu *Scaptia* i, segons Alföldy, d'ascendència praenestina. Fill de **L. Lucretius* (L9) i patró de *Cn. Lucretius Seleucus* (L8). El seu llibert costejà *de suo* un monument funerari per al seu patró, la inscripció del qual es realitzà sobre un carreu de pedra del Mèdol i es trobà al tram de la Via Augusta entre la ciutat i el pont sobre el *Tulcis*. CIL 1314.

-L8 (*Cn. Lucretius*) *Seleucus*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Dedicà de suo un monument funerari al seu patró *Cn. Lucretius* (L7). Pel *cognomen* es podria aventurar el seu origen hel·lè. CIL 1314.

-L9 **L. Lucretius*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Pare de *Cn. Lucretius* (L7). Esmentat a la inscripció funerària del seu fill. CIL 1314.

-L10 **Lucre[tius]*: Amo de *Cladus*, un esclau al qual la seva mare *Prima* li erigí un memorial funerari, la inscripció del qual, de pedra calcària, es trobà a un mas prop de Sant Pere Molanta (Alt Penedès). IRAT 30 (= CIL 2346).

Comentari:

Els *Lucretii*, documentats en època molt primerenca a *Tarraco*, potser posseïen un *fundus* a l'Alt Penedès⁸⁵.

M

Magii

-M1 [*M. o C.*] *Magius M. (et) C. l. Cr[escens]*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de *M. Magius* i *C. Magius*. Membre d'un possible *collegium funeraticium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un temple o petit altar, ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). Segons Barreda⁸⁶ els *Magii* eren originaris de *Capua* i es van estendre a la resta de la Campània i el Samni. Per altres membres del mateix *collegium*, v. A10, F21-23, S1 i V12-13. CIL 865.

-M2 **Marcus Magius*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Patró de *Magius Crescens* junt amb el seu familiar (pare, germà o fill) *Caius Magius*. Apareix esmentat a la inscripció edilícia del seu llibert. CIL 865.

⁸⁵ Gorostidi 2010, p. 83

⁸⁶ Barreda 1998, p. 92

-M3 **Caius Magius*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Patró de *Magius Crescens* junt amb el seu familiar (pare, germà o fill) *Marcus Magius*. Apareix esmentat a la inscripció edilícia del seu llibert. CIL 865.

Comentari:

Els *Magii* són una altra de les famílies suditàliques registrades a l'epigrafia tardorrepublikana de *Tarraco* junt amb els *Veicii* o els *Annii*. Aquesta abundància sembla reafirmar la teoria de la provenença centre-suditàlica de gran part del primer contingent militar-colonial⁸⁷.

Manlii

-M4 [*Sex. M*]anlius [*L*]uc[ianus]: s. I d.C. Mort als 29 anys. Germà o familiar de *Manlius Priscus* (M5). El seu *praenomen*, tot i què perdut, seria, per espai, abreujat a tres lletres, essent el més comú *Sextus*, però podria ser també *Ser.* o *Tib.* La seva inscripció sepulcral, realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat, fou reutilitzada a finals del segle III o principis del IV d.C. en un altre enterrament del suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1614

-M5 [*Sex. Ma*]nlius [*Pris*]cus: s. I d.C. Germà o familiar de *Manlius Lucianus* (M4). El seu *praenomen*, tot i què perdut, seria, per espai, abreujat a tres lletres, essent el més comú *Sextus*, però podria ser també *Ser.* o *Tib.* El seu *cognomen* podria ser també [*Flac*]cus, com recull Alföldy. La seva inscripció sepulcral, realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat, fou reutilitzada a finals del segle III o principis del IV d.C. en un altre enterrament del suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1614

Marii

-M6 [- *Marius* -] *l. Urbanus*: s. I d.C. Llibert. Segons Alföldy, patró i parella de *Maria Aucta* (M7), encara que també podria ser la seva filla. La seva inscripció sepulcral, avui perduda, es trobà a la necròpolis septentrional de la ciutat (Sant Pere Sescelades, actual entorn de la Oliva). En ella apareix acompanyat de la seva esposa i de *T. Quinc[tius] Rufio* (Q1), possiblement *amicus* de la parella o, en el cas de ser pare i filla, el seu gendre. CIL 1617.

-M7 *Maria Urban*[*i l.?*] *Aucta*: s. I d.C. Lliberta o filla de *Marius Urbanus* (M6). La seva inscripció sepulcral, avui perduda, es trobà a la necròpolis septentrional de la ciutat (Sant Pere Sescelades). En ella apareix acompanyada del seu possible espòs o pare i de *T. Quinc[tius] Rufio* (Q1), *amicus* de la parella o bé el seu propi marit. CIL 1617.

-M8 *Maria Queta*: s. I d.C. Esmentada a una inscripció provablement sepulcral, molt mal documentada i avui en dia perduda, acompanyada d'un altre personatge anomenat *Martialis* (veure C31, C32 i L1 per a personatges amb aquest *cognomen*). CIL 1618.

⁸⁷ Barreda 1998, p. 433

Minicii

-M9 *Minicia* ♂ *l. Satulla*: fin. s. I a.C. Lliberta de *Minicia* (M11) i colliberta de *L. Minicius Astragalus* (M10). Degut a què les dues inscripcions (opistògrafes) a les que apareix esmentada⁸⁸ presenten un redactat ambigu s'obren dues hipòtesis contradictòries: Segons una d'elles, *Satulla* tindria una filla amb *L. Minicius Astragalus*, *Minicia L. f.*; segons una altra, *Minicia* seria la *mulier* referida a la titulatura llibertina de la parella i, per tant, patrona dels col·liberts. En qualsevol cas, mentre que a la inscripció més antiga *Satulla* i el seu llibert i parella *Astragalus* apareixen com a dedicants a *Minicia L. f.*, a la segona és substituït per *T. Cassius Niger* (C10) i la seva neboda i possiblement fillola *Cassia Rustica* (C11). Sobre aquesta qüestió, veure l'estudi de cas pertinent. CIL 1620.

-M10 *L. Minicius* ♂ *l. Astragalus*: fin. s. I a.C. Llibert de *Minicia* (M11) i col·libert i primer marit de *Minicia Satulla* (M9). Apareix a la cara més antiga de la inscripció opistògrafa de la seva esposa. En aquesta cara apareix junt amb la seva esposa com a dedicants de la inscripció a *Minicia L. f.*, que podria ser la seva filla si la filiació de *Minicia* fes referència a ell. En qualsevol cas, qualsevol esment a la seva persona és obviat a la segona versió de la inscripció, a on sembla haver estat substituït per la nova parella de *Satulla*, *T. Cassius Niger* (C10), i la seva família. CIL 1620.

-M11 *Minicia L. f.*: fin. s. I a.C. Depenent de la hipòtesi escollida, podria ser filla d'un **L. Minicius* (M12) i patrona de *Minicia Satulla* (M9) i el seu marit *L. Minicius Astragalus* (M10) o, per altra banda, la filla d'aquesta unió. Apareix entre els individus homenatjats a les dues cares de la inscripció opistògrafa, sempre en primer lloc, tot i què a la cara més antiga la inscripció li està dedicada en exclusiva, essent la parella només dedicants. CIL 1620.

-M12 **L. Minicius*: fin. s. I a.C. En el cas de què *Minicia L. f.* (M11) fos patrona de *L. Minicius Astragalus* (M10) i *Minicia Satulla* (M9), *L. Minicius* seria el seu pare. Per tant, apareixeria esmentat a la inscripció sepulcral opistògrafa de la seva filla. CIL 1620.

-M13 **Minicia*: fin. s. I a.C. En el cas de que *Minicia L. f.* (M11) fos filla de *L. Minicius Astragalus* (M10), *Minicia* seria la patrona d'aquest i de *Minicia Satulla* (M9). Per tant, apareixeria esmentada a la inscripció sepulcral dels seus lliberts. CIL 1620.

-M14 (-) *Minicius Parissius*: princ. s. I d.C. a mitj. s. I d.C. (20-40 d.C.) Apareix a un grafit de propietat *post cocturam* sobre la paret exterior d'un bol de T.S.S.G. (Drag. 27) provinent de la *villa* del Vilar (Valls, Alt Camp). *Parissius* podria ser una llatinització del nom grec *Paris*, pel que es podria tractar d'un llibert dels *Minicii*. IRAT 104.

-M15 *L. Minucius Philargurus*: mitj. s. I a.C. Apareix a una inscripció possiblement sepulcral trobada a la necròpolis septentrional de la ciutat (Sant Pere Sescelades, actual entorn de la Oliva). *Minucius* és una variant de *Minicius*, pel que s'ha decidit incloure'l amb aquesta *gens*. Pel *cognomen* típicament hel·lè podria ser un llibert⁸⁹. CIL 1624.

⁸⁸ Les dues inscripcions estan inscrites sengles cares d'una mateixa placa de pedra d'Alcover recuperada recentment a un estrat de farciment al carrer Granada de la Part Alta; Macias et al. 2012 p. 57, f. 38 o 40 (informació contradictòria)

⁸⁹ Díaz Ariño 2008, p. 160

Comentari:

Els *Minicii* de *Tarraco* serien una família de la classe mitjana-alta local en la seva condició de propietaris rurals (*villa* del Vilar, potser) i, a més, emparentats amb els *Cassii* locals, potser relacionats al seu torn amb l'elit municipal dertosana⁹⁰. Tot i això, és a l'etapa antonina quan aquesta gens, i ens especial la branca dels *Minicii Natales*, afincats a Barcelona, prengueren una gran rellevància social i política a nivell imperial⁹¹. També és interessant recollir la figura de *L. Minicius Apronianus*, *duumvir* i *flamen* a *Tarraco* d'època trajanea (IRAT 8) al que s'ha relacionat amb una *villa* (dita de Repsol) documentada als terrenys de l'actual polígon petroquímic tarragoní⁹².

Mucii

-M16 *P. Mucius* [*P. f.*] *Scaevola*[*la*]: fin s. I a.C. (fl. 50-40 a.C.) Segons Mar i Ruiz de Arbulo⁹³, fill de *P. Mucius Scaevola* (pontífex i magistrat monetar c. 70-60 a.C.) i nét de *P. Mucius Scaevola* (jurista i cònsul l'any 95 a.C.), de la família dels *Mucii Scaevolae*, gens senatorial romana descendents de *C. Mucius Scaevola*, personatge semillegendari de la República primerenca. L'*Scaevola* tarraconense possiblement fou el *praefectus* al que Juli Cèsar delegà la *deductio* a la colònia tot just constituïda i, possiblement, governador de la Hispania Citerior l'any 49 a.C., inici del procés de creació de la colònia, o c. 45 a.C., durant la consolidació del mateix⁹⁴. Aquesta, com a mostra d'adhesió al nou ordre cesarià, desmuntà un monument anterior dedicat a Pompeu i reaprofità la placa epigràfica de pedra d'Alcover girant-la i inscrivint-hi una nova dedicatòria a l'esmentat personatge (un cas de *damnatio memoriae* emmarcat a la recent derrota dels pompeians a mans dels cesarians). El monument es situà a l'àrea del Fòrum Colonial, d'on fou recuperada la inscripció c. 1930. CIL 988.

Comentari:

És destacable que mentre que altres magistrats o alts càrrecs militars que passaren per *Tarraco* en època tardorrepublikana deixaren a la seva marxa lliberts o testaferrers, no hi ha registrada en tot el corpus epigràfic de *Tarraco* cap altra esment a un membre de la gens *Mucia*. El que tenim documentat és un conjunt de més d'una vuitantena de *glandes* de plom amb la inscripció *SCAE[vola?]* trobats a Picamoixons (Alt Camp) que poden estar relacionats amb tropes comandades per aquest personatge en el marc de la batalla d'*Ilerda* (49 a.C.)⁹⁵.

Murrii

-M17 *Q. Murrius Thales*: s. I a princ. s. II d.C. Membre del *Collegium Fabrum* de *Tarraco*. Dóna i dedica un rellotge de sol (*horologium* –*horilegium* segons la grafia de la

⁹⁰ Per un estudi dels *Cassii* i *Minicii* tarraconenses, v. Andreu, Otiña i Curulla 2008

⁹¹ v. PIR², M 619 i 620, pp. 292-295

⁹² Gorostidi et al. 2013, p. 405

⁹³ Mar et al. 2012, p. 216

⁹⁴ Amela 2015, p. 57; Panosa 2009, p. 198

⁹⁵ v. López Vilar 2013

inscripció-) a l'esmentat *collegium* acompanyat d'un epígraf dedicatori realitzat sobre una placa de pedra de Santa Tecla trobat a mitjans del s. XIX a les restes de la seu del *collegium*, ubicat a l'àrea residencial (c. Unió). Les característiques arqueomètriques de la peça fan sospitar que sigui flàvia. CIL 1272.

N

Nonii

-N1 *L. Nonius L. l. Hilarus*: mitj. a fin. s. I a.C. (fin. Rep.) Llibert de **L. Nonius (Asprenas?)* (N3) i col·libert de *L. Nonius Philoxsinus* (N2). Els seus noms estan inscrits a un arxitrav de grans dimensions (c. 200x50cm.) realitzat en pedra del Mèdol trobat al suburbi occidental (Necròpolis). Per una hipòtesi sobre la identitat del seu *patronus*, v. N3. CIL 1626.

-N2 *L. Nonius L. l. Philoxsinus*: mitj. a fin. s. I a.C. Llibert de **L. Nonius (Asprenas?)* (N3) i col·libert de *L. Nonius Hilarus* (N1). El seu *cognomen* (una corrupció de *Philoxenus*) podria denotar un origen grec. El seu nom es troba inscrit al mateix epígraf que el personatge anterior. CIL 1626.

-N3 **L. Nonius (Asprenas?)*: mitj. a fin. s. I a.C. Patró de *L. Nonius Hilarus* (N1) i *L. Nonius Philoxsinus* (N2), a la inscripció sepulcral dels quals apareix esmentat. La identificació d'aquest *L. Nonnius* amb els cònsul cesarià *L. Nonnius Asprenas*, general cesarià i *consul suffectus* l'any 36 a.C., el qual l'any 45 a.C. fou *legatus* de Cèsar a *Hispania*, ve suggerida per la cronologia de la peça. Les particularitats del suport epigràfic, que denota una posició social destacada dels dos lliberts, apunten, així mateix, cap a aquesta direcció. CIL 1626.

-N4 [*L. Nonius Asprenas*]: princ. s. I d.C. (inscripció datada c. 1-5 d.C.). *Legatus Augusti*. Marit de *Caninia Galla* (C5), pare de *L. Nonius Asprenas* (cos. suff. 29 d.C.), nét de *L. Nonius Asprenas* (possiblement N3, cos. suff. 36 a.C.) i *adfinis* de *P. Cornelius Dolabella* (C37, cos. 10 d.C.). Durant la seva estada com a magistrat a *Tarraco* la seva esposa, *Caninia Galla*, morí, i se li aixecà un gran monument funerari, a la inscripció del qual, una placa parcialment documentada i avui perduda, apareix esmentat. Un cop finalitzada la seva magistratura tornà a Roma, fou proclamat *consul suffectus* l'any 6 d.C. i es tornà a casar, matrimoni del qual nasqué *P. Nonius Asprenas*, cònsul l'any 38 d.C. Nom reconstruït per Alföldy. CIL 974.

Comentari:

Els *Nonii Asprenates*, tot i què no gaire abundants en el registre epigràfic tarraconense, foren segurament una família amb interessos econòmics a *Tarraco* des d'època molt antiga. A nivell general, la *gens Nonia* fou molt influent en època de la Baixa República i els primers temps de l'Imperi. La reiteració de magistratures dels *Nonii Asprenates* a *Tarraco* durant diverses sembla reforçar aquesta teoria. Si el *patronus* dels dos lliberts dels *Nonii* fos realment el cònsul *L. Nonius Asprenas*, aquest seria l'avi de *L. Nonius Asprenas* (N4), el que pot demostrar una presència continuada, ja fos per magistrats o per

testaferros, dels *Nonii Asprenates* durant l'època cesariana i augustea, segurament per motius econòmics i clientelars. Cal recordar que, com afegeix Barreda, els *Nonii Asprenates* també estan testimoniats a la mateixa època a *Carthago Nova* en relació a la explotació del plom⁹⁶.

Numerii

-N5 [- *Numerius* ---]: s. I a III d.C. Esmentat a una petita inscripció sobre placa de *marmor* trobada a la pedrera del port, avui perduda, juntament amb *A. Valerius Iucundus* (V3) i *Domitius Meliton* (D7). CIL 1700.

Numitorii

-N6 (-) *Numitorius L.* [f.? ---]: ss. I-II d.C. Personatge aparegut a una inscripció d'interpretació problemàtica. Apareix junt amb un altre personatge anomenat *Munnian*[a?] (*cognomen* que representa un *unicum*, possiblement derivat de la *gens Munnia*), potser la seva esposa, com a dedicants a la *Dea Expeditiense* (un altre *unicum*. Alföldy proposa identificar-la amb la deessa tutelar d'alguna ciutat que tingui el títol d'*expedita*, encara que no sembla existir-ne cap) d'un monument votiu, potser una *ara* o un petit temple al qual s'integraria el carreu de llisós sobre el que està realitzada la inscripció votiva. Aquesta peça va ser trobada c. 1960 dalt d'un turó que domina el suburbi oriental de la ciutat (actual ermita de la Salut). El tercer punt problemàtic és l'aparició del vocable *marita* entre els dos personatges identificats. *Marita* és una forma alternativa a *uxor*, no usual en les fonts però sí freqüent en epigrafia, d'expressar la part femenina en una parella⁹⁷. però l'únic personatge referit anteriorment és el mateix *Numitorius*, obviant la possibilitat -remota- de l'aparició d'un personatge femení després de la rotura del primer nom. Podria ser, encara que seria molt estrany, que fos el *cognomen* de l'esmentat personatge, però la manca de concordança de gènere ho desmenteix. CIL 818.

-N7 **L. Numitorius*: ss. I-II d.C. Pare o patró de *Numitorius* (N6), en el cas de reconstruir la fórmula de filiació o patronatge després del *nomen* de l'anomenat personatge. CIL 818.

O

Oc[tavii]

-O1 *M. Oc[tavius* ---]: s. I d.C. Esmentat a una inscripció sepulcral molt fragmentada sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental de la ciutat (Necròpolis). Està acompanyat de *Vatinia* (V10), possiblement la seva esposa. CIL 1630.

⁹⁶ Barreda 1998, p. 393

⁹⁷ V. OLD: *maritus* III: "III. *marita*: a married woman, wife. [...] frequent on epitaphs."

P

Paccii

-P1 *T. Paccius T. f. Quartinus*: s. I d.C. Fill de **T. Paccius* (P2). Morí amb 18 anys. *Primilla*, una esclava seva, li dedicà una estela funerària de pedra d'Alcover trobada al suburbi occidental de la ciutat (Necròpolis). Destaca la qualitat de la inscripció, decorada amb *hederae*, convertint-la en l'exemplar més antic de Tarragona amb aquest tipus de decoració. En qualsevol cas, és molt notable com a monument funerari dedicat per una esclava al seu jove amo. CIL 1633.

-P2 **T. Paccius*: s. I d.C. Pare de *T. Paccius Quartinus* (P1). Referenciat a l'estela sepulcral del seu fill. CIL 1633.

Pompeii

-P3 (-) *Pompeius Av(---)*: fin. s. I a.C. a mitj. s. I d.C. Personatge aparegut a diversos segells ceràmics sobre *tegulae* de les *villae* de Barenys (Salou, Tarragonès) i El Vilarenc (Calafell, Baix Penedès). Podria ser descendent d'algun llibert de Pompeu a la seva etapa com a *proconsul* a *Hispania Citerior* (77-71 a.C.)⁹⁸. IRAT 164.

-P4 *C. Pompeius Festinus*: ss. I a II d.C. Consignatari d'una conducció d'aigua de la que s'ha documentat una fístula de plom amb la marca de la *officina fistularia* de *Claudius Sota* (C22). Podria ser de cronologia flàvia. CIL 2082

Pon[tii]

-P5 *Pon[tia ---]*: mitj. s. I d.C. esposa d'un veterà el nom del qual no s'ha conservat. El seu marit aixecà per a si mateix i la seva parella un monument funerari, la inscripció del qual, feta sobre una placa de *marmor* indeterminat, va ser traslladada en un moment incert i reutilitzada al Fòrum Colonial. És possible que per característiques arqueomètriques encaixi en època flàvia, però el seu estat tan fragmentari impedeix una adscripció cornològica més segura. CIL 1088.

Porcii

-P6 *Lucia Porci f.*: princ. a mitj. s. I a.C. Filla de (*L.?*) *Porcius* (P7). Se li dedica una estela sepulcral feta amb un bloc de soldó de capçalera arrodonida i factura rústica trobat a mitjans del s. XIX a un lloc no identificat de la ciutat. El seu *nomen*, *Lucia*, és diferent del del seu pare, potser per haver-ho heretat de sa mare⁹⁹. CIL 1607.

⁹⁸ Mar et al. 2012, p. 210; per un estudi centrat en aquesta qüestió, v. Amela 2002, p. 289

⁹⁹ Díaz Ariño 2008, p. 161

-P7 *(L.?) *Porcius*: Pare de *Lucia Porcia* (P6). Apareix esmentat a la estela sepulcral de la seva filla. CIL 1607.

-P8 (-) *Porcius Pollex*: mitj. a fin. s. I a.C. Se li dedica una estela sepulcral de capçalera arrodonida feta d'un bloc de pedra calcària reutilitzat a l'obra d'un edifici medieval de l'àrea forense provincial (c. Sant Pau). CIL 1648.

-P9 *L. Porcius Arb[iter?]*: ss. I-II d.C. Nom present a un precinte de plom trencat trobat d'antic i avui en dia perdut. El *cognomen* podria ser també, per exemple, *Arb[usculus]*. CIL 2081.

Comentari:

La gens *Porcia* a Tarraco podria descendir de fills o lliberts de *C. Porcius Cato*, cònsul l'any 114 a.C. i governador de Macedònia exiliat a Tarraco c. 110 a.C o bé el seu avantpassat *M. Porcius Cato Censor*, cònsul l'any 195 a.C. i nomenat poc després *proconsul* de la *Citerior*¹⁰⁰. També s'ha especulat amb la hipòtesi de què una branca dels *Porcii Catones* es dediqués al comerç vinari entre Itàlia, la *Narbonense* i la *Citerior* a principis o mitjans del s. I a.C.¹⁰¹

Q

Quinctii

-Q1 *T. Quinctius* ♂ *I. Rufio*: s. I d.C. Llibert de **Quinctia* (Q2). Apareix esmentat a una inscripció sepulcral parcialment documentada i avui en dia perduda, junt amb *Marius Urbanus* (M6) i la seva lliberta *Maria Aucta* (M7). La relació de *Quinctius* amb aquests dos personatges no és clara, però es podria tractar, per exemple, d'un *amicus* dels *Marii*, o bé que *Quinctius Rufio* i *Maria Aucta* fossin parella i incloguessin a la seva tomba al *patronus* de la esposa, tot i què Alföldy prefereix la primera opció. La inscripció sepulcral es trobà a la necròpolis septentrional de la ciutat (Sant Pere Sescelades, actual entorn de la Oliva). CIL 1617.

-Q2 **Quinctia*: s. I d.C. Patrona de *T. Quinctius Rufio* (Q1). Referenciada a la inscripció sepulcral del seu llibert. CIL 1617.

R

Raecii

-R1 [- *R*] *aecius Apo[llinaris?]*: s. I d.C. Personatge que apareix a una inscripció funerària monumental sobre arquitrav de pedra calcària motllurat reutilitzada posteriorment a un enterrament paleocristià del suburbi occidental (Necròpolis). El seu *cognomen* podria ser

¹⁰⁰ Mar et al. 2012, p. 104-105

¹⁰¹ v. Pena 1999

també, per exemple, *Apo[llodorus]*. En qualsevol dels dos casos, podria denotar un origen llibertí corroborat per l'absència de filiació. CIL 1659.

-R2 *M. Raecius Privatus*: s. I d.C. *Sevir i magister larum Augustalis. Raecia Liciniana* (R3), la seva filla, li dedica compliment amb el seu testament un monument funerari per a pare i filla, la inscripció del qual, feta sobre una placa motllurada de *marmor* indeterminat, es trobà reutilitzada a una tomba paleocristiana del suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1261.

-R3 *Raecia M. f. Liciniana*: s. I d.C. Filla de *M. Raecius Privatus* (R2). En compliment amb el testament del seu pare dedicà un monument funerari per a pare i filla, la inscripció del qual, feta sobre una placa motllurada de *marmor* indeterminat, es trobà reutilitzada a una tomba paleocristiana del suburbi occidental (Necròpolis). CIL 1261.

Comentari:

Els *Raecii* de *Tarraco* prengueren una gran importància a partir de la incorporació al senat de *Raecius Taurus* i, després, amb el nomenament del seu fill *Raecius Gallus* com a *tribunus militum* sota Galba (69 d.C.), personatge que desenvolupà un amplíssim *cursus honorum* sota els flavis tant a Hispania com a Roma¹⁰². Per tant, cal pensar que aquesta *gens* ja formaria part de l'elit urbana de *Tarraco* en l'època precedent.

Rubenii

-R4 *Ruben[i]a A. [l.?] Sura*: mitj. a fin. s. I a.C. Relacionada amb **A. Rubenius* (R5), amb el qual apareix a una inscripció sepulcral confusament documentada trobada prop de la porta occidental de la ciutat (avui c. Estanislau Figueres amb c. Ixart aproximadament) i avui en dia perduda. Segons la lectura d'Alföldy *Rubenia Sura* fou lliberta d'*A. Rubenius*, encara que també recull la possibilitat de que el mot *carter*, inscrit després a la menció a *Rubenius*, fos en realitat una mala lectura de *mater*. *Carter* també podria ser una *origo* (potser una mala lectura d'una abreviatura de *Carthaginense*?) o una referència al seu ofici. Barreda argumenta que el *nomen* hauria de ser entès com a *Rubena*¹⁰³ i Díaz Ariño afegeix la possibilitat d'entendre el cognomen *sura* com una variant gràfica de la *origo* *Syra*, recalcant la seva condició llibertina¹⁰⁴. CIL 1661.

-R5 **A. Rubenius*: mitj. a fin. s. I a.C. Relacionat amb *Rubenia Sura* (R4). Esmentat a la seva inscripció sepulcral. CIL 1661.

Comentari:

Els *Rubenii*, segons Barreda, serien d'origen sabèl·lic (picens, sabins o umbres)¹⁰⁵. L'esment dels *Rubenii* a *Tarraco* és un *unicum* a *Hispania*¹⁰⁶. Segurament els *Rubenii* formarien part dels primers contingents itàlics que arribaren a *Tarraco* en el moment de

¹⁰² Gil i Torallas 2010, p. 62; Tobalina 2006, p. 791; v. Navarro 1999 i Roddaz 2001

¹⁰³ Barreda 1998, p. 96

¹⁰⁴ Díaz Ariño 2008, p. 162

¹⁰⁵ Barreda 1998, p. 96

¹⁰⁶ ídem, p. 93

la fundació de la colònia, com altres famílies de procedència italiana com els *Annii*, els *Magii* o els *Veicii*.

S

Se]mpronii

-S1 [*L. Se]mpronius L. l. Aes[chines?*]: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Llibert de **L. Sempronius* (S2). Membre d'un possible *collegium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un templet o petit altar (*aedicula probaverunt*), ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). El *cognomen* també podria ser *Aes[chinus]* segons Alföldy. Per altres membres del mateix *collegium*, v. A10, F21-23, M1-3 i V12-13. CIL 865.

-S2 **L. Sempronius*: fin. s. II a.C. a princ. s. I d.C. Esmentat a una inscripció del seu llibert *L. Sempronius Aes[chines]* (S1) sobre tres carreus de Mèdol procedent del suburbi occidental (Santa Maria de Bell-lloc) a la qual un grup de *servi* i *liberti* que possiblement conformaven un *collegium* aprovaren la construcció d'una *aedicula*. CIL 865.

-S3 [*T. Sempr]onius T. f. [Sene]ca*: mitj. s. I a.C. Fill de **T. Sempronius* (S4). Una inscripció en nom seu (possiblement funerària) realitzada sobre un gran carreu desbastat i polit de pedra del Mèdol es reutilitzà en època medieval als murs de la catedral. CIL 1671.

-S4 **T. Sempronius*: mitj. s. I a.C. Pare de [*T. Sempr]onius [Sene]ca* (S3). Apareix esmentat a la inscripció dedicada al seu fill. CIL 1671.

Possibles:

-S5 [- *Sem]proni[us? ---]*: s. I d.C. Esmentat a una inscripció possiblement sepulcral realitzada sobre un carreu de pedra del Mèdol reutilitzat a una edifici medieval de la Part Alta (c. Puig d'en Sitges). Podria ser també [*Sem]proni[a, -anus, -ana*, o fins i tot pertànyer a la *gens Apronia*, registrada a *Tarraco* (A14). CIL 1664.

Comentari:

La *gens Sempronia* tarraconense, documentada des de molt antic, podria estar relacionada amb familiars o lliberts de *T. Sempronius*, governador d'*Hispania Citerior* l'any 179 a.C.¹⁰⁷. No obstant això, el salt cronològic entre la documentació epigràfica i el governador no permet avalar aquesta hipòtesi.

¹⁰⁷ Mar et al. 2010, p. 70

Septimienii

-S6 *Septimiena Modesta*: s. I d.C. Esposa del *sevir M. Volumnius Primulus* (V) i mare de *M. Volumnius Modestinus* (V). Apareix amb la resta de la seva família a la inscripció sepulcral col·lectiva dels *Volumnii*. CIL 1265.

S]ept[umii

Possibles:

-S7 [- S]ept[umius, -a ---]: s. I d.C. Esmentat a una inscripció molt fragmentada i avui perduda realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat sense procedència clara. Podria ser també [S]ept[umus, -a] o fins i tot una dedicació a Neptú ([N]ept[unus]). CIL 1673.

Sergii

-S8 *Serg(ius) Strat(---)*: fin. s. I a.C. a s. III d.C. Encarregat d'una *officina fistularia*. Una *fístula* de plom amb la inscripció OF·SERG·STRAT va ser trobada a la *villa* del Torrent de les Voltes (Puigpelat, Alt Camp). *Strat(---)*, segons Gorostidi, podria ser un *cognomen* abreujat (*Stratonicus* o *Straton*, potser) o bé fer referència al seu càrrec (*strator*, un càrrec militar honorífic que tingué a *Tarraco* un *collegium* propi¹⁰⁸). La laxitud de l'adscripció cronològica de la peça impedeix assegurar la seva pertinença a època juli-clàudia o anterior. IRAT 32 (= CIL 2300).

Servilii

-S9 *St(atius) Servilius Nymphodotus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Segon marit de *Flavia Successa* (F17) i padastre de *M. Flavius Gemellus* (F16). La seva esposa i ell dediquen un monument funerari a *Gemellus* del qual resta la inscripció sobre pedra calcària, trobada d'antic al suburbi oriental (Via Augusta) i actualment encastada als murs del palau arquebisbal. CIL 1558.

T

Tarquitii

-T1 *C. Tarquitius Ol. Primulus*: s. I d.C. Llibert de *Tarquitia* (T2). *amicus* de *T. Fisevius Eros* (F11) i *Iuventia Prima* (I10), que l'inclogueren a la primera de les seves dues inscripcions sepulcrales. CIL 1551.

¹⁰⁸ Santero 1981, pp. 261-272

-T2 **Tarquitia*: s. I d.C. Patrona de *C. Tarquitiu Primulu* (T1). Esmentada a la inscripció sepulcral del seu llibert. CIL 1551.

Tettii

-T3 *C. Tettius C. [f.] Herennul[us]*: mitj. a fin. s. I a.C. Esmentat a una inscripció possiblement sepulcral realitzada sobre un carreu de pedra de la Savinosa reutilitzat a alguna construcció medieval de la Part Alta. CIL 1684a.

-T4 **C. Tettius*: mitj. a fin. s. I a.C. Pare de *C. Tettius Herennulu* (T3). Esmentat a la inscripció (sepulcral?) del seu fill (T3). CIL 1684a.

Titinii

-T5 [S]ex. *Titin[ius]*: princ. s. I d.C. Esmentat a una inscripció possiblement honorífica fragmentada realitzada sobre una placa de llisós trobada al Fòrum Colonial. CIL 1348.

Titii

-T6 **C. Titius*: ss. I-III. Nom registrat a una peculiar inscripció trobada al nord del nucli urbà (St. Pere Sescelades?) avui en dia perduda. El *nomen* en genitiu apareix encerclat per la C del *praenomen*. La poca documentació sobre aquesta peça no permet extreure'n més informació. CIL 1685.

Possibles:

-T7 *M. T[itius -?]*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. *Amicus* de *L. Helvidiu Artas* (H3) i *Vergilia Anus* (V14). Dedicà *ex testamento* un monument funerari a la parella, la inscripció de la qual, de pedra d'Alcover, es trobà reutilitzada com a part d'una tomba de lloses tardoantiga al suburbi occidental (Necròpolis). Possiblement fou membre del *collegium* del qual *L. Helvidiu Artas* era *magister*. El seu *nomen* podria ser també *T[ettius]* o algun de més extens abreujat (*T[itin(ius)]*, per exemple). CIL 1270.

Titurnii

-T8 *D(ecimus) Titurniu D. (et) T. l. Diphilus*: princ. a mitj. s. I a.C. Llibert de **D.* i **T. Titurniu* (T9 i T10). Un dels seus patrons (*Decimus*, potser) li dedica una estela funerària realitzada a partir d'un bloc de soldó trobada d'antic a un lloc incert de la ciutat. CIL 1686.

-T9 *D. Titurniu*: princ. a mitj. s. I a.C. Patró de *D. Titurniu Diphilus* (T8) junt amb el seu pare, germà o fill *T. Titurniu* (T10). Un dels dos li dedica una estela funerària al seu llibert. CIL 1686.

-T10 *T. Titurniu*: princ. a mitj. s. I a.C. Patró de *D. Titurniu Diphilus* (T8) junt amb el seu pare, germà o fill *D. Titurniu* (T9). Un dels dos li dedica una estela funerària al seu llibert. CIL 1686.

Comentari:

Els *Titurnii* són una *gens* escassament documentada, apareixent a només 28 inscripcions registrades a l'EDCS, la majoria nordafricanes (*A. Proconsularis* i *Mauritania Caesariensis*), encara que també es documenten alguns exemplars a l'àrea vèneta (*Aquileia*). A *Hispania*, a part de l'exemplar tarraconense, només es coneix una altra inscripció procedent de *Segobriga*¹⁰⁹.

V

Valerii

-V1 *Val(erius, -a) Ro[gatus, -a?]*: s. I d.C. Esmentat a una inscripció sepulcral molt malmesa realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental (Necròpolis). Alföldy reconstrueix el seu cognomen com *Rogatus*. CIL 1693.

-V2 [-] *Valeri[us ---]*: s. I d.C. soldat. El nom de la legió està perdut, però per espai, cronologia i ubicació Alföldy proposa la *X Gemina* o la *VII Gemina Felix* (si fos aquesta última la inscripció seria ja d'època flàvia). De la centúria de *Seius Sere[nius?]*. Morí am 40 anys i de la seva tomba s'encarregà un personatge del qual només en coneixem la primera lletra del nom (*M[---]*). La seva inscripció sepulcral, realitzada sobre una placa de pedra de Santa Tecla, es trobà malmesa a un lloc incert. CIL 1071.

-V3 *A. Valeri[us] Iucundus*: s. I a III d.C. Esmentat a una petita inscripció sobre placa de *marmor* trobada a la pedrera del port, avui perduda, juntament amb *Domitius Meliton* (D7) i *Numerius* (N5). CIL 1700.

Possibles:

-V4 [-] *V[aler]i[us ---]*: s. I d.C. Apareix a un fragment menor d'inscripció funerària sobre una placa de *marmor* blanc (*Luni?*) trobat a Vilafranca del Penedès (Alt Penedès) juntament amb un altre personatge anomenat possiblement *Cor[nelius ---]* (C50). En el cas de ser *cognomen*, podria ser el de *Cornelius*. IRAT 36 (= CIL 2344).

-V5 *S(ex.) Va(lerius?)*: ss. I-II d.C. Segell amfòric documentat a l'Espluga Pobra (Reus, Baix Camp) sobre un pivot de Dressel 2-4 o 7-11 de producció local. IRAT 157.

-V6 *[Va]leri[a?] [C]omic[e?]* : ss. I-III d.C.. Esmentat a una inscripció molt fragmentada documentada d'antic i avui en dia perduda. Segons la interpretació proposada per Alföldy, podria tractar-se d'una inscripció dedicada a un personatge anomenat *[Va]leri[a] [C]omic[e]* dedicada per *Sab[i]no*, possiblement el seu marit. El *cognomen*, si estigués correctament restituït, seria d'origen hel·lènic. CIL 1692.

¹⁰⁹ Abascal, Alföldy i Cebrián 2011, 3, 1b; també Díaz Ariño 2008, p. 156

Varaeii

-V7 *Varaeia A. l. Danaïs*: mitj. s. I a.C. Lliberta d'A. *Varaeus* (V9) i col·liberta i possiblement parella d'A. *Varaeus Philonicus* (V8). Dedica un monument funerari a la parella, la inscripció del qual, realitzada sobre un carreu de pedra del Mèdol, aparegué reaprofitada a un enterrament paleocristià al suburbi occidental (Necròpolis). Segons Alföldy, *Varaeus*, -*eia* és una forma arcaica del *nomen Varius*, -*a*. El seu *cognomen* és d'origen hel·lènic. CIL 1703.

-V8 A. *Varaeus A. l. Philonicus*(s): mitj. s. I a.C. Llibert d'A. *Varaeus* (V9) i col·libert i possiblement parella de *Varaeia Danaïs* (V7). La seva parella li dedica un monument funerari. El seu *cognomen* és d'origen hel·lènic. CIL 1703.

-V9 *A. *Varaeus*: mitj. s. I a.C. Patró d'A. *Varaeus Philonicus* (V7) i *Varaeia Danaïs* (V8). Esmentat a la inscripció sepulcral dels seus dos col·liberts. CIL 1703.

Comentari:

Segons Barreda, els *Varaeii* foren una *gens* provinent de les regions sabèl·liques de l'Itàlia central. L'EDCS reuneix només un altre exemple del *nomen Varaeus* a *Philae* (Egipte)¹¹⁰. Possiblement formen part del primer contingent de colons itàlics arribats a mitjans del s. I a.C. en el moment de la reorganització administrativa cesariana.

Vat[inii]

-V10 *Vat[inia]*: s. I d.C. I d.C. Esmentada a una inscripció sepulcral molt fragmentada sobre una placa de *marmor* indeterminat trobada al suburbi occidental de la ciutat (Necròpolis). Està acompanyat de *M. Octavius* (O1), possiblement la seva parella. CIL 1630.

Vav[idii]

-V11 *Vav(idius, -a?) Bal[bus, -a]*: s. I d.C. Esmentat a una marca de propietat sobre un seient del teatre realitzat amb una placa de pedra calcària. El *nomen* podria ser també *Va(vilius)* o *Vav(isulanius)* o les seves variants femenines¹¹¹. De la mateixa manera, el *cognomen* podria ser alternativament *Bal[binus]*. Podria referir-se tant a un personatge concret com als *Vavidii Balbii* com a conjunt. CIL 1377.

Ve[i]cii

-V12 [*P. Ve[i]cius P. l. Ste[p]ha[nus]*]: fin. s. II a.C. a princ. I d.C. Llibert de **P. Veicius*. Membre d'un possible *collegium* de lliberts i esclaus que col·lectivament aprova la construcció d'un temple o petit altar, ja sigui de caràcter sacre o funerari. Esmentat a la inscripció dedicatòria de l'estructura, realitzada sobre tres carreus de Mèdol possiblement estucats en origen i lleugerament corbats (cara exterior d'una exedra?). El seu *nomen*, tot

¹¹⁰ CIL I 2937

¹¹¹ Solin i Salomies 1994, p. 198

i això, podria ser també [*Rae*]c*ius*, gens documentada a *Tarraco* en aquesta època. Per altres membres del mateix *collegium*, v. A10, F21-23, M1-3, S1 i V12-13. CIL 865.

-V13 **P. Veicius*: fin. s. II a.C. a princ. I d.C. Esmentat a una inscripció del seu llibert [*P. Vei*]c*ius Ste*[p]h*a*[n*us*] (V12) sobre tres carreus de Mèdol procedent del suburbi occidental de la ciutat (Santa Maria de Bell-lloc) a la qual un grup de *servi* i *liberti* (*collegium*?) aproven la construcció d'una *aedicula*. CIL 865.

Comentari:

Els *Veicii* eren, segons Barreda, una família capuana membre dels *magistri campani*, una sèrie de famílies que conformaven els *collegia* de *Castor* i *Pollux* i *Mercurius Felix* capuans, per tant pertanyents als estaments econòmics superiors de la ciutat campana¹¹². Molt possiblement ens troben davant una altra de les gentes itàliques que formaren part del primer contingent colonial a mitjans del s. I a.C.

[*Vergili*]

-V14 [*Vergili*]a *Q. l. Anus*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Lliberta de **Q. Vergilius* (V15). Parella de *L. Helvidius Artas* (H3) i *amicus* de *M. Titius* (T7). El fet de no especificar la relació amb *L. Helvidius Artas* podria indicar un *contubernium*. *M. Titius* dedica *ex testamento* un monument funerari, la inscripció del qual, realitzada sobre una placa de pedra d'Alcover, es trobà reutilitzada com a part d'una tomba de lloses tardoantiga al suburbi occidental (Necròpolis). Alföldy, donada la raresa del *cognomen Anus* posa en relació aquest personatge amb un d'homònim (*Vergilia Q. f. Anus*) provinent de *Carthago Nova*¹¹³. CIL 1270.

-V15 **Q. Vergilius*: fin. s. I a.C. a princ. s. I d.C. Patró de [*Vergili*]a *Anus* (V14). Esmentat a la inscripció sepulcral de la seva lliberta. CIL 1270.

Vibii

-V16 *M(anios) Vibio(s)*: fin. s. III a.C. a princ. s. II a.C. Esmentat a un grafit realitzat a la cara interna dels murs de la torre de Minerva, a les muralles de la ciutat. El grafit és una dedicatòria a *Men(e)rva*, la forma etrusca de la divinitat romana que dóna nom a l'estructura i a la que estava consagrat també un relleu a la cara externa de la torre. Segons Mar i Ruiz de Arbulo, *Manios Vibios* seria un obrer o oficial militar involucrat (potser encarregat) a la construcció de l'esmentada torre¹¹⁴. Segons el propi Alföldy, el carreu de pedra del Mèdol sobre el que està realitzat el grafit podria estar reutilitzat d'una ara o pedestal dedicat a Minerva. CIL 841.

¹¹² Barreda 1998, p. 108

¹¹³ Abascal i Ramallo 1997, 237-240

¹¹⁴ Mar et al. 2012, p. 60

Comentari:

Els *Vibii*, potser originaris de la ciutat umbra de *Perusa* (actual Perugia, Itàlia)¹¹⁵, són la *gens* itàlica documentada de més antic a tota la península Ibèrica. Arribaren a Tarraco amb l'exèrcit dels Escipions, potser complint tasques organitzatives (construcció de la *castra hiberna*?¹¹⁶). No és una gens especialment abundant a l'epigrafia tarraconense, però dos membres de la família van assolir magistratures locals i provincials: *C. Vibius Latronis, duumvir* flavi o antoní (CIL II²/14 1172), i *C. Vibius Porcianus, flamen* provincial sota Antoní Pius (CIL II²/14 1173).

Volumnii

-V17 *M. Volumnius M. lib. Primulus*: s. I d.C. Sevir. Llibert de **M. Volumnius* (V19) i col·libert de *M. Volumnius Celadus* (V20) i *Volumnia Callais* (V21). Marit de *Septimiena Modesta* (S6). Pare de *M. Volumnius Modestinus* (V18). La seva inscripció sepulcral col·lectiva amb la seva família sanguínia i llibertina, realitzada sobre una placa de *marmor* indeterminat, fou trobada d'antic fora muralles, probablement al nord del suburbi occidental riu amunt (Camí de l'Àngel?). CIL 1265

-V18 *M. Volumnius M. f. Modestinus*: s. I d.C. Fill del sevir *M. Volumnius Primulus* (V17) i *Septimiena Modesta* (S6). Apareix a la inscripció sepulcral col·lectiva dels *Volumnii*. CIL 1265

-V19 **M. Volumnius*: s. I d.C. Patró de *M. Volumnius Primulus* (V17), *M. Volumnius Celadus* (V20) i *Volumnia Callais* (V21). Esmentat a la inscripció sepulcral col·lectiva dels seus col·liberts. CIL 1265

-V20 *M. Volumnius M. lib. Celadus*: s. I d.C. Llibert de **M. Volumnius* (V19) i col·libert de *M. Volumnius Primulus* (V17) i la seva parella *Volumnia Callais* (V21), a la que possiblement no estigués casat (en el sentit legal del terme) en engendrar al seu fill *M. Volumnius Domesticus* (V22). CIL 1265

-V21 *Volumnia M. lib. Callais*: Lliberta de **M. Volumnius* (V19) i col·liberta de *M. Volumnius Privatus* (V17) i la seva parella *M. Volumnius Celadus* (V20), a la que possiblement no estigués casada (en el sentit legal del terme) en engendrar al seu fill *M. Volumnius Domesticus* (V22). CIL 1265

-V22 *M. Volumnius Domesticus*: Fill de *Volumnia Callais* (V21) i *M. Volumnius Celadus* (V20). Al no presentar la fórmula *M. f.* es podria pensar que es tractà d'un fil il·legítim nascut quan un o els seus dos pares encara eren *servi*, el que concordaria amb el seu *cognomen Domesticus* (nascut a la casa).

Comentari:

La *gens Volumnia* fou provablement d'origen etrusc¹¹⁷. A la ciutat italiana de Perugia (l'etrusca *Perusia*) es conserva un important monument funerari conegut com hipogeu

¹¹⁵ v. Sordi 2006

¹¹⁶ Per un estudi actualitzat sobre aquest concepte i el campament romà de *Tarraco*, v. Hernández Prieto 2012 i Mar *et al.* 2012, cap. 1.3: "El campamento militar romano".

¹¹⁷ Solin i Salomies 1994, p. 213

dels *Volumnii* que podria assenyalar l'origen familiar en aquesta localitat¹¹⁸. La inscripció familiar dels *Volumnii* de *Tarraco*, probablement descendents de lliberts itàlics arribats per motius comercials, demostra com una branca menor d'aquesta *gens* es va assentar a la ciutat en èpoques precedents per prosperar i assentar-se a la ciutat augustea i juli-clàudia.

¹¹⁸ Toynbee 1996, p. 23

PART III

8. Estudi de cas: *Ambigua libertas*. Rols socials femenins a la *Tarraco* preflàvia

“*Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt*”

Ciceró, *Pro Lucio Murena*, 27

8.1 Introducció

La romana fou una societat inherentment androcèntrica, en la línia de la majoria de cultures mediterrànies contemporànies a l'auge i caiguda de la supremacia itàlica. En tota la història de Roma, de Ròmul el fundador a Ròmul August, cap dona va ostentar el consolat o cap altra magistratura *cum imperio*, almenys de manera directa¹¹⁹. Per exemple, Júlia Domna, esposa de Septimi Sever, i Júlia Soèmia, mare d'Heliogàbal, ambdues de la dinastia severiana, foren declarades *mater castrorum et senatus*, un títol que tot que legitimava a aquestes dues emperadrius a exercir una influència clau sobre els seus respectius emperadors estava buit de contingut, doncs no representava cap magistratura, sinó més aviat un títol creat *ad hoc*¹²⁰. Fins i tot es pot considerar que episodis com la creuada moralitzant de principis del règim augusteu foren maniobres polítiques obertament misògines destinades a retornar a la dona a un estret nínxol social relacionat amb la cura de la casa i la perpetuació de la família¹²¹. D'això, però, es pot deduir alhora que a finals del segle I a.C. la dona ocupava un espai social molt més ample que l'anteriorment esmentat. I, en efecte, tot i què l'aplicació de les metodologies i òptiques de gènere a l'estudi de la societat romana són relativament recents avui en dia gaudim de diverses obres que exploren el paper fefaent de la dona a la societat romana, no només a un nivell oficial (legal i polític), sinó també i sobretot en la quotidianitat¹²² o en la perifèria

¹¹⁹ Campos 2010, p. 146

¹²⁰ v. Benario 1958, p. 67-70 i Aleixandre 205, pp. 95-117

¹²¹ Zanker 2011, p. 190-193

¹²² Per un estat de la qüestió, v. Bengoechea 1998, pp. 241-259, Montón 2012, pp. 163-176 i Lasheras 2015, pp. 88-91.

romana¹²³. Fins i tot alguns autors han revisat grans esdeveniments històrics d'època romana des dels postulats de la historiografia feminista¹²⁴. En aquest sentit, és de gran vàlua el recull d'estudis sobre el rol femení a les cultures clàssiques editat per les historiadores James i Dillon¹²⁵.

A tot aquest replantejament de la concepció actual dels rols femenins a la Roma antiga l'epigrafia juga un paper crucial¹²⁶. Declarar en pedra fou un signe de romanitat, deia l'historiador americà MacMullen¹²⁷, i com a tal qualsevol societat romanitzada exercia l'ús i abús de l'escriptura sobre suports duradors. Per tant, la prosopografia ha d'aprofitar la relativa ubiqüitat i transversalitat de l'epigrafia (comparant-la amb la de la historiografia clàssica, feta per i per a l'elit i a on qualsevol altre estament queda, per tant, poc i mal representat) per arribar allà on les fonts clàssiques no ens ho permeten: la plebs, la vida privada, les dones, etc.

8.2 Les dones de la *Tarraco* preflàvia

Dels aproximadament 360 individus registrats a la base de dades confeccionada per a aquesta investigació, 75 són dones, una cinquena part aproximadament. Aquesta infrarepresentació femenina, més acusada encara si ens fixem només a l'epigrafia pública, com es veurà més endavant, pot tenir diverses explicacions que basculen des d'una simple conservació i documentació desigual del corpus epigràfic, important variable a tenir en compte a l'hora de fer estudis socials a partir de l'epigrafia, fins a ser conseqüència del paper secundari de la dona a la societat romana, almenys dins d'un àmbit oficial. Aquesta institucionalització de la discriminació no es traduïa, però, a l'àmbit privat, com a mínim és el que semblaria indicar el fet que 73 de les dones recollides al corpus apareguin en contextos no oficials com les inscripcions funeràries. Com argumenta la historiadora americana Meyers, per molt que les fonts clàssiques proscriuen en majoria la dona a un

¹²³ v. Hemelrijk 2015

¹²⁴ Smith 2000, pp. 552-571

¹²⁵ v. James i Dillon 2012

¹²⁶ Buonopane i Cenerini 2002; Navarro 2003, pp. 119-127

¹²⁷ MacMullen 1982, p. 238

pla d'obediència i passivitat, un bon nombre d'evidències mostren que les dones contribuïen activament a la vida pública¹²⁸.

A l'epigrafia preflàvia tarraconense els personatges femenins apareixen més sovint com a esposes i mares, és a dir, conformant el seu propi nucli familiar, que com a filles o germanes i, per tant, encara sota l'autoritat del pare o tutor, en una proporció tres vegades superior, sempre tenint en compte el biaix de conservació esmentat abans. Tot i això, també es documenten altres inscripcions a les que personatges femenins adopten rols diferents al d'esposa, filla o mare, com veurem més endavant, i prenen rellevància social per elles mateixes, encara que en un camp ben acotat: el cultural.

Un exemple clar d'aquest cas és la inscripció sepulcral de les *Capitoniae* (CIL II²/14, 1497), una placa marmòria a la que apareixen dues membres de la *gens Capitonia*, *Capitonia Urbana* (C8) i *Capitonia* *l.* (C9), molt probablement patrona i lliberta, tot i què també podrien ser col·libertes d'una tercera *Capitonia* o fins i tot mare i filla. Aquesta inscripció, realitzada sobre una placa de *marmor* del segle I d.C. anava probablement inserida a un monument funerari desconegut situat al nord del suburbi occidental de la ciutat, fora muralles i relativament lluny de les àrees sepulcrales contemporànies, que la lliberta dedicaria a si mateixa i a la seva antiga *domina*. La inscripció no sembla contenir cap referència a un pare o marit, tot i què al conservar-se incompleta per un dels laterals no es pot descartar la possibilitat de que aparegués a un fragment avui dia perdut o bé a una altra placa situada al mateix monument a la que s'especificués l'*stemma* familiar. Basant-se en la hipòtesi inicial, es pot aventurar la possibilitat de què les dues *Capitoniae*, ja fossin mare i filla o patrona i lliberta, convisquessin i fossin enterrades juntes. S'ha d'aclarir que aquest és l'únic cas en què un grup de dones apareixen sense la companyia d'un home a l'epigrafia estudiada en aquest corpus, pel que tot i assenyalar la possible existència de nuclis familiars formats íntegrament per dones, dona compte de la seva excepcionalitat. En relació a aquest fet és interessant explorar la possibilitat de que es tracti d'un cas de *mulieres sui iuris*, emancipades de l'autoritat paterna o marital i subjectes jurídics per si mateixes, capaces d'autoadministrar-se com a *mater familias*¹²⁹,

¹²⁸ Meyers 2012, p. 461

¹²⁹ Per un estudi legal sobre el concepte i les seves limitacions, v. Campos 2010, pp. 141-158

encara què tenint en compte que aquest fenomen es solia donar sobretot entre membres de l'elit política o econòmica i que la prerrogativa de posseir estava a l'abast de qualsevol dona adulta, és a dir, casada, fet que normalment succeïa a partir dels 11 o 12 anys, amb coincidència de la menarquia¹³⁰.

Com s'ha dit abans, a pesar de les limitacions legals i costumàries, la dona en època romana exercia un paper econòmic i laboral actiu, si més no en un àmbit local. Tenien dret a posseir, administrar i treballar. Per a l'època més primerenca, a *Tarraco* hi ha un exemple interessant d'aquest fet: la inscripció de *Fulvia Lintearia* (F31), una placa sepulcral bilingüe en llatí i ibèric avui malauradament perduda, ha donat peu a interpretar el seu *cognomen* com una referència a la seva ocupació¹³¹, tot i què alguns investigadors com Díaz Ariño consideren el mot com un simple *cognomen* sense cap connotació ulterior¹³². En efecte, l'*ars lintearia* era l'activitat artesanal de teixir el lli, una indústria testimoniada a *Tarraco* per les fons antigues¹³³. *Fulvia*, per tant, podria haver estat una dona d'ètnia ibèrica que, essent *serva* de *Fulvius* (F29) treballà a l'*officina lintearia* del seu *dominus*. Fins i tot s'ha proposat que *Fulvia* fos no teixidora, sinó comerciant de lli¹³⁴, ja sigui com a administradora del negoci del seu amo o com a propietària del mateix. En qualsevol cas, al rebre la llibertat, en comptes de conservar el seu nom indígena com a *cognomen* (no hi ha cap *cognomen* ibèric llatinitzat registrat a *Tarraco*), utilitzà a canvi el seu ofici com a tal, com de fet passà en èpoques més recents: a tall d'exemple, recordem els cognoms d'oficis d'època medieval. Aquesta identificació personal amb la ocupació econòmica podria venir pel fet que fos precisament el que la conduí a la manumissió.

La llibertat econòmica de la que gaudien certes *mulieres* les permetia disposar del seu propi patrimoni, incloent-hi esclaus, com s'ha esmentat abans, i per suposat les atorgava la capacitat de manumitir-lo. Al catàleg hi ha registrades set dones esmentades com a *patronae* o *dominae*:

¹³⁰ Keegan 2015, 159-169

¹³¹ V. Alföldy 1975, p. 7 i Zaragoza i Fortea 2012, p. 161

¹³² Díaz Ariño 2008, p. 154

¹³³ Plini, *Nat. His.*, 19, 10

¹³⁴ Nonnis 2013, p. 225

-*Aemilia* (A6): patrona d'*Aemilia Hilara* (A5) i possiblement també d'*Aemilius Nicolavos* (A4)

-*Capitonia Urbana* (C8): patrona de *Capitonia* (C9)

-*Cornelia Cruseidis* (C42): *domina* d'*Agathocules*.

-*Cornelia Optata* (C38): *domina* de *Primus*

-*Hostilia* (H12): patrona d'*Hostilia Hymnis* (H10) i *Hostilius* (H11)

-*Iuventia* (I13): patrona de *Iuventia Prima* (I10) i *C. Iuventius Quietus* (I11) i copatrona de *Iuventia Prisca* (I12) junt amb el seu familiar (germà, potser) *C. Iuventius* (I14).

-*Minicia* (M13): patrona de *Minicia Satulla* (M9) i *L. Minicius Astragalus* (M10).

Però l'epigrafia preflàvia tarraconense també ens dóna exemples de dones que ja al segle I d.C. exerciren rols socials fora de l'àmbit familiar, sempre en l'àmbit religiós. En concret són dues les sacerdotesses que tenim registrades epigràficament:

-*Claudia Persina* (C23): Sacerdotessa que sanciona i sacralitza un espai cedit pels magistrats locals per a erigir-hi un monument (*ara* o *aedicula*, possiblement) que costea ella mateixa. Pel lloc de la troballa, a la pedrera del port, no gaire lluny del Fòrum Local, el culte al que fa referència el seu càrrec bé podria ser el de *Tutela*, deessa amb culte dirigit per un sacerdoti aparentment mixte¹³⁵ a la que s'adscriuen les restes d'un temple documentat prop de l'esmentat espai foral (entre c. Eivissa i c. doctor Zamenhoff)¹³⁶. Tot i això, l'escassa informació sobre la peça de la que es disposa donada la deficient documentació de la troballa, les reserves provocades per una potencial deposició secundària i el fet d'estar actualment perduda no permeten fer cap més afirmació en aquest sentit.

-*Tha[---]a[---]*: Sacerdotessa de Venus (*sacerdos Veneris*). El seu nom es troba mutilat, però el fet de que en tot l'imperi el càrrec de *sacerdos Veneris* estigui adscrit en la pràctica totalitat a dones¹³⁷ permet aventurar amb molta seguretat el

¹³⁵ Un altre epítet de *Fortuna/Tyche*. v. Borragán 2000, p. 198

¹³⁶ Mar et al. 2012, p. 328

¹³⁷ Només una inscripció recollida a la EDCS (CIL 8, 15879) testimonia un home com a *sacerdos Veneris*

gènere d'aquest personatge. *Cincia Candida* (C14) li dedica *pro salute* una *arula*. El seu nom, potser *Tha[lei]a*, podria denotar una *origo* hel·lenística.

Per tant, es pot considerar que els càrrecs sacerdotals foren una via d'entrada de les dones a l'esfera pública, de forma curiosament semblant a la integració social dels *liberti*rics a través del sevirat Augustal¹³⁸. El cas concret de *Claudia Persina*, a més, entronca amb un fet recurrent dins el repertori de tipologies de representació pública femenina: el de benefactores. Privades de la possibilitat de rebre homenatges públics amb la facilitat de personatges públics masculins, les dones que s'ho podien permetre podien optar per ofrenar algun element al poble.)

En el referent a *Persina*, com s'ha esmentat abans, aquesta ofrena seria algun tipus d'estructura cultural relacionada amb el seu propi càrrec, però arreu de l'Imperi es documenten casos semblants. Segurament el més conegut sigui el d'*Eumachia*, una rica sacerdotessa pompeiana que dedicà un gran edifici (potser un *macellum* o algun altre tipus d'edifici comercial o col·legial) al fòrum local, testimoniant la donació amb una inscripció a l'entrada de l'edifici que portava el seu nom i dins el qual el gremi de bugaders (*fullones*) li dedicà una estàtua¹³⁹. Altres exemples, que demostrin la ubiqüitat d'aquesta pràctica, són els de *Plancia Magna*, *demiourgos*, *gymnasiarcha* i sacerdotessa d'Àrtemis que construï a la seva ciutat de *Perge* (actual *Aksu*, Turquia) un gran arc d'entrada en honor de la família imperial, els fundadors i la seva pròpia família, o el de *Julia Antonia Eurydice*, que reconstruí el *Gerontikon* de *Nysa* (actual *Sultanhisar*, Turquia)¹⁴⁰. A *Tarraco* conservem dos altres possibles casos de representació femenina a través de l'homenatge aliè. El primer és el de *Primilla*, una serva que li dedica una estela funerària al seu amo *T. Paccius Quartinus* (P1), que morí amb només 18 anys. El monument és de pedra d'Alcover de notable qualitat, indicant que la capacitat econòmica de la dedicant no era escassa. Potser fou la seva dida, però resulta més propi pensar en una relació. Així doncs, *Primilla*, serva i parella del seu *dominus Paccius*, estava en procés de manumissió i, per tant, de legalització de la unió. Malauradament, la mort sobtada i prematura de *Paccius* ho acabà impeding o retardant. L'altre exemple

¹³⁸ v. Barrón 2014, amb bibliografia precedent.

¹³⁹ D'Ambra 2012, p. 401

¹⁴⁰ v. Meyers 2012a

tarraconense és el de *Raecia Liciniana* (R3), *ingenua* filla del llibert *M. Raecius Privatus* (R2), *sevir* i *magister larum Augustalis*, a qui *Raecia* dedica un monument funerari en el que inclou el *cursus* paternal, potser per remarcar el fet que acomplí els màxims càrrecs locals als que podia aspirar essent llibert. Per tant, es tracta d'una doble visibilització: per una part, de l'ascens social del pare, que rebé els màxims honors, i per l'altre, de l'existència d'una filla que, malgrat que mancada d'un *cursus* propi, utilitza el ja comentat recurs de l'homenatge aliè per deixar constància dels seus actes. Però per sobre dels exemples abans esmentats, una inscripció en concret mostra, com cap altra, el grau d'autonomia del que podia gaudir una dona a la *Tarraco* anterior al 69 d.C. No ho fa per allò que diu, sinó més aviat per allò que calla.

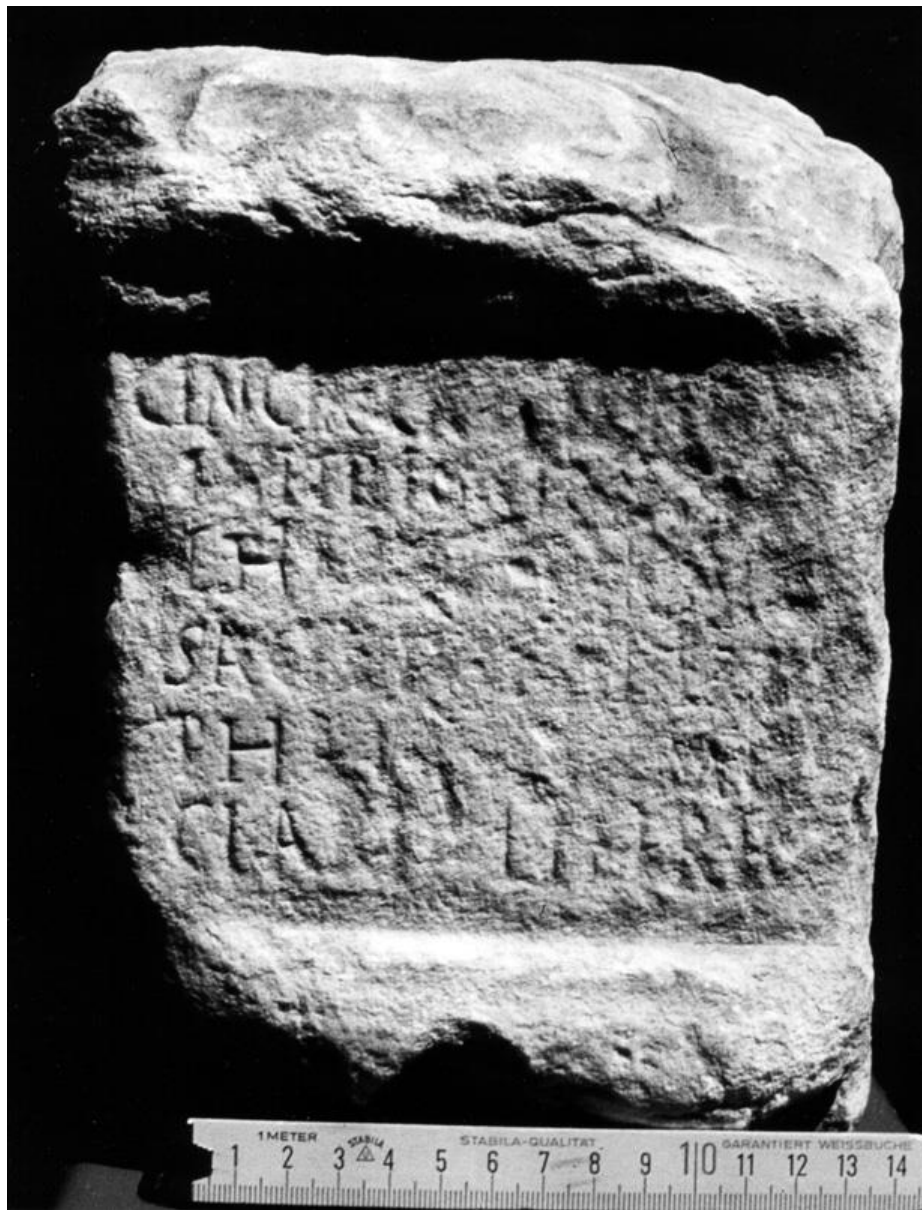

Figura 2: Inscripció CIL II²/14 861 que Cincia Candida dedica a Tha[---]a[---] (Foto: CIL-BBAW)

8.3 Els dos marits de *Minicia Satulla*

La inscripció CIL II²/14 1620 és una placa opistògrafa de pedra d'Alcover, una calcària local característica pel seu color rogenc. Els primers estudis sobre la peça la situaven en un període avançat del s. I d.C. o principis del s. II d.C. (època neroniana o flàvia), però una revisió arqueomètrica de la inscripció permeté confirmar la seva pertinença a època julio-clàudia¹⁴¹. A la cara A hi ha una dedicatòria a un personatge anomenat *Minicia L. f.* (M11 d'aquest catàleg) de part de dos lliberts, *Minicia O l. Satulla* (M9) i *L. Minicius Astragalus* (M10).

Figura 3: Inscripció CIL II²/14 1620, cara A (foto: MNAT)

¹⁴¹ v. Gorostidi, López i Gutiérrez 2014

Text A:

Miniciae · L(uci) · f(ilia) / Minicia · O(mulieris) · l(iberta) / Satulla · /
L(ucius) · Minicius · O(mulieris) · l(ibertus) / Astragalus ·

Aquest laconisme en el redactat porta a l'ambigüitat sobre la identitat de la homenatjada. A l'*editio princeps* els investigadors dubten entre considerar *Minicia* com a patrona de *Minicia Satulla* i *L. Minicius Astragalus* o bé filla d'aquests dos col·liberts¹⁴², però segons la última interpretació dels mateixos autors semblen decantar-se finalment per considerar-la com l'antiga *domina* dels dos *Minicii*¹⁴³. D'acord amb els mateixos investigadors, la inscripció no esmenta el *cognomen* de *Minicia L. f.* perquè seria un personatge prou reconegut de la societat tarraconense, encara que per la cronologia de la inscripció podria ser que la implantació dels *cognomina*, i ens especial els femenins, no estigués prou difosa¹⁴⁴. De fet, la *gens Minicia* està ben documentada a l'epigrafia tant local com conventual, i posteriorment es convertiran en una de les famílies més prominents de l'elit de la *Hispania Citerior*¹⁴⁵.

En un moment posterior, la inscripció fou desancorada i girada. En aquesta cara B tornen a aparèixer dos dels personatges, *Minicia L. f.* i *Minicia Satula* (sic)¹⁴⁶, però aquest cop acompanyats per *T. Cassius T. f. Niger* (C10) i *Cassia Q. f. Rustica* (C11). De *L. Minicius Astragalus*, però, no se'n fa esment.

Text B:

Minicia · L(uci) · f(ilia) / Cassia · Q(uinti) · f(ilia) / Rustica / T(itus) Cassius · T(iti)
f(ilius) Niger / Minicia · O(mulieris) · l(iberta) · Satul(l)a

¹⁴² Andreu, Curulla i Otiña 2006, pp. 199-210

¹⁴³ Andreu, Otiña i Curulla 2008, pp. 103-117

¹⁴⁴ v. Kajanto 1965

¹⁴⁵ Per un estudi actualitzat i acurat dels *Minicii* de Tarraco, v. Andreu, Curulla i Otiña 2008

¹⁴⁶ El seu *cognomen* apareix escrit *Satulla* a la cara A i *Satula* a la cara B, possiblement per error del lapicida. Aquí s'ha respectat en tot moment l'ortografia de la cara A per evitar confusions.

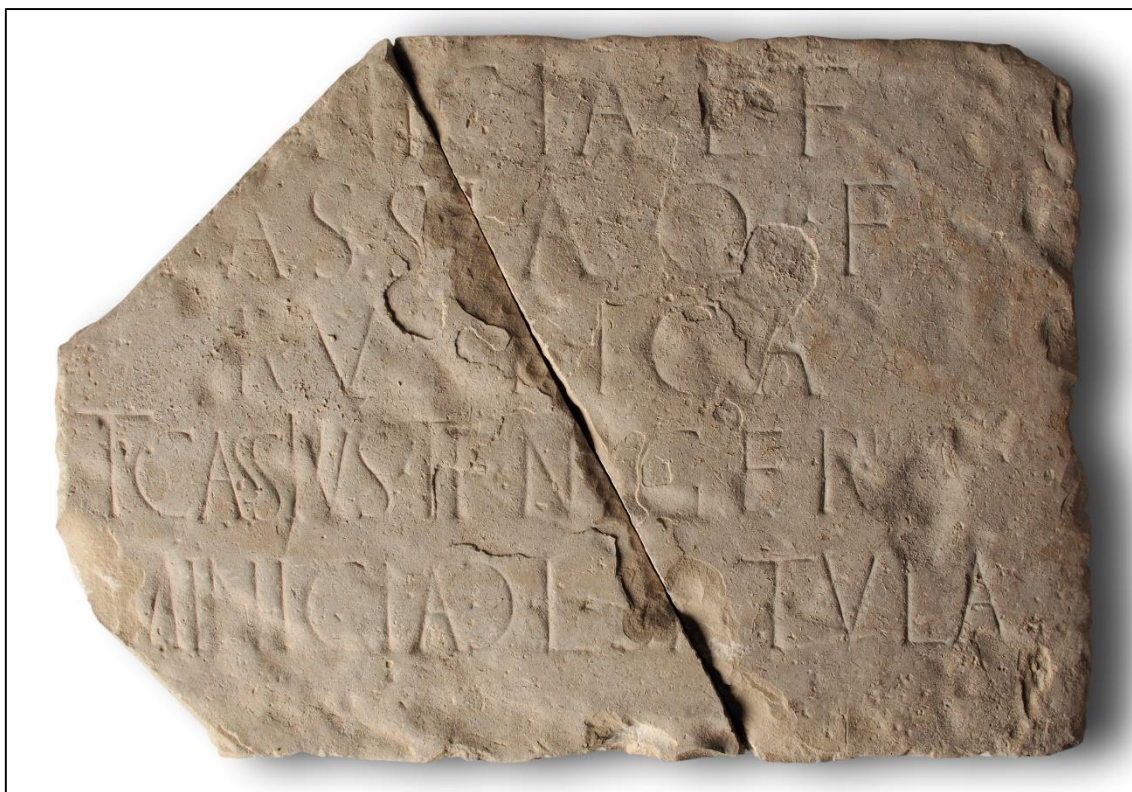

Figura 4: Inscripció CIL II²/14 1620, cara B (foto: MNAT)

Segons la primera interpretació dels investigadors, aquesta segona inscripció la podria haver realitzat el mateix *L. Minicius Astragalus*, tractant-se en aquell moment de l'únic membre encara viu, en honor de la seva família llibertina amb posterioritat a la mort de *Minicia Satulla*, reservant-se potser un espai a si mateix a un altre epígraf del monument. Així doncs les dues *Miniciae* apareixerien junt amb la parella de *Satulla*, *T. Cassius Niger* i *Cassia Rustica*. La identitat d'aquesta última no és clara, doncs no sembla estar directament emparentada amb *T. Cassius Niger*, ja que ell és *Titi filius*, mentre que ella és *Quinti filia*. No obstant, també pot ser que es tracti d'una cosina, és a dir, que *T. Cassius* (C12) i *Q. Cassius* (C13) fossin germans; o bé una neboda i, per tant, que *T. Cassius Niger* i *Q. Cassius* fossin fills de *T. Cassius*. En aquest últim cas, podem plantejar com a hipòtesi que *Niger* hagués pogut ser el seu tutor legal, ja sigui per minoria d'edat o condició jurídica, la qual cosa justificaria la seva inclusió dins del grup familiar.

A una segona publicació revisada de la peça, en canvi, els mateixos autors prefereixen optar per la possibilitat de què la segona inscripció fos encarregada per *Minicia Satulla* a

la mort de *L. Minicius Astragalus* i es féu acompanyar de dos membres de la branca local dels *Cassii*, una altra de les *gentes* de l'elit local, sense entrar a debatre quines foren les connexions entre *Cassii* i *Minicii*.

Donada aquesta interpretació encara oberta, i després de les consideracions exposades prèviament entorn al paper de la dona a *Tarraco*, proposo completar-la definint les relacions entre personatges i la cronologia dels esdeveniments que resultaren en una inscripció amb tant rerefons.

Minicia Satulla és l'eix vertebrador dels dos nuclis familiars, al ser l'única que té relació directa amb la resta d'individus. A la primera inscripció es fa acompanyar del seu col·libert i marit. La possibilitat de què *Astragalus* i *Satulla* fossin parella no és la única, i és cert que podrien ser simplement dos col·liberts que col·laboraren a l'homenatge a la seva patrona, però existeix un argument a favor de la primera opció: la quantitat de matrimonis entre col·liberts registrats a la *Tarraco* del període. Aquest fenomen es dona entre els *Aemilii* (A4-5), *Antistii* (A11-12), *Baebii* (B1-2), *Flaminii* (F14-15), *Flavii* (F17-18), *Hostilii* (H10-11), *Varaeii* (V7-8) i *Volumnii* (V20-30). Algunes parelles plantegen dubtes sobre la natura real de la seva relació, però d'altres registren clarament fills en comú. També s'ha de tenir en compte l'absència d'inscripcions dedicades a un patró per part d'un llibert i una lliberta sense relació matrimonial, sempre tenint en compte el biaix de la conservació de l'epigrafia. Per tot l'anteriorment explicat, em decanto per l'opció referida abans.

Per altra banda, el fet de què a la cara B de la inscripció *Satulla* aparegui amb el que certament fou el seu segon marit – si no *de iure*, segur *de facto*- i la seva família, i la desaparició del nom d'*Astragalus* pot indicar una voluntat d'esborrar conscientment la memòria d'aquest últim personatge, talment com si es tractés d'una *damnatio memoriae* aplicada a l'àmbit privat. Estudiant aquesta inscripció es pot arribar a copsar el poder fàctic de *Satulla*, capaç (en tots els aspectes de la paraula) de modificar el monument funerari que prèviament havia dedicat a la seva patrona, demostrant potestat sobre la

qüestió, i aleshores, mantenint la dedicatòria original a la seva antiga *domina*, afegir-hi el seu nou nucli familiar al mausoleu col·lectiu.

Tot i això, l'autonomia i llibertat d'acció de *Minicia Satulla* contrasta amb la de *Cassia Rustica*, la seva fillola. Tot sembla indicar que apareix acompanyant a *Niger* degut a la tutela que aquest exerciria sobre ella, que li atorgava la *potestas* i el deure de vetllar per ella, fins i tot a l'hora de la mort, ja que *Cassia* no es va casar, almenys en el moment de la redacció de l'epitafi, potser perquè encara era una nena petita. En aquest context família, probablement *Satulla* hauria exercit d'alguna manera la figura materna vers *Cassia*. Per tant, *Cassia Rustica* i *Minicia Satulla* representen les dues realitats de l'estatus social femení a la roma de finals de la República i inicis del Principat.

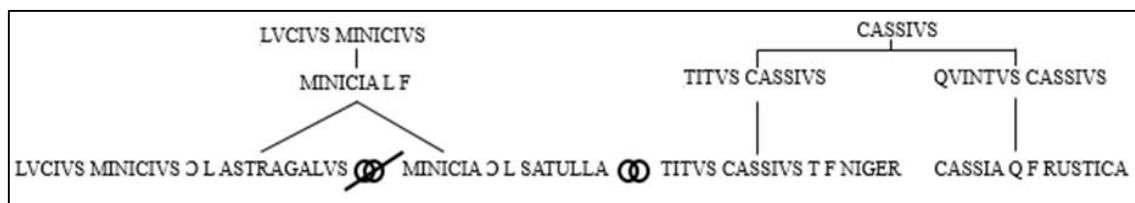

Figura 5: Possible stemma dels Minicii i Cassii referenciats a la inscripció CIL II2 14 1620

PART IV

9. Conclusions

Aquest projecte d'investigació ha permès visualitzar alguns fets rellevants sobre la *Tarraco* tardorrepublikana i juli-clàudia. A nivell demogràfic s'han pogut identificar epigràficament individus pertanyents al la població de substrat indígena resident a la ciutat, com per exemple el cas de *Fulvia Lintearia* (F28) i el seu parent *Atinbelaur*.

De la mateixa manera, també s'ha pogut documentar el reflex a l'epigrafia de les consecutives onades migratòries d'itàlics a *Tarraco*: per una banda, el militar etrusc *Manios Vibios* (V16), registrat aquí durant les primeres etapes de la presència romana a la Cossetània (finals del s. III a.C. o principis del s. II a.C.), pertanyia al contingent itàlic que va romandre a la ciutat en qualitat de guarnició durant i després de la Segona Guerra Púnica; per l'altra, famílies com els *Annii* (A10), els *Magii* (M1-3), els *Rubenii* (R4-5), els *Varaeii* (V7-9) o els *Veicii* (V12-13) formaren part de la segona fase d'immigració itàlica a territori tarraconense, molt possiblement en qualitat de colons participants de la *deductio*, que com s'ha comentat podria haver estat supervisada per *Cn. Domitius Calvinus* (D1), qui en conseqüència fou declarat *patronus* de *Tarraco*.

Entre mig d'ambdós processos migratoris trobem *gentes* que possiblement van arribar a la *Citerior* en qualitat d'agents comercials per a famílies patrícies de la metròpolis, amatents a les oportunitats econòmiques i polítiques que oferien les noves terres conquerides. Potser el cas més rellevant seria el del cònsul *C. Porcius Cato*, que com s'ha esmentat al catàleg fou exiliat a *Tarraco* a finals del s. II a.C. i possiblement desenvolupà una xarxa clientelar basada en lliberts de confiança dels *Porcii* (P6-8).

Com ell, altres notables romans passaren per la capital de la *Citerior* durant l'exercici de les seves magistratures, ja fossin militars o administratives. Els *Nonii Asprenates* serien un bon exemple de família amb una estreta relació amb la ciutat, doncs fins a dos membres de la gens (N3-4) hi residiren mentre ocupaven càrrecs provincials.

Per últim, i ja al límit del ventall cronològic al que s'adscriu aquesta investigació, es pot intuir que a partir de mitjans del s. I d.C. les dinàmiques es comencen a revertir i es documenten els primers casos de tarraconenses que es traslladen a Roma per tal de participar directament de la vida política de la capital imperial, com els *Apronii* (A14), els *Fabii* (F1) o els *Raecii* (potser algun descendent de *M. Raecius Privatus* –R2- o *Raecia Liciniana* –R3-).

Al seu torn, l'estudi de cas centrat en els rols femenins a la *Tarraco* preflàvia ha permès identificar diverses pautes de comportament encaminades a la representació indirecta de la dona en l'àmbit públic: per una banda, l'exemple més abundant és el de les inscripcions sepulcral, com les ja comentades de les *Capitoniae* o la de *Minicia Satulla*, o els abundants casos de *mulieris liberti*; per l'altra trobem les –escasses, sí, però existents– inscripcions públiques amb presència femenina, ja sigui com a homenatjada, com per exemple l'epígraf de la sacerdotessa *Claudia Persina* (C23), o com a homenatjadora, com *Raecia Liciniana* (R3).

La imatge de la *Tarraco* anterior a Vespasià que es després de totes aquestes qüestions és la d'una ciutat socialment dinàmica i, sobre tot, molt més complexa del que aparenta a simple vista, en consonància a la direcció a la que apunten la historiografia i l'arqueologia dels últims temps.

10. Perspectives de futur

Un cop finalitzat aquest estudi, i en el marc de la col·laboració establerta amb el *Centrul de Studii Romani* de la *Universitat Babes-Bolyai* de la ciutat de Cluj-Napoca (Transilvània, Romania), es procedirà a treballar en el transvasament de la base de dades confeccionada per aquest treball al registre del projecte *Romans one by one*. Aquest projecte aspira a convertir-se en una base de dades d'abast global que reculli tots els habitants de l'Imperi documentats epigràficament i el registre de les seves activitats i relacions personals. A l'estar coordinat des de la institució romana el projecte, que té previst obrir a la consulta pública l'esmentada base de dades properament, cobreix les regions de *Dacia* i *Moesia*, amb la perspectiva de continuar amb fases subseqüents centrades a *Tarraco* i les ciutats hel·lenístiques del litoral anatoli.

Així mateix, durant la confecció de la base de dades i el catàleg d'aquest treball es van sospesar diversos casos d'estudi possibles, com per exemple el referit a les clientele locals de personalitats polítiques romanes. Aquesta qüestió, tot i què finalment no va ser l'escollida, és perfectament plantejable en un futur estudi i podria ajudar a resoldre la vella disputa acadèmica entre els defensors i detractors de reconstruir les relacions socials, polítiques i econòmiques entre *gentes* de la capital i personatges provincians en base a la onomàstica¹⁴⁷.

Per últim, la continuació natural d'aquesta investigació seria seguir aplicant el mètode utilitzar pel present treball a altres cronologies fins a acabar completant un catàleg prosopogràfic complet de *Tarraco* des dels Escipions fins a l'època visigòtica del que

¹⁴⁷ v. Beltrán i Pina 2013

aquest Treball de Final de Màster només en seria la peça introductòria. Un objectiu d'aquestes característiques suposaria, certament, diversos anys de dedicació.

11. Bibliografia

- ABASCAL, J. M. 2009: "Nuevas marcas sobre téglas romanas en enclaves de la costa de Alicante (Hispania Citerior)" a *Lucentum*, n. 28, pp. 183-192
- ABASCAL, J. M. i RAMALLO, S. 1997: *La ciudad de Carthago Nova: la documentación epigráfica*. Murcia: Universidad de Murcia
- ABASCAL, J. M., ALFÖLDY, G. i CEBRIÁN, R. 2011: Segobriga, vol. V: Inscripciones romanas (1986-2010). Madrid: Real Academia de la Historia
- ADSERIAS, M, BURÉS, L., MIRÓ, M. i RAMON, E. 1993: "L'assentament pre-romà de Tarragona" a *Revista d'arqueologia de Ponent*, n. 3, pp. 177-227
- ALEIXANDRE, A. 2005: "Iulia Domna, mater augusti" a ALFARO, C. i TÉBAR, E. (Eds.): *Protai gynaiques: mujeres próximas al poder en la antigüedad*. València: Sema
- ALFOLDY, G. 1969: *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- 1973: *Anejos del Archivo español de arqueologia*, vol. IV: *Flamines provinciae Hispaniae Citerioris*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- 1975: *Die römischen inschriften von Tarraco*. Berlin: De Gruyter
- 1977: *Los Baebii de Saguntum*. València: Servicio de Investigaciones Prehistóricas
- 1978: "Der Senator Q. Gargilius Macer Aufidianus und seine Verwandten" a *Chiron*, n. 8, pp. 361-376
- 2002: "Desde el nacimiento hasta el apogeo de la cultura epigráfica de Tarraco" a HERNÁNDEZ, L., SAGREDO, L. i SAINZ, J. (eds.): *Actas del I congreso internacional "La historia antigua hace 2000 años"* (Valladolid, 2000). pp. 61-74. Valladolid: Universidad de Valladolid

- 2011: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II, *Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera, pars XIV, fasc. II, Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco (CIL II²/14)*. Berlin: De Gruyter
- ALFÖLDY, G., MAYER, M. i STYLOW, A. 1995: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II, *Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera, pars XIV, fasc. I, Pars meridionalis Conventus Tarraconensis. (CIL II²/14)*. Berlin: De Gruyter
- AMELA, L. 2002: *Las clientelas de Cneo Pompeyo Magno en Hispania*. Barcelona: Universitat de Barcelona
- 2015: “Tarraco tardorrepublicana” a *Hispania antiqua*, n. 39, pp. 47-70
- ANDREU, J., CURULLA, O i OTIÑA, P. 2006: “Nuevo documento sobre los *Minicii* de Tarraco” a *Butlletí arqueològic*, n. 28, pp. 199-210
- ANDREU, J. OTIÑA, P. i CURULLA, O. 2008: “Los *Minicii* de Tarraco: en torno a un nuevo documento epigráfico tarraconense” a *Epigraphica*, n. 70, pp. 103-117
- AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J. i RUIZ DE ARBULO, J. 1999: *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya: Tàrraco*. Tarragona: Mèdol
- ARRAYÁS, I. 2005: *Morfología histórica del territorio de Tarraco*. Barcelona: Universitat de Barcelona
- 2005b: “Una breu aproximació a la morfologia històrica de l'Ager Tarraconensis en l'època tardo-republicana romana (segles III-I aC)” a *Revista de Catalunya*, n. 205, pp. 22-36
- BARREDA, A. 1998: *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218-14 a.C.). Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia* (tesi doctoral) Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona
- BARRÓN, A. 2014: “Ciudadanía y sevirato augustal: el ejemplo de *Aqua Sextia*” a *Antesteria*, n. 3, pp. 171-188
- BELTRÁN, F. 2016: “Lenguas e identidades: el caso de *Hispania*” a SOARES, C., DO FIALHO, M. C. i FIGUEIRA, T. (eds.): *Polis/Cosmópolis: identidades globais i locais*. Coimbra: Universidade de Coimbra, pp. 119-134
- BELTRÁN, F. i PINA, F. 2013: “Clientela y patronos en *Hispania*” a LÓPEZ VILAR, J. (ed.): *Actes del 1r Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. Tarraco Biennal (Tarragona 2012)*. Tarragona: Fundació Mútua Catalana

- BENARIO, H. 1958: "Julia Domna: mater senatus et patriae" a *Phoenix*, vol. 12, núm. 2, pp. 67-70
- BENGOCHEA, C. 1998: "La historia de la mujer y la historia del género en la Roma Antigua. Historiografía actual" a *Espacio, tiempo y forma*, serie II, t. 11, pp. 241-259
- BUONOPANE, A. i CENERINI, F. (eds.) 2002: *Donna e lavoro nella documentazione epigrafica. Atti del I Seminario sulla condizione femminile nella documentazione epigrafica*. Faenza: Fratelli Lega
- CAMODECA, G. 1979: "La gens Annia puteolana in età giulio-claudia: potere político e interessi comerciales" a *Puteoli*, n. III, pp. 17-34
- CAMPOS, H. 2010: "La mujer sui iuris: de la mujer como objeto a la mujer como persona en el derecho romano" a *Revista de ciencias jurídicas*, n. 123, pp. 141-158
- CASTILLO, C. 2006: "Promoción de familias de origen itálico en Hispania: Los Acilii" a RODRÍGUEZ NEILA, J. F. i MELCHOR, E. (eds.): *Poder central y autonomía municipal: la proyección pública de las élites romanas de Occidente*. Córdoba: Universidad de Córdoba. pp. 227-240
- CAVALLÉ, J. 2007: *Tarragona escrita: la ciutat vista pels escriptors*. Barcelona: Lunwerg
- D'AMBRA, E. 2012: "Women on the bay of Naples" a JAMES, S. i DILLON, S. 2012: *A companion to women in the Ancient world*. Oxford: Wiley-Blackwell. pp. 400-413
- DÍAZ ARIÑO, B. 2008: *Epigrafía latina republicana de Hispania (ELRH)*. Barcelona: Universitat de Barcelona
- DUPRÉ, X. 1994: *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FABRE, G., MAYER, M. i RODÀ, I. 1997: *Inscriptions Romaines de Catalogne (IRC)*. vol. IV: *Barcino*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- FERRER, A. 1945: "El problema de la situación de Subur" a *Empúries*, n. 7-8, pp. 368-370
- GIL, J. i TORALLAS, S. 2010: *Hadrianus*. Barcelona: Abadia de Montserrat
- GLARE, P i STRAY, C. 2012: *Oxford Latin Dictionary (OLD)*. Oxford: Oxford University Press
- GOROSTIDI, D. 2010: *Ager Tarraconensis*. vol. III: *Les inscripcions romanes (IRAT)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica

- 2012: "Géza Alföldy y las inscripciones romanas de Tarraco (1975-2011): novedades y nuevas perspectivas" a LÓPEZ VILAR, J. (ed.): *Actes del Ier congrés internacional d'arqueologia i món antic. Tarraco Biennal (Tarragona 2012)*. Tarragona: Fundació Mútua Catalana
- GOROSTIDI, D., LÓPEZ VILAR, J., PREVOSTI, M. i FIZ, I. 2013: "Propietaris de vil·les de l'Ager Tarraconensis (meitat occidental del Camp de Tarragona). Proposta per a un catàleg" a *Ager Tarraconensis*, vol. V: *Actes del Simposi internacional "Paisatge, poblament, cultura material i història"*, pp. 401-425
- GOROSTIDI, D., LÓPEZ VILAR, J. i GUTIÉRREZ, A. 2015: "The use of Alcover stone in Roman times (Tarraco, Hispania Citerior). Contributions to the definition of the *Officina Lapidaria Tarraconensis*" a *Proceedings of the XI ASMOSIA international conference (Split, Croatia)*. En premsa
- GOROSTIDI, D. i CLARIANA, J. 2017: "Un grafito de L. Herennius procedente de Torre Llauder (Mataró, Barcelona)" a *Boletín Ex Officina Hispana*, n. 8, pp. 49-53
- HEMELRIJK, E. 2015: *Hidden lifes, public personae: women and civic life in the Roman west*. Oxford: Oxford University Press
- HERNÁNDEZ PRIETO, E. 2012: "Desplazamientos y alojamientos durante la conquista de Hispania: Los castra hiberna de la Segunda Guerra Púnica" a BRAVO, G. i GONZÁLEZ SALINERO, R. (eds.): *Ver, viajar y hospedarse en el mundo romano*. Salamanca: Signifer.
- JAMES, S. i DILLON, S. 2012: *A companion to women in the Ancient world*. Oxford: Wiley-Blackwell
- KAJANTO, I. 1965: *The Latin cognomina*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica
- KEEGAN, P. 2015: "Roman Gaia and the discourse of patronage: retrograde C in CIL VI" a BODEL, J. i DIMITROVA, N. (eds.): *Ancient documents and their context. Ist North American Congress of Greek and Latin Epigraphy (2011)*. Boston: Brill
- KLEBS, E., DESSAU, H., i ROHDEN, P. 1898: *Prosopographia Imperii Romani*, vol. I-III. Berlin: Georg Reimer
- *L'Année épigraphique*, 1957
- LABORDE, A. 1806: *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*. Paris: Pierre Didot

- LASHERAS, A. 2015: “Mujeres del occidente tardorromano (siglos III–V d.C.)” a CUADRADA, C. (coord.): *Oikonomia: cuidados, reproducción, producción*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili
- PETERSEN, L. 1983: *Prosopographia Imperii Romani, saec. I, II, III. Pars V, fasc. II*: M. Berlin: De Gruyter
- LE ROUX, P. 1998: “Ejército y sociedad en la Tarraco romana” a *Butlletí arqueològic*, n. 19-20, pp. 83-107
- LÓPEZ VILAR, J. 1999: “Contribución a la prosopografía senatorial hispánica: L. Fulvius Numisianus, adlectus tarraconense” a *Archivo español de arqueología*, vol. 72, n. 179-180, pp. 281-286
- 2013: “César contra Pompeyo. *Glandes inscriptae* de la batalla de Ilerda (49 a.C.)” a *Chiron*, n. 43, pp. 431-457
- (ed.) 2015: *Actes del 2n Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals: 2000 aniversari de la mort d'August. Tarraco Biennal (Tarragona 2014)*. Tarragona: Fundació Mútua Catalana
- 2016: “El primer habitant de la Conca de Barberà amb nom conegut. Notícia d'una inscripció romana trobada a Solivella” a *Aplec de Treballs*, n. 34, pp. 75-78
- 2017: “Precinto plúmbeo de Titus Gallonius Quintus” a *Faventia* (en premsa)
- MACIAS, J. M., FIZ, I. PIÑOL, L., MIRÓ, M. i GUITART, J. 2007: *Planimetria arqueològica de Tarraco*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica
- MACMULLEN, R. 1982: “The epigraphic habit in the Roman empire” a *The American Journal of Philology*, vol. 103, n. 3, pp. 233-246
- MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J. i VIVÓ, D. 2010: “El foro de la colonia Tarraco entre la República y el Imperio” a GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. i RUIZ DE ARBULO, J. (eds.): *Simulacra Romae II. Rome, les capitales de province et la création d'un espace commun européen. Un approche archéologique*. Reims: Société Archéologique Champenoise.
- MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J., VIVÓ, D. i BELTRÁN-CABALLERO, J. A. 2012: *Tarraco: arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana. vol. I: de la Tarragona ibèrica a la construcció de temple de Augusto*.

- col. Documents d'arqueologia clàssica, n. 5. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili
- MAR, R. RUIZ DE ARBULO, J., VIVÓ, D., BELTRÁN-CABALLERO, J. A., GRIS, F. 2015: *Tarraco: arquitectura y urbanismo de una capital provincial romana. vol. II: La ciudad imperial*. col. Documents d'arqueologia clàssica, n. 6. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili
 - MASSÓ, J. 2002: "Cinc segles de recerca arqueològica" a *L'avenç*, n. 269, dossier Tàrraco, p. 24-29
 - MELCHOR, E. 2013: "Entre la *vrbs* y el *fyndvs*: conmemoración funeraria y honorífica de las élites locales hispano-romanas en sus propiedades rústicas" a *Veleia*, n. 30, p. 121
 - MEYERS, R. 2012: "Female portraiture and female patronage in the High Empire" a JAMES, S. i DILLON, S. 2012: *A companion to women in the Ancient world*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 453-466
 - 2012a: "Reconsidering opportunities for female benefactors in the Roman empire: *Julia Antonia Eurydice* and the *Gerontikon* at *Nysa*" a *L'antiquité classique*, n. 81, 145-159
 - MACIAS, J. M., FIZ, I., PIÑOL, L., MIRÓ, M. T. i GUITART, J. 2007: *Planimetria arqueològica de Tarraco (PAT)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica
 - MONTÓN, S. 2012: "La arqueologia feminista en la normatividad académica" a *Complutum*, XXIII, 2, pp. 163-176
 - MUÑIZ, J. 1989: "*Officium dispensatoris*" a *Gerión*, n. 7, pp. 107-119
 - NAVARRO, F. J. 1999: "El retorno a las ciudades de la aristocracia romana. Los senadores hispanos" a RODRÍGUEZ NEILA, J. F., i NAVARRO, F. J. (eds.): *Élites y promoción social en la Hispania romana*. Pamplona: Eunsa
 - NAVARRO, M. 2003: "Mujer de notable: representación y poder en las ciudades de la *Hispania* imperial" a ARMANI, S., HURLET-MARTINEAU, B. i STYLOW, A. (Eds.): *Epigrafía y sociedad en Hispania durante el alto imperio: estructuras y relaciones sociales*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá
 - NONNIS, D. 2013: *Produzione e distribuzione nell'Italia Repubblicana. Uno studio prosopografico*. Roma: Quasar

- PANOSA, I. 2009: *De Kese a Tarraco. La població de la Tarragona romanorepublicana, amb especial referència a l'epigrafia*. Tarragona: Arola
- 2010: *Inscripcions ibèriques de les comarques de Tarragona (IICT)*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica
- PENA, M. J. 1999: "Las marcas de M. Porcius sobre ánforas Pascual 1", a *Faventia*, n. 21/2, pp. 75-83
- PONS, J. 1985: "Propietats agràries d'itèlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la *Via Augusta* que duen el sufix -ana" a *Pyrenae*, n. 21, pp. 129-140
- REVILLA, V. 1995: *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C. a III d.C.)*. Cuadernos de arqueología, vol. 8. Barcelona: L'estaquiro
- REVILLA, V. i SANTACANA, J. 2015: *Catalunya romana*. Barcelona: Rafael Dalmau
- RODÀ, I. 2012: "La gens Calpurnia de Barcino" a *CuPAUAM*, n. 37-38, pp. 571-577
- 2014: "Lucius Licinius Sura, Hispanus" a PISO, I. i VARGA, R. (eds.): *Trajan und seine städte. Colloquium Cluj-Napoca 2013*. Cluj-Napoca: Editura Mega, pp. 21-35
- 2015: *Un episodi dintre de les humanitats, l'epigrafia: epigrafia "major" i "menor", l'exemple del fabricant de teules Herenni Optat*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres
- RODDAZ, J. M. 2001: "Hispania pacata: les empereurs et les Espagnes aux deux premiers siècles de l'Empire" a VV.AA.: *Hispania terris omnibus felicior. Atti del Convegno Internazionale (Cividale del Friuli)*
- RUIZ DE ARBULO, J. 2014: "Kesse/Tarrakon/Tarraco. En torno a los orígenes de una ciudad portuaria" a MERCURI, L., GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. i BERTONCELLO, F. (eds.): *Implantations humaines en milieu littoral méditerranéen: facteurs d'installation et processus d'appropriation de l'espace de la Préhistoire au Moyen Âge. XXXIVe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes*. Antibes: APDCA
- 2015: "Tarraco y Augusto entre la República y el Imperio" a LÓPEZ VILAR, J. (ed.): *Actes del 2n Congrés Internacional d'Arqueologia i Món*

- Antic. August i les províncies occidentals: 2000 aniversari de la mort d'August (Tarragona 2014)*. Tarragona: Fundació Mútua Catalana, pp. 151-168
- RUIZ RODRÍGUEZ, J. C. 2016: "El uso del *marmor lunense* en la epigrafía de ámbito público. El caso de *Tarraco* en época altoimperial (siglos I y II n. e.)" a *Cuadernos de arqueología de la Universidad de Navarra*, n. 24, pp. 103-120
 - SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. 2005: *Els ibers del nord*. Barcelona: Rafael Dalmau
 - SANTERO, J. M. 1981: "Collegium stratorum", a *Habis* n. 12, pp. 261-272
 - SCHULTEN, A. 1948: *Tarraco*. Barcelona: Bosch.
 - SMITH, J. 2000: 'Did women have a transformation of the Roman world?' a *Gender & History*, vol.12 n. 3, pp. 552-571
 - SOLIN, H., SALOMIES, O. 1994: *Repertorium nominum gentilium et cognominum latinorum* (2a edició). Hildesheim: Olms
 - SORDI, M. 2006: "La piú antica iscrizione latina in Hispania" a SARTORI, A. i VALVO, A. (Eds.): *Hiberia-Italia, Italia-Hiberia. Convegno internazionale di epigrafia e storia antica*. Brescia 2005. Milano: Cisalpino
 - SYME, R. 1982: "Partisans of Galba", a *Historia*, n. 31, pp. 460-483
 - TOBALINA, E. 2006: "Raecius" a ROLDÁN, J. M. (dir.): *Diccionario Akal de la antigüedad hispana*. Madrid: Akal
 - TOYNBEE, J. 1996: *Death and burian in the Roman world*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
 - UNTERMANN, J. 1990: *Monumenta linguarum Hispanicarum*. vol. III: *Die Iberischen inschriften aus Spanien*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag
 - VV. AA. 1933-2015: *Prosopographia Imperi Romani, editio altera*, vol. I-III. Berlin: De Gruyter
 - VERBOVEN, K., CARLIER, M. i DUMOLYN, J. 2007: "A short manual to the art of prosopography" a KEATS-ROHAN, K. (ed.): *Prosopography approaches and Applications: a handbook. Prosopographica et genealogica*, n. 13. Oxford: Linacre College Unit for Prosopographical Research.
 - WEAVER, P. 1972: *Familia Caesaris. A social study of the emperor's freedmen and slaves*. Cambridge: Cambridge University Press

- WEINRIB, J. 1990: *The Spaniards in Rome, from Marius to Domitian*. Reedició de 2014. London: Routledge

- ZANKER, P. 2011: *Augusto y el poder de las imágenes*. Madrid: Alianza

- ZARAGOZA, J. i FORTEA, G. 2012: *Gynaikes, mulieres: mirades sobre la dona a Grècia i Roma*. Tarragona: Arola

* * *

P·VARONA·RVBIVS·SCHOLASTICVS
VNIVERSITATIS·TARRACONENSIS
OPVS·ANTE·D·VIII·ID·IVN·FINIT
M·RAIOY·ET·C·MONSMONTI·COS
ANN·MMDCCCLXX·A·V·C